

ంధ్రగ్రంథమాల—౧౦

ఆత్మకథ

ప్రథమసంపుటము

అనువాదకుడు:

శతావధాని వేలూరి శివరామశాస్త్రి

ప్రకాశకుడు:

కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు

౧౯౩౧]   [వెల రు. 1-12-0

చెన్నపురి:
ఆంధ్రపత్రికాముద్రాలయమునందు
ముద్రితము

మూఁడవ కూర్పు
౨౫౦౦ ప్రతులు

విషయసూచి

మొదటి భాగము

రెండవ భాగము

ప్రస్తావన

నాలుగయిదేండ్ల వెనుక మిత్రుల పట్టుదలచే నేను నాచరిత్రను వ్రాయ నియ్యకొంటిని; అంతట వ్రాయుటకుఁగూడఁ బూనుకొంటిని. మొదటిపుట వ్రాసితినో లేదో, బొంబాయిలో అల్లరు లారంభమాయెను; అంతటితో నావ్రాఁతయు నంతమాయెను. పిదప ఘటనాచక్రమునఁ దగులుకొని తిరిగితిరిగి తుదకు యెరవడ చెఱసాలయందు శాంతిఁ బొందితిని. నాతోపాటు జయరామదాసుగారును చెఱసాలయందుండిరి. మిగిలినపను లన్నియు నొకమూల నుంచి మునిముందు ఆత్మకథను వ్రాయుఁడని వారు నాకు సందేశ మంపిరి. 'ఇచట నేను కొన్నిగ్రంథములు చదువవలయు నని యిదివఱకే నిశ్చయించుకొని యుంటిని గాన ఆపనిని ముగింపక ఆత్మకథ వ్రాయఁ బూనుకొనఁజాల' నని వారికి ప్రత్యుత్తర మంపితిని. యెరవడ చెఱసాలలో నాకు సంపూర్ణముగా ఆఱేండ్లుండు సౌభాగ్య మొదవియుండెనేని నే నచట తప్పక ఆత్మకథను అనఁగా నాచరిత్రమును వ్రాసియుండెడి వాఁడను.

కాని నా గ్రంథపఠనము పూర్తియగుట కింకను ఒకసంవత్సరము కొఱంతయుండెను; గాన నది కాకముం దెటులును నాకు దీని వ్రాయ నయినదికాదు. ఈ కారణములవలన అచటను ఈపని నిలిచిపోయెను. నేఁడు ఆనందస్వామి దీనిని దిరుగఁదోడెను. నేను దక్షిణ-ఆఫ్రికా సత్యాగ్రహేతిహాసమును పూర్తిచేసియుంటిని గాన నింక నాత్మకథను వ్రాయ మనసుపడితిని. 'విషయమునంతయు వ్రాసియుంచి పుస్తకాకారముగా ప్రకటింపనొప్పు' నని ఆనందస్వామి యనెను. 'విడిగా దీనినే వ్రాయుచు కూర్చుండు నంత అవకాశము నాకు లేదు. కాని క్రమక్రమముగా నవజీవన పత్రికకు వ్రాసి యిచ్చుచుండవచ్చును. ఇంతియ కాక నవజీవనపత్రిక కేదో కొంచెము వ్రాయుచుండవలసినవాఁడనుగదా! అది ఆత్మకథయే యేల కారాదు?' అని నే ననఁగా స్వామియు నంగీకరించెను. ఇటు లాత్మకథ వ్రాయ నవకాశ మొదవెను.

నే నిటులు నిశ్చయించుకొనియుండఁగా నిర్మల హృదయుఁడగు నొక మిత్రుఁడు వచ్చి యిటు లనెను— నాఁడు సోమవారము, నాకు మౌనదినము:

'మీరు మీచరిత్రము నెందులకు వ్రాసికొనుచున్నారు? అది పాశ్చాత్త్యుల సంప్రదాయము. మనపూర్వులెవరును స్వకీయ చరిత్రములను వ్రాసియెఱుఁగరు. అయి

నను మీరు వ్రాయున దెద్ది? మీరు నేఁడు సిద్ధాంతము లనుకొనినవానిని రేపు కా వనుకొనినచో? లేక యీ సిద్ధాంతముల ననుసరించి యేపనులను మీ రిపుడు చేయుచున్నారో వానిని కొంతకాలమునకు తాఱుమాఱు చేయవలసివచ్చినచో? పలువురు మీవ్రాఁతలను ప్రమాణముగాఁ దీసికొని తదనుగుణముగా తమజీవితములను దిద్దుకొనుచున్నారు. దీన వారు చెడుదారిని బడినచో? ఈకారణములవలన ఇపు డాత్మకథారూపముగా నేమేని వ్రాయుటకు తొందరపడనిచో బాగుగా నుండదా?'

ఈమాటలు కొంఁదియో గొప్పయో నామదిలో పనిచేసెను. కాని నే నాత్మచరిత్రమును వ్రాసికొనుచుంటినా? అనేకసమయములందు సత్యమునుగూర్చి నాయొనర్చిన శోధనలను ఆత్మకథయనుపేర వ్రాయ నుంకించుచున్నాను. నాజీవితమంతయు నిటువంటిశోధనలచే పడుగుపేకలుగా నేయఁబడిన దననగును. కావున వీనిని వ్రాయుచో నివి యొక జీవితకథాకారమును గైకొనఁగలవు. దీనిపుటపుటయందును ఈ నా శోధనలే నిండియుండునెడల ఈచరిత్రము నిర్దోష మని నే ననుకొందును. నా యీ శోధనల నన్నిటిని లోకులయెదుటఁ బెట్టినచో వీనివలనఁ గొంత యుపయోగ ముండు నని నానమ్మకము,—లేక యిది వెఱ్ఱినమ్మక మందురా! కానిండు! నారాజనీతిప్రయోగ

ములను భరతవర్ష మంతయు నెఱుఁగును. కొంతవట్టు సభ్యప్రపంచమంతయు నెఱుఁగును. నాబుద్ధిలో దీనివిలువ తక్కువలో తక్కువ. ఈ శోధనలవలన నాకు మహాత్మ బిరుదము వచ్చుటఁజేసియు వీనివిలువ నాచూపులో నింకను తక్కువ. పలుమాఱు లీవిశేషణము నాకు మిగుల దుఃఖము కలిగించెను. ఈ విశేషణమువలన నేను చంక లెగురవైచిన క్షణ మొకటియు లేదు. అది యటుండె. నాయాధ్యాత్మిక శోధనలను దెలుపుట నా కిష్టము. ఇవి నాకొకనికే తెలియును. మఱియు వీనివలననే రాజనీతి క్షేత్రమున నాకు శక్తిగలిగెను. ఇవి నిక్కముగా నాధ్యాత్మికము లగునెడల ఇఁకఁ జంకలు కొట్టుకొనుట కవకాశ మేడ? వీనిని వర్ణించుటవలన వినయము వృద్ధి యగుటకే వీలు కలదు. నేను విచారించుకొనుకొలఁదిని, నాతొంటి జీవితమున చూపుఁ బఱపినకొలఁదిని నాయల్పత్వమే నాకు స్పష్టముగా కానిపించుచున్నది. ఈ ముప్పదియేండ్లనుండియు నా చేసినపని యంతయు ఆత్మదర్శనముకొఱకు,—ఈశ్వరసాక్షాత్కారముకొఱకు,—మోక్షముకొఱకు. నా జీవితమునందలి ప్రతిపనియు నిందులకే. నాచలనవలనము లిందులకే. నా వ్రాతకూఁత లిందులకే. రాజనీతిక్షేత్రమున నేను దుముకుట యిందులకే.

ఒకనికి శక్యమయినపని అందఱకును శక్య మగు నని నా చిరవిశ్వాసము. కావున నాశోధనలు చీఁకటింట జరుగలేదు. ఉండను లేదు. వీని నందఱును తెలిసికొనిపోదు రని కొందఱందురు. దీనివలన ఆధ్యాత్మికగౌరవము తగ్గిపోవు నని నేఁ దలఁపను. మనకును, మన అంతర్యామికిని మాత్రము తెలిసిన విషయములు కొన్ని యుండును. కాని యివి నాశక్తి కావలివి. నాప్రయోగములం దాధ్యాత్మికము లనఁగా నైతికములు; ఆత్మమున కర్థము నీతి; ఆత్మదృష్టితో ఏనీతి పాలింపఁదగినదో అది ధర్మము. కావున ఈకథయందు పిన్నలును, పెద్దలును నిర్ణయము చేయునట్టియు, చేయఁగలట్టియు విషయసమావేశము ఉండఁగలదు. నేను తటస్థుఁడనై, అభిమానరహితుఁడనై ఈకథను వ్రాయఁగలిగితినేని, శోధనమార్గానుగాములగు నితరుల కిందు దారిబత్తెము దొరకఁగలదు.

నాశోధనలం దెట్టి సంపూర్ణత్వమును నేనారోపించుకొనను. వైజ్ఞానిక పండితుఁడు (scientist) మిగుల నియమముతో, ఆలోచనతో, కౌశలముతో తన శోధనములు నడపును. అతఁడు దానఁ గలిగిన పరిణామముల నే చరమసిద్ధాంతము లని యనఁడు. వాని సత్యత్వము నెడల శంక లేకున్నను తటస్థుఁడయి యుండును. నాప్రయోగములును అటువంటివే. నన్ను నేను మిగుల పరీక్ష చేసి

కొంటిని; ఒక్కభావమునే లోఁతుగా పరికించితిని; విడఁబఱచియుఁ జూచితిని. అయినను ఇవియే పరినిష్ఠితములని నాయభిప్రాయము కాదు. ఇవి సత్యములు, లేక నేఁటికి సత్యములు. ఇవి నాదృష్టిలో సత్యము లనియు, ఈ సమయమువఱకును పరినిష్ఠితము లనియును తప్పక చెప్పవలసి యున్నది. అటులు కానినాఁడు వీనిమీఁద నే నేకార్యములను ప్రతిష్ఠింపఁజాలకపోవుదును. నేను ప్రతిపదమందును ' ఇది గ్రాహ్యము, ఇది అగ్రాహ్యము ' అను రెండు పద్ధతు లవలంబించుచు వచ్చుచుంటిని. గ్రాహ్యము లని తోఁచినవాని ననుసరించితిని. కావున ఎంతవఱకీయాచరణము నాకు—అనఁగా నా బుద్ధికి,—నా అంతరాత్మకు—సంతోషము కలిగించునో అంతవఱకు నాయీ సిద్ధాంతములయందు నా కచలమగు విశ్వాసము.

నేను కేవలము నా సిద్ధాంతములను, అనఁగా తత్త్వములనుగూర్చి వ్రాయఁదలఁచితినేని నాచరిత్రమును వ్రాయను. కాని యీసిద్ధాంతములనుండి బయలుదేఱిన కార్యముల యితిహాసమును వ్రాయఁగోరుచున్నాను. కావుననే యీ ప్రయత్నమునకు సత్యప్రయోగ మని మాఱుపే రుంచితిని. ఇందు సత్యముకన్న భిన్నము లనఁబడు అహింసా బ్రహ్మచర్యాది నియమములును, వీని శోధనములును రాఁగలవు. కాని సత్యమే నా కన్నిటికన్న

దొడ్డది. మఱియు దీనియందు పెక్కువస్తువుల సమావేశము కలదు. ఆసత్యము స్థూలముగా వాక్సత్యమే కాదు, భావసత్యముకూడ. ఆసత్యము కేవల మస్మత్కల్పనాగతసత్యమే కాదు; అది స్వతంత్రము, సనాతనము;—అనఁగా సాక్షాత్ పరబ్రహ్మము.

పరబ్రహ్మమునకు లక్షణము లనేకములు; ఏలనఁగా తద్విభూతు లనేకములు. విభూతులు నన్నాశ్చర్యచకితుని జేయును. ఒకొక్కలక్షణము నన్ను ముగ్ధుని జేసివైచును. నేను సత్యస్వరూపుఁడగు పరమేశ్వరుని పూజారిని. అతఁ డొకఁడే సత్యము. మిగిలిన దెల్ల మిథ్య. ఆసత్య మింతవఱకు నాకు దొరకలేదు. నేను శోధకమాత్రుఁడను. ఈశోధనమున నేను నా ప్రియతమవస్తువులఁగూడ విడనాడఁగలను; మఱియు నే నీశోధనయజ్ఞమున నాశరీరమునుగూడ హోమము చేయ సంసిద్ధుఁడను. ఇంతియకాక ఇంతశక్తిగూడ నాకుఁ గలదనియే నానమ్మిక. ఇఁక నెంతవఱకు నా కీసత్యము సాక్షాత్కరింపదో అంతవఱకును నాయంతరాత్మ దేనిని సత్యముగాఁ దలఁచునో ఆకల్పితసత్యమును ఆధారముగాగణించి, దీపస్తంభముగాఁ జేఁబూని, దానియాశ్రయమున నాజీవితమును వెడలింతును.

ఇది కత్తిమీఁది సామయినను నా కతిసరళముగా గానిపించుచున్నది. ఈ మార్గమునఁ బోవుచుండఁగా

భయంకరములగు నాతప్పిదములును కడు తక్కువగా కానిపించుచున్నవి. ఏలయన, నే నిన్ని తప్పిదములలో నున్నను రక్షింపఁబడుచుంటిని. ఇఁక ముందుఁగూడ నేనీ దారినే పోఁగలను. దవ్వుదవ్వుల విశుద్ధమగు సత్యము యొక్క——పరమేశ్వరునియొక్క——మెఱపు గూడ కానిపించుచున్నది. ఈసృష్టిలో ఒకటియే సత్యము, మిగిలినదెల్ల మిథ్య యను నీనమ్మిక నాఁడు నాఁటికిఁ బెరుఁగుచున్నది, ఈనమ్మిక యేచందమునఁ బెరిఁగినదో నా ప్రపంచము, అనఁగా నవజీవనాది పత్రికాపాఠకగణ మెఱుఁగును. మఱియు ఈ ప్రయోగములందు నా కెవరు సబ్రహ్మచారులో వారును నాతోపాటు దీనిమెఱపును కనుఁగొందురుగాక! నాకు శక్యమయినది ఒక బాలకునకుఁ గూడ శక్యమే యను నీ విషయ మొకనాఁటికంటె మఱియొకనాఁడెక్కువ ధ్రువమగుచున్నది. ఇందులకు నాకు బలవత్తరములగు కారణములు కలవు. సత్యశోధనసాధనము లెంత కఠినములో అంతసరళములు నయియున్నవి. అహంత కలవాని కేది దుశ్శక మనిపించునో కల్లకపట మెఱుఁగని పసివాని కది సుశక మనిపించును. సత్యశోధకుఁడు తనను రజఃకణముకన్నను తక్కువవానిఁగా నెఱుఁగవలయును. ప్రపంచ మంతయు రజఃకణములను త్రొక్కుకొనుచుఁ బోవుచుండును; అట్టి రజఃకణములచేఁ గూడ త్రొక్క-

వేయఁబడునంతటి యల్పుఁడనని సత్యార్థకుఁ డెంతవఱకు తన్నుఁ దాఁ దెలిసికొనఁజాలఁడో అంతవఱకును వానికి స్వతంత్రమగు సత్యముయొక్క ఆభాసమేనియు దుర్లభము! ఈ విషయము వసిష్ఠవిశ్వామిత్రుల యాఖ్యానమునందు పరిస్ఫుటమాయెను. ఏసుమతము, ఇస్లాము మతముకూడ ఈ విషయమును నిరూపించెడిని.

ఈముందు వ్రాయఁబోవు గ్రంథమునందు పాఠకున • కెందేని గర్వగంధము సోఁకెనేని, అందేదో లోపము కలదని చెప్పక తప్పదు. మఱియు నాకుఁ గానిపించు ఆ సత్యపు మెఱపు ఎండమావులును గాక తప్పదు. నా వంటి వారు వందలు వేలు మ్రందుదురు గాక, సత్యమునకే సదా జయమగుఁగాక! అల్పాత్ముల ప్రమాణముచే సత్యముయొక్క ప్రమాణము వీసరవోవకుండుఁగాక!

నా యీ వ్రాఁతల నెవరేని ప్రమాణముగా గ్రహింపకుందురుగాత మని వినతుఁడనై ప్రార్థించుచున్నాను. ఇందలి శోధనములను ఉదాహరణముగాఁ గైకొని యెవరి శోధనములను వారు యథాశక్తిగను, యథామతిగను చేయుదురుగాత మనియే నా కోరిక. ఈ సంకుచిత క్షేత్రమున ఆత్మకథాసంబంధము లయిన యీ వ్రాఁతలవలనఁ గొలఁదియో గొప్పయో సాయము

చేకూఱంగలదని నానమ్మకము. ఏలనఁగా, నేను వేనిని దాఁచికొనలేదు. నా దోసఁగుల నన్నిటిని పాఠకుల యెదుటఁ బెట్టితిని. ఏలందురా, సత్యవైజ్ఞానిక శోధనములు తెలుపుట నాయుద్దేశము. నే నెంత మంచివాఁడనో తెలుపుట తిలమాత్రము నా కిష్టము కాదు. ఏ ప్రమాణముచే నేను ప్రమితుఁడను కాఁదలఁచుచున్నానో, మఱియు ఏ ప్రమాణము మనకందఱకు సంపూర్ణముగా అవలంబనీయమో అట్టి ప్రమాణముచే నేను నన్నిట్లు భావించుకొనుచున్నాను:

క. నావంటి కుటిలమతియుం
గావలుఁడుం గాముకుండుఁ గలఁడే యిలలో?
ఏవాఁడు నాకు నొడ లిడె
నా వానినె మఱచునంత యకృతజ్ఞుండన్.*

నేను నిండు నమ్మికతో ఏపనిని నాయూర్పునిట్టూర్పుల కేలికగా తలఁచుచుంటినో, మఱియు ఎవని యుప్పుఁగల్లు నేను తినుచుంటి ననుకొనుచుంటినో అలవానికి నేనింతవఱకును దవులనే యుంటి నను నీచింత ప్రతిక్షణము నన్ను తొలుచుచున్నది. దీనికి కారణము నావికారములే

* మో సమ కౌన కుటిల ఖల కామీ?
జిన తను దియో తాహి బిసరాయో
ఐసో నిమక హరామీ. [సూరాదాస్.]

యని నాకుఁ దెలియును. కాని వీని నింతవఱకు హుజాడు చేయఁజాలకున్నాను.

ఇఁక ముగింతును. ప్రస్తావనలో ప్రశోధనను గూర్చి ప్రసంగింప నొల్లను. అవి ఉత్తరగ్రంథమందే పాఠకుల కంటఁ బడుఁగాక !

ఆశ్రమము, సాబరమతీ
మార్గశీర్ష శు. ౧౧. వి. ౧౯౮౨

మోహనదాస్ కరమ్‌చంద్ గాంధీ.

౧౮ వర్ణద్వేషము

'అబ్దుల్లా సేటుగారిదికూడ మీయూరే అంటిరే. మీతండ్రిగారు దివానైనయెడల సేటుగారు మీకుటుంబమును తప్పక ఎఱిఁగియుం దురు. ఆయనవద్దనుండి అఫిడవిట్టును తెచ్చినచో ఇఁక మిమ్మేమియు నడుగవలసిన పనిలేదు. "మీ దరఖాస్తును నామంజూరు చేయలేను" అని వకీలుసభవారికి చెప్పెదను.'

ఈమాటలు విన్నంత నాకు కోప మబ్బెను. కాని ఆఁపుకొం టిని. నేను మొదటనే సేటుగారికడనుండి యోగ్యతాపత్రికను తీసి కొని దాఖలు చేసినయెడల దానిని త్రిప్పివైచి తెల్లవారికడనుండి యోగ్యతాపత్రికలు కావలయునని చెప్పియుండెడివారు. అయితే నన్ను అడ్వకేటుగ అంగీకరించుటకు నా పుట్టుపూర్వోత్తరములతో నేటి పొత్తు ? నాతలిదండ్రులు చెడుగు లగుదురుగాక, నుడుగు లగుదురు గాక! ఆచెడుగునుడుగులతో ప్రకృతమున కేమి ప్రయోజనము ? నే నిటులు తలఁచి నిగ్రహించుకొని మెల్లగా నిటు లంటిని: 'ఈ వివ రముల నన్నిటిని అడుగుటకు ఈవకీలుసభవారి కిట్టి యధికారమును నేను మన్నింపకున్నను మీరు కోరిన అఫిడవిట్టును బంప సంసిద్ధుఁడను.'

అబ్దుల్లాసేటుగారికడనుండి అఫిడవిట్టును తీసికొని వకీలుకు ఇచ్చితిని. ఆయన తాను సంతుష్టిపడితి నని చెప్పెను. కాని వకీలు సభవారు తృప్తులు కాలేదు. వారు నా దరఖాస్తున కెదురాడిరి. కాని కోర్టువారు అటర్నీ జనరలుతో పని లేకయే వకీలుసభ వారి యాక్షేపమును నిరాకరించిరి. ప్రధానన్యాయాధీశుఁ డిటు లనెను: 'అర్జీదారు ఇంగ్లీషు సర్టిఫికెటు చూపలేదు అను ఆక్షేపము సయుక్తికము కాదు. అతఁడు కల్ల సర్టిఫికెట్టును బంపెనా, అతనిపై నేరమే మోపనగును. ఆనేరము నిక్కమాయెనా, అతనిపేరు వకీలు పట్టిక

నుండి పాటూ కొట్టనగును. శాసనములకు నలుపు, తెలుపు అను భేదములు లేవు. కావున గాంధిగారిని చేర్చికొనకుండుటకు కోర్టునకు హక్కు లేదు. అతని దరఖాస్తును మేము మంజూరు చేయుచున్నాము. గాంధిగారూ! మీరు ప్రమాణము చేసి అడ్వొకేటుగఁ జేరుఁడు!'

నేను లేచి రిజిస్ట్రారుకడ ప్రమాణము చేసితిని.

నేను ప్రమాణము చేయఁగనే ప్రధానన్యాయాధీశుఁడు న న్నిటులు సంబోధించెను:

'గాంధిగారు! మీ రిపుడు పాగను దీసివేయవలయును. ప్రాక్టీసుచేయు బారిస్టరులకు కోర్టువారు విధించు వేషనియమమును మీరు పాలింపవలయును. కోర్టునియమములకు మీరు లోఁబడవల యును.'

వారు నా మర్యాద తెలియును. జిల్లా మేజిస్ట్రేటు కోర్టులో పాగ తీయ నిరాకరించితిని. ఇపుడు సుప్రీముకోర్టువారి యానతికి లోఁబడి తీసివైచితిని. నే నీ ఆజ్ఞను నిరాకరింపవచ్చును. అటులు చేయుట సమ్మతమును కాకపోదు. కాని నేను పోరవలసిన పోరాట ములు ముం దెన్నియో కలవు. వానికొఱకు నా శక్తిని అడఁచి యుంచి తిని. తలపాగపట్టుదలమాత్రముచే నా యుద్ధకౌశల సమాప్తము కాదు. దాని కింతకంటె దొడ్డ ప్రయోజనము కలదు.

నే నిటులు లోఁబడుటకు (ఇది లోపమా?) అబ్దుల్లా సేటుగా రును, తదితరమిత్రులును ఆక్షేపించిరి. కోర్టులో ప్రాక్టీసు చేయు నపుడు తలపాగ తొల్పు ధీరత వహింపవలసినదని వారి యభిప్రా యము. నేను వాదించువారికి నచ్చునటులు చేయఁజూచితిని. 'యస్మిన్

౧౮ వర్ణద్వేషము

దేశే య ఆచారః' అను దాని యర్థమును వారికి తెలుపఁ జూచితిని. 'హిందూదేశమున తెల్లయధికారి పాగను దీసివేయుమని ఆజ్ఞాపించి నచో అప్పుడు నేను దానికి లోఁబడుట ఎట్లు. కాని నేటాలుకోర్టులో ఆ కోర్టు ఆచారములను, నియమములను నిరాకరింపరాదు' అని అంటిని.

నా చెప్పిన కారణములు వారికి నచ్చకున్నను వారు కొంతవట్టు శాంతించిరి. ఒక్క విషయమును వివిధసందర్భములఁబట్టి వివిధవిధములుగ చూడవలసివచ్చు ననుతత్త్వమును వారిచే ఒప్పింపలేక పోతిని. నా జీవితమునం దంతటను సత్యమనెడి పట్టుదలయే సంధిసౌందర్యము నానందింపఁ జేయఁగలిగెను. ఈ పద్ధతి సత్యాగ్రహమునం దనివార్యమగు భాగమనియు నా యుత్తరజీవితమున పరికింపఁగలిగితిని. ఇది తఱచు నా ప్రాణములమీఁదికి తెచ్చిపెట్టుకొను నటుల య్యెడిది. మఱియు నా మిత్రుల అసంతోషమును గూడ తలఁదాల్ప వలసి వచ్చెడిది. సత్యము వజ్రమువలె నెంత కఠినమో కుసుమమువలె అంత కోమలము.

నేటాలువకీలుసభవారి ప్రతిఘటనముచే దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో మఱియొకమాఱు నా పేరు మారుమోఁగెను. పెక్కు వార్తాపత్రికలు ఆ సంఘమువారి యెదురుకోలును తెగడెను. వారి యెదురుమతము ఈసుచేఁ బుట్టినదనియు వ్రాసెను. ఈ ప్రసిద్ధివలన నా పనిలో కొన్ని అంశములు సరళము లాయెను.

౧౯

నేటాలు ఇండియన్ కాంగ్రెసు

న్యాయవాదిత్వము నాకపుడు అప్రధాన మాయెను. తుదివఱకు అప్రధానముగనే అయిపోయెను. నేటాలురాష్ట్రమున నా యునికిని సార్థకమును చేయుటకు ప్రజాసేవలో నేను తన్మయుండ నయి తీఱవలెను. విన్నపము లంపుకొనినంత ఫ్రాంచైజు పని పూర్తికాదు. ఇల్లలుకగనే పండుగా? ఎపుడును అలజడి జరుగుచుండిననే వలసరాజ్యముల కార్యదర్శికి ఈ విషయము తెలియుచుండును. దీనికై ఒక శాశ్వతసభ వలయునని తోఁచెను. దాన నేను దాదా అబ్దుల్లాగారితోడను, ఇతరమిత్రులతోడను సంప్రతించి స్థిరమగు ఒక ప్రజాసంస్థను స్థాపింపఁ దలపెట్టితిని.

ఈ సభకు పేరు పెట్టుటలో నాకు చాల ధర్మసందేహము కలిగెను. అది ఏపక్షము దెసకును మొగ్గరాదు. కాంగ్రెస్ అనుపేరు ఇంగ్లండులోని కన్సర్వేటివ్ పక్షమునకు రుచింపదని నాకు దెలియును. కాని భారతదేశమునకు కాంగ్రెస్ జీవగఱ్ఱ. నేటాలునందు దాని శక్తిని వృద్ధి చేయఁదలఁచితిని. ఆ పేరునకు భయపడుట పిఱికితనమని తోఁచెను. ఈ కారణములు తెలిపి ఈ సంస్థకు 'నేటాల్ ఇండియన్ కాంగ్రెస్' అని పేరిడితిని. ౧౮౯౪ సంవత్సరము మే ౨౨ తేదీని 'నేటాలు ఇండియన్ కాంగ్రెస్' జన్మించెను.

ఆనాఁడు విశాలమగు అబ్దుల్లాగారి గది క్రిక్కిఱిసిపోయెను. సభ్యులందఱును కాంగ్రెసుకు స్వాగతమిచ్చిరి. కాంగ్రెసునియమ

ములు తక్కువ; చందామాత్ర మెక్కువ. నెల కయిదు షిల్లింగులు చెల్లించిననే సభ్యులు కాఁగలరు. శక్తివంచన లేక చందాల నిండని ధనికులు ప్రోత్సహింపఁబడిరి. అబ్దుల్లాగారు తొలుదొల్త రెండుపౌనులు పద్దు వేసిరి. పిదప ఇరువురు మిత్రులు అటులే పద్దు వేసిరి. 'నేను సంకోచింపవలయునా?' అని కొంచెము ఆలోచించితిని. ఆలోచించి నేనును ఒకపౌను పద్దు వేసితిని. ఇది నా శక్తికి మించినయీవి. కాని నాకు సంపాదనమే పొసఁగినచో ఇది నా తల మీఱినది కాదని తలఁచితిని. దైవ మిందులకు తోడాయెను. ఈ తీరున నెలకు పౌను ఇచ్చు సభ్యులు పలువురు కూడిరి. నెలకు పది షిల్లింగు లిచ్చువారి సంఖ్య ఇంత కెక్కుడు. ఇవిగాక కృతజ్ఞతతో నందికొనిన దొడ్డయీవులు చాలఁ గలవు.

అడిగినంత నెవరును చందాలీయ రని అనుభవమున దెలిసెను. దర్బానునకు ఆవలనున్న సభ్యులను మాటిమాటికి అడుగు టసంభవము. ఆరంభశూరత్వాదోష మనుభవమాయెను. దర్బానువారుగూడ ఎన్నిసారులు తిరిగినను చందా లిచ్చువారుకారు.

నేను కార్యదర్శిని. కావున చందాలు వసూలుచేయు పని నాది. వసూళ్లకై నా గుమాస్తాను రోజెల్ల తిప్పవలసిన గతి పట్టెను. అతని కీపనిపై విరక్తి దోఁచెను. నెల చందాలు కాక ఏఁడాదిచందాలు—అవియు ముందుగనే యీవలెనని—పెట్టినచో ఈ స్థితి బాగుపడునని తోఁచెను. అందులకు సభ నేర్పాటుచేసితిని. నెలకు బదు లేఁడాదికి మార్చుటయు, మూఁడుపౌనులు కనీసపు పద్దుగాఁ జేయుటయు అందఱకును నచ్చెను. ఈ విధముగా చందాలవసూలుపని సులభమాయెను.

ఆ త్మ క థ

అప్పు తెచ్చి సార్వజనికకార్యములు చేయరాదని నాకు మొదటినుండియు తెలియును. ధనముతక్క మిగిలిన ఏవిషయమునం దయినను వాగ్దానములఁ బాటింపనగును. వాగ్దానము చేసినవారు మరల దాని నట్లే చెల్లించుకొనుట నే నెన్నఁడును ఎఱుఁగను. నేటాలుభారతీయులుగూడ దీనికి భిన్నులు కారు. ముందు డబ్బు చూచికొనక ఏ పనియు మొదలు పెట్టకపోవుటచే కాంగ్రెసెన్నఁడును ఋణగ్రస్తము కాలేదు.

నా సహచరులు నూతనసభ్యులను చేర్ప నమితోత్సాహమును జూపిరి. ఆ పని వారి కెంతో వేడుకయాయెను. దానితోఁగూడ వారికి అనుభవమును కలిగెను. అనేకులు సంతోషముతో ధనసాహాయ్యకము చేయఁ దొడఁగిరి. దూరప్రదేశములలో గ్రామములందు ఉద్యమమును వ్యాపింపఁజేయుట కష్టతర మాయెను. ప్రజాసేవ యన నేమియో ప్రజకు తెలియదు. అయినను చాల దవ్వులనుండు గొప్ప గొప్ప వర్తకులుగూడ ఉదారతతో మమ్ము బిలిచి ధన మిచ్చుచుండిరి.

ఈ యాత్రలో నొకసారి ఒక సంకటము పొందనాయెను. ఒకదాత ఆఱుపౌను లిచ్చునని మే మనుకొంటిమి. కాని అతఁడు మూఁడు పౌనులకు పైని చిల్లిగవ్వయేని యెక్కుడీయనని పట్టుపట్టెను. మే మా స్వల్పధనమునే అతనికడ కొనినచో మిగిలినవారును అంతియ యిత్తురు. కాఁగా ఎక్కువ వసూలు కాదు. నాఁడు రేయి చాల గడచిపోయెను. మాకందఱకు చాల నాఁకలిగా నుండెను. కాని మే మనుకొనిన మొత్తము రానిదే అన్న మెట్లు తిందుము? ఎంత బతిమాలినను ఫలము కలుగలేదు. దాత పట్టినపట్టు విడువలేదు. పట్టనమునందలి వర్తకులందఱు చెప్పి చూచిరి. మే మందఱమును రాత్రి

యంతయు వానితో వేఁగితిమి. అతఁడును, మేమును ఒకరికొకర మొక్కింతయైన లొంగకుండుటకు నిశ్చయించుకొంటిమి. నాసహచరులలో చాలమంది మిక్కిలి కినిసిరిగాని సౌజన్యమును కొంచెమేనియు విడువ లేదు. తుదకు తూర్పుకేక లుదయించునపుడు అతఁడు మాకు ఆటుపాను లిచ్చెను; విందు చేసెను. ఇది టోంగాటా పత్తనమున జరిగెను. అయినను ఉత్తరప్రబెల్లన స్టేంగర్ పత్తనము మొదలు దేశమధ్యముననున్న చార్లెస్ టౌను వఱకును ఇది ప్రతిధ్వనించెను. దీనివలన మాకు చందావసూళ్లపని తేలికయాయెను.

కాని మా కర్తవ్య మొక ధనసంగ్రహణమే కాదు. కావలసిన దానికంటె ఎక్కువ డబ్బును దగ్గఱఁ బెట్టుకొనరా దనుతత్త్వమును నేను మున్నే నేర్చియుంటిని.

సభలు అక్కఱబట్టి ప్రతివారమును, ప్రతినెలయు జరిగెడివి. ప్రతిసభయందును వెనుక జరిగిన సభాకార్యక్రమ మెల్ల వినిపింపఁబడుచుండెడిది; చర్చలు జరిగెడివి. ఇట్టి చర్చలలో క్లుప్తముగ శాఖాచంక్రమణము చేయక మాటలాడురీతి ప్రజకు తెలియదు. ప్రసంగించుటకు అందఱును వెనుకాడుచుండిరి. సభలలో జరుగవలసిన రీతిని వారికిఁ దెలిపితిని. వారు దానిని బాటించుచుండిరి. వారు ఉపన్యసించు టొకవిద్య యని గ్రహించిరి. ఉపన్యాసమన నేమియో యెఱుఁగని వారుగూడ ఆలోచించి ఉపన్యసింపఁ గడఁగిరి.

సార్వజనికకార్యములందు సాదరుఖర్చులు గూడ మితిమీఱి పోవుట నే నెఱిఁగి మొదట రసీదుపుస్తకములఁగూడ అచ్చొత్తింపవల ననుకొంటిని. నాకడ సైక్లోస్టయిలు కలదు. దానిమీఁద రసీదులకు, రిపోర్టులకు ప్రతులు తీయించుచుంటిని. కాంగ్రెసు-కోశము సంపూర్ణ

ముగ నుండి సభ్యుల సంఖ్య యెక్కుడై పని మిక్కుటముగా నున్న పుడు మాత్రమే యిట్టివారి నచ్చొత్తించుచుంటిని. ఇట్టిసంఘము లన్నిటికిని పొదుపు అత్యావశ్యకము. అయినను చాల చోటుల ఇటులు జరుగుట లేదని నాకు తెలియును. కావున చిన్నదయినను ముందు అభివృద్ధికి రావలసిన యీ సంస్థను గుఱించిన విశేషము లన్నియు వ్రాయఁదగు నని తలఁచితిని.

ప్రజలు తాము చెల్లించిన మొత్తములకు రసీదులు పుచ్చుకొనఁ గోరువారు కారు. అయినను మేము తప్పక రసీదు లిచ్చుచుండువారము. ఈ రీతిగా పైసకును లెక్క వ్రాయఁబడుచుండెను. అటులగుట ఈనాఁడు పరీక్షించినను ౧౮౯౪ సంవత్సరమున నేటాలు ఇండియన్ కాంగ్రెసు లెక్కలు బరాబరుగ నుండునని ధైర్యముతో చెప్పఁగలను. ఏ సంఘమున కైనను తప్పులేని లెక్కలే జీవము. లెక్కలు సరిగా లేనిచో సంఘమున కపకీర్తి. లెక్కలను శుద్ధముగా నుంచనిచో సత్యమును శుద్ధముగా నుంచుట అసంభవము.

ఆదేశముననే పుట్టి పెరిఁగి విద్యావంతులయిన భారతీయులకు సేవ చేయుట ఈ కాంగ్రెసుయొక్క రెండవ పని. ఇందులకు 'కలోనియల్ బోరన్ ఇండియన్ ఎడ్యుకేషనల్ అసోసియేషన్' అను ఒక సంఘము స్థాపింపఁబడెను. ఇందలి సభ్యు లందఱును విద్యావంతులయిన పిన్నవారు. వారు కొలఁదిగా చందాలు చెల్లించుచుండిరి. వీరి కష్టముల ప్రజకు తెలుపుట, వీరి తెలివిని పైకిఁ దీయుట, వీరికిని హిందూదేశపు వర్తకులకును నెయ్యమలవఱుచుట, వీరిని వీరి శాఖకు సేవచేయఁ దెలుపుట—ఇవి ఈ సంఘము పని. ఇది యొకవిధమగు వాద వివాదసమితి. అందలి సభ్యులు నియతకాలముల తప్పక పలువిష

యములపై చర్చలు చేయుచుండిరి. ఈ సంఘమునకు ఒకచిన్న గ్రంథాలయము కూడ ఏర్పాటు చేయఁబడెను.

ప్రచారమొనరించుట కాంగ్రెసుయొక్క మూఁడవ పని. దక్షిణ-ఆఫ్రికాయందును, ఇంగ్లాండునందును ఉన్న ఆంగ్లేయులకును, భారతీయులకును నేటాలులోని వాస్తవము తెలుపవలయును. ఈ యుద్దేశము లోపలఁ బెట్టుకొని రెండు కరపత్రములు వ్రాసితిని. 'దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని ప్రతిబ్రిటిషువానికిని ఒకవిన్నపము *' అనున దొకటి. ఇందు నేటాలు భారతీయుల స్థితిగతులు సోదాహరణముగ వివరింపఁబడినవి. 'భారతీయుల వోటుహక్కును గుఱించి ఒక విన్నపము†' అనునది రెండవది. ఇందు భారతీయుల వోట్లుహక్కును గుఱించి అణాపైసలతో సమస్తము వ్రాయఁబడెను. నే నీరెంటిని వ్రాయుటకు కడు శ్రమపడితిని. శ్రమపడినందులకు ఫలమబ్బెను. అవి విరివిగా ప్రచురమైపోయెను.

ఈ యలజడివలన దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని భారతీయులు చాలమంది మిత్రులయిరి. ఇంగ్లాండునందు, హిందూదేశము నందును గల అన్నిపక్షములయొక్కయు ఆదరము చేకూరెను. ముందు చేయవలసిన పనికి నీతియు రీతియు కానవచ్చెను.

*An appeal to every Briton in South-Africa.
†The Indian franchise—An Appeal.

౨౦

బాలసుందరము

'యాదృశీ భావనా యత్ర సిద్ధిర్భవతి తాదృశీ*' అనునది అనేకవిషయములలో నా కనుభవ మాయెను. పేదలకు సాయపడుట నాకు ప్రబలాభిలాష. ఆ యభిలాష నన్ను పేదలలోఁ గలిపివైచి నాకు వారితోడి సంబంధము ననాయాసముగా బంధించి వైచెను.

నేటాలు కాంగ్రెసునందు అచటఁ బుట్టిన భారతీయులును, ఉద్యోగులును సభ్యులుగా జేరినను గిరిమిటియా లందు చేరకుండిరి. కాంగ్రెసు ఇంకను వారి పరము కాలేదు. వారు చందాలిచ్చి సభ్యులుగాఁ జేరఁజాలరు. ఎపుడు కాంగ్రెసు వారికి సాయముచేయునో అపుడు వీరును సన్నిహితులు కాఁగలరు. ఇట్టి దొకటి తలఁపని తలఁపుగా సంఘటించెను. అది ఈసమయముననే పొసఁగునని కాంగ్రెసు వారు గాని, నేనుగాని సిద్ధపడి యుండలేదు. నేను ప్లీడరీ మొదలుపెట్టి నాఁటికి మూఁడో నాలుగో నెలలు. ఇంకను కాంగ్రెసునకు శైశవము పోలేదు. ఈరోజులలో ఒకరోజున ఒక అఱవయతఁడు తలగుడ్డదీసి చేతఁబట్టుకొని, ఏడ్చుచు నాముందు నిలువఁబడెను. ఇతఁడు కట్టుకొన్నవి చినుఁగు పాఁతలు. ఒడలున వడఁకు. ముందటి రెండుపండ్లు ఊడిపోయెను. ఆ కుదుళ్లనుండి నెత్తురు కాఱుచుండెను. యజమాని ఇతనిని చావ బాఁదెను. నా గుమాస్తా అఱవ. అతనివలన ఇతనికథ తెలిసెను.

* ఎవనికి ఎటువంటి తలఁపు కలుగునో, వానికి అటువంటి ఫలము కలుగును.

౨౦ బాలసుందరము

వానిపేరు బాలసుందరము. దర్బానులో ప్రసిద్ధుఁడైన ఒక తెల్లవాని కడ ఇతఁడు ఇండెంచెర్డు కూలి. యజమానికి ఏదోమాటమీఁద కోపము పెరిఁగెను. ఒడలుతెలియక పట్టుకొని బాఁదెను. బాలసుందరము ముందరిపండ్లు రెం డెగిరిపోయెను.

బాలసుందరమును డాక్టరుకడకుఁ బంపితిని. అపుడచట తెల్ల డాక్టరులే కలరు. బాలసుందరము దెబ్బలను గుఱించి డాక్టరుసర్టిఫికెట్టు తీసికొని మేస్ట్రీటువద్ద అతనిచే అఫిడవిట్టు దాఖలు చేయించితిని. మేస్ట్రీటు అఫిడవిట్టు చదువుకొని కోపముగొని వెంటనే అతని యజమానికి సమనులు పంపెను.

యజమానికి శిక్షవేయించుట సుతరాము నాఉద్దేశము కాదు. ఎటులయినను ఆ యజమాని కడనుండి బాలసుందరమును విడుదలచేయించుట నా ఉద్దేశము. ఇండెంచెర్డు కూలితనమును గుఱించిన చట్టమును చదివితిని. ఎవఁడేని కూలివాఁడు ఏమియు తెలుపకుండ లేచిపోవుచో యజమాని సివిల్ కోర్టులో దావా వేసికొనవలెను. ఇండెంచర్డు కూలివాఁ డటులు లేచిపోవుచో యజమాని చేయవలసినది పూర్తిగవేఱు. వానిపై క్రిమినల్ కేసు పెట్టవలెను. నేరముగనుక నిక్కమైనచో శిక్షయు వేయింపవచ్చును. కావుననే 'ఈ యిండెంచర్డు కూలితనమును, బానిసతనమును ఒక్కటే' అని సర్ విలియమ్ హంటరుగా రని యున్నారు. యజమానికి బానిసీఁ డెట్టి యాస్తియో ఇండెంచెర్డు కూలియు అట్టి యాస్తియే.

బాలసుంవరమువిడుదలకు రెండేదారులు. ఇండెంచెర్డుకూలి వారికి ప్రొటెక్టరు అని ఒకఁడుండును. అనఁగా వారి రక్షకుఁడు. అతనితోచెప్పి కట్టడి తప్పింపవలయును, లేదా మఱొక యజమాని

కడకు బదిలీ చేయింపవలయును. ఒప్పువలమీఁద బాలసుందరము యొక్క యజమానిచేతనే విడుదల పెట్టించుట రెండవదారి. ఇటు లా లోచించి ముందు ఆ యజమానితో నిటు లంటిని :

'మీమీఁద నేరమును బలపఱచి యెటులేని మిమ్ము శిక్షింపఁ జేయుట నా యుద్దేశము కాదు. అతని నతిక్రూరముగ బాఁదుట మీకును ఇప్పటికి తెలిసివచ్చియుండును. మీరు మీ కరారునామా నెవరికేని మార్చినచో నాకుఁ జాలును.' దీని కతఁడు తత్క్షణ మంగీకరించెను. అటుపిమ్మట నేను రక్షకుని జూచితిని. ఆయనయు ఒప్పుకొనెను. కాని ఒక క్రొత్తయజమాని కావలయును.

ఒక తెల్లయజమానికి వెదకులాడితిని. నాఁడు భారతీయు లెవరును ఇండెంచెర్డుకూలీల భరింపఁజాలకుండిరి. నా కప్పటికి కొలఁది మంది తెల్లవారితోడనే పరిచయము. ఒకరికి ఈ సంగతి తెలిపితిని. అతఁడు దయతో ఒప్పుకొనెను. నే నాతనికి కృతజ్ఞుఁడనైతిని. మేజిస్ట్రేటు బాలసుందరముయజమానిపై నేరము మోపి తన కరారు నామాను మఱొకనికి బదలీచేయుట కనుమతించెనని రికార్డు చేసెను.

బాలసుందరముకేసు కూలీలలో వ్రాఁకిపోయెను. నాకు 'గిరిమిటియాబంధు'వని పేరు వచ్చెను. నా కీసంబంధమువలన పరమసంతోషము కలిగెను. ఇఁక ప్రతిదినము మా ఆఫీసుకు గిరిమిటియాలు ప్రవాహముగా రాఁదొడఁగుటచే వారి కష్టసుఖము లెఱుఁగుటకు నా కవకాశము కలిగెను.

ఈ కేసువిషయము దూరముననున్న మదరాసునఁగూడ ప్రతిధ్వనించెను. ఆరాష్ట్రమునందలి వివిధప్రదేశములనుండి నేటాలునకువచ్చిన గిరిమిటియాలు తమగిరిమిటియాసోదరులవలన నీ వార్తను తెలిసికొనిరి.

౨౦ బాలసుందరము

ఈ కేసు మహాగొప్పది కాదు. కాని నేటాలులో తమకు న్యాయము సాధింపఁగలవాఁ డొకఁడు బయలుదేరె ననువార్తయే గిరిమిటియాల కెల్ల తృప్తిని, ఉత్సాహమును కలిగించెను.

బాలసుందరము నాకడకు వచ్చినప్పుడు తలపాగ తీసి చేతఁ బట్టుకొని యుండెనని చెప్పియుంటిని. ఈ దృశ్యమున ఒక విచిత్రమగు కరుణరసముతో మన నైచ్య మంటుకొనియున్నది. నా పాగను తీసివేయు మనినప్పటి సంఘటనమును వ్రాసియుంటిని. తెల్లవాని జూడఁబోవుచో గిరిమిటియాగాని, క్రొత్త భారతీయుఁడుగాని తన తలపైని టోపీనిగాని, పగిడీనిగాని, పాగనుగాని తీసి చేతఁ బట్టుకొనవలయును. రెండు చేతులు జోడించి నమస్కరించినను అది అత్యల్పము. బాలసుందరము నాకడఁ గూడ నిటులు చేయవలయు ననుకొనెను. ఇట్టి చేతను చూచుట కిదే నాకు తొలిసారి. ఇది నాకు చిన్నతనముగా నుండెను. నేను బాలసుందరముతో పాగను జుట్టుకొ మ్మంటిని. అతఁడు చాల సంకోచముతో పాగను చుట్టుకొనియెను. కాని అపు డతని మోమున సంతోషకళ కానిపించెను.

తమ తోడిమానవులను నీచపఱచుటచే తమకు గౌరవము వచ్చు ననుకొనువారి యుద్దేశము నా కెన్నటికిని అగోచరము.

౨౧

మూఁడు పౌనుల పన్ను

బాలసుందరము కేసుతో నాకు గిరిమిటియాల సంబంధ మెక్కువ ఆయెను. అది యటుండె. ఎక్కువ పన్నులు వేసి సర్కారువారు వీరి నలజడి పెట్టుటవలననే వీరి స్థితిని గుఱించి లోఁతుగా చదువుట ఆవశ్యక మాయెను.

౧౮౯౪ సంవత్సరమున నేటాలు సర్కారువారు గిరిమిటియాలకు సాలుకు తలకు ౨౫ పౌనులు అనఁగా ౩౭౫ రూకలు పన్ను కట్టుటకు బిల్లు తయారు చేసిరి. దీనిని చూచి నేను దిగ్భ్రాంతుఁడనైతిని. ఈ విషయమును కాంగ్రెసులో చర్చకు తెచ్చితిని. అందు ఈ బిల్లును ప్రతిఘటించుటకు ప్రబలప్రయత్నములు చేయుట కేకగ్రీవముగా నిశ్చయింపఁబడెను.

ఈపన్నునకు మూలకారణము లఘువుగా ముందు తెలియఁజెప్పుదును. ౧౮౬౦ సంవత్సరప్రాంతములలో నేటాలునందలి తెల్లవారు అచటి భూములు చెఱకుఁదోఁటల కనుకూలము లని గ్రహించిరి. అప్పు వా రా దేశమున కూలీలకు చిక్కుపడిరి. ఆదేశమునందలి జూలూజాతివా రీకూలికిఁ దగరు. ఇతరదేశములనుండి పని బాగులవారు రానిచో బెల్లము, పంచదారయు తయారుచేయుట అశక్యము. దానిచే నేటాలుసర్కారువారు ఇండియాసర్కారువారితో సంప్రతించి భారతదేశమునుండి కూలివారిని వలసగొనిపోవుటకు (రిక్రూట్) అనుమతి పొందిరి. ఈ కూలిజనము నేటాలులో అయిదేండ్లు పనిచేయు

నటులు గిరిమిటుమీఁద (కరారునామా) సంతకము చేయవలెను. గడువు దాఁటుపిదప వారి యిష్టము. అనఁగా అచటనే నివసింపఁదలఁచినచో నివసింపవచ్చును. శక్తి యున్నచో భూమి బుట్ట కొనవచ్చును. ఇవి తెల్లవారు అపుడు గిరిమిటియాలకు పెట్టిన ఆశలు. వారి ఉద్దేశ మేమనఁగా: ఈ అయిదేండ్లు దాఁటినపిదపఁగూడ భారతీయుల ఒడలి కష్టమువలన తమ పంటలను వృద్ధి చేసికొనవచ్చును—అని.

అయితే భారతీయులు తెల్లవా రనుకొన్నంతకంటె ఎక్కువ లాభకారులైరి. వారు రకరకముల కూరగాయల నధికముగ పండింపఁ దొడఁగిరి. ఇండియానుండి చాలరకముల విత్తనములు తీసికొనిపోయి అచట పెనిచి పండించి అచటి కూరగాయలను చౌకగా గిట్టునటులు చేసిరి; మావితోఁటలఁ బెంచిరి. వీ రింతటితో ఆఁగలేదు. దీనితో పాటు వర్తకముగూడ చేయసాగిరి. ఇండ్లు కట్టుకొనుటకు స్థలములు కొనఁదొడఁగిరి. కొందఱు కూలివాండ్రు భూస్వాములైరి. భారతదేశమునుండి వర్తకులు కొందఱు వీరితోపాటు వెళ్లి అచట పాతుకొని పోయిరి. ఇట్టివారిలో కీ. శే. సేట్ అబు బకర్ ఆమద్‌గారు ప్రప్రథములు. వారు కొలఁదికాలములో తమ వ్యాపారమును బాగుగా సాగించిరి.

ఇదియంతయు చూచి తెల్లవర్తకులు కలబెల పడిరి. నల్లవారిని పిలుచుకొని వెళ్లినపుడు వీరికిఁ గల వర్తకపుతెలివిని తెల్లవారెఱుఁగరు. భారతీయులు స్వతంత్రవ్యావసాయికు లయినచో ఎటులో ఓర్వవచ్చునుగాని వర్తకములో పోటీపడినచో ఓర్వవచ్చునా?

భారతీయులయెడ అసూయకలుగుట కిది మూలకారణము. దీనికి మరికొన్ని కారణములును చేరెను. నల్లవారి జీవితమునందలి నానా

పద్ధతులు, కొంచెము వ్యయముతో మప్పితముగా మనఁగలుగుట, అల్ప లాభసంతోషము, ఆరోగ్యనియమవిషయములందలి ఉదాసీనత, చుట్టుపట్టులను శుచిగ నుంచుకొనుటలో అశ్రద్ధ, ఇండ్లను మరమ్మతు చేయించి బాగుచేసుకొనుటకు పిసినిగొట్టుతనము ఈ మొదలగున వన్నియు మతభేదముతో కలిసి జాతివైషమ్యమను అగ్నిహోత్రమును ప్రజ్వలింపఁజేసెను. ఇది మునిముందు వోటుహక్కు తొలఁగించు బిల్లు-రూపముగను, పిదప గిరిమిటియాలకు తలపన్ను కట్టు శాసనరూపముగను ప్రత్యక్షమాయెను. ఈ శాసనములే కాక పెక్కు చిక్కు లిదివరకే మొలకెత్తి యున్నవి. గిరిమిటియాలను, గిరిమిటికాలము అయిదేండ్లు ముగియకమునుపే—అనఁగా ఇండియా చేరిన తర్వాతనే ముగియునట్లు బలాత్కారముగ పంపివేయుట. ఈ శాసనముల మొదటి సూచన యిది: ఇండియాసర్కారువారు దీని కంగీకరించునట్లు లేదు. పిదప ఈ క్రింది రీతిగా కొన్ని షరతులు ఉద్దేశింపఁబడెను.

౧. గిరిమిటియాలు తమ నియమితకాలము చెల్లిపోయినంత ఇండియాకు లేచిపోవలయును. కానిచో

౨. రెండేండ్ల కొకతూరి క్రొత్తఒడంబడిక వ్రాయుచుండవలయును. ఒడంబడిక వ్రాసినపుడెల్ల జీతము కొంచెము కొంచెము వృద్ధి చేయఁబడుచుండును.

3. మఱి క్రొత్త ఒడంబడిక వ్రాయక ఇండియాకును తిరిగిపోక నేటాలులోనే ఉండినచో సాలుకు ౨౫ పౌనులు, అనఁగా 3౭౫ రూకల పన్ను చెల్లించు చుండవలయును.

ఈ ఫైసలాను ఇండియాసర్కారువారిచే మంజూరు చేయించుటకు సర్ హెన్రీ బిన్సు, మేసన్ అనువారు ఇండియాకు వచ్చిరి.

౨౧ మూడు పౌనుల పన్ను

అపుడు ఎల్గిన్ ప్రభువు ఇండియా వైస్రాయి. అతఁడు ౨౫ పౌనులు తల పన్నును మంజూరుచేయక మూఁడుపౌనులు పన్ను మంజూరు చేసెను. ఇది వైస్రాయిగారి పెద్ద లోటు. నేను నాఁడును నేఁడును అటులే తలఁతును. ఇటులు అతఁడు మంజూరు చేసి ఇండియా మే లేమాత్ర ము చూడలేదు. నేటాలు తెల్లవారి కట్టి లాభము కూర్చుట యతనికి ధర్మముకాదు. మూఁడు నాలుగేండ్లలో ప్రతిగిరిమిటియాయును, వాని యాలును, పదునాలుగేండ్ల కొడుకును పదమూఁడేండ్ల కూఁతు రును ఈ తలపన్నును చెల్లింపవలసినవా రగుదురు. నెలకు ౧౪ షిలింగుల కంటె ఎన్నఁడును ఎక్కువ సంపాదించి యెఱుఁగని భార్యాభర్తలు ఇద్దఱు పిల్లలుగల కుటుంబమునకు సాలుకు ౧౨ పౌనులు (౧౮౦ రూకలు) పన్ను వేయుట ఏదేశమునను, ఎవ్వరును కనని వినని అత్యా చారము.

ఈ పన్నును ప్రతిఘటించుటకై మేము ఘోరయుద్ధ మారం భించితిమి. ఈ విషయమున నేటాలు ఇండియన్ కాంగ్రెసువారు ఊరకుండినచో ఇండియా వైస్రాయి ౨౫ పౌనుల పన్నును మంజూరు చేసియుండును. ఇది ౨౫ పౌనులనుండి 3 పౌనులకు తగ్గుటకు బహు శా నేటాలు కాంగ్రెసువారి ఆందోళనమే కారణము కావచ్చును. లేక నా తలఁపే పొరపాటు కావచ్చును. కాంగ్రెసువారు ఆందోళ నము జరిపినను జరుపకున్నను ఇండియాసర్కారువారు తమంతట తామే మూఁడు పౌనుల పన్నును మంజూరుచేసియుందు రనినను అన వచ్చును. ఎటులేని యగుఁగాక, ఈపని భారతీయుల హితమునకు భంగ కరము. భారతదేశయోగక్షేమముల రక్షింపవలసిన వైస్రాయి అమా నుషమగు నిట్టి పన్నును మంజూరుచేసియుండఁగూడదు.

ఈ పన్ను ౨౫ పౌనులనుండి అనఁగా 3 ౭ ౫ రూకలనుండి 3 పౌనులకు అనఁగా ౪౫ రూకలకు తగ్గుట మాత్రము కాంగ్రెసువారి కేమంత శ్రేయస్సు? గిరిమిటియాలకు సంపూర్ణముగా మేలు కలుగ లేదనువంత అచట నుండనే యుండెను. ఈ పన్ను రద్దుపఱపించి ముదరా యిప్పింపవలయు నను నిశ్చయమును కాంగ్రెసువా రెన్నఁడును విడనాడ లేదు. కాని యీ నిశ్చయము ఇరువది సంవత్సరములకు నెఱవేఱెను. అదియు నేటాలుభారతీయులే కాక దక్షిణ-ఆఫ్రికా లోని భారతీయు లెల్లరును ఏకీభవించి ప్రయత్నించినఁగాని కాలేదు. గోఖలేగారికి మాటయిచ్చి కడకు చెల్లింపకపోవుట తుదిపోరునకు నిమిత్త మాయెను. ఆపోరునకు గిరిమిటియాలు పూర్తిగా పూనుకొనిరి. సర్కారువారు తుపాకులు కాల్చుటచే కొందఱు చచ్చిరి. పదివేలమందికి పైఁగా బందీలయిరి.

కాని తుదకు సత్యమే జయించెను. భారతీయుల బాధల రూపమున సత్యము ప్రత్యక్షముగా ప్రకటమాయెను. కాని అచల మగు నమ్మిక, గొప్ప ఓర్పు, విసువు విరామము లేని పూనిక, యివి లేకున్నచో ఆ యుద్యమము జయము పొందియుండదు. వారు ఆ పోరాటమునే మానివైచి, కాంగ్రెసువారును ఆ లడాయిని మఱచి పోయినచో తలపన్ను తప్పక తలపైఁ బడుట అనివార్య మయ్యెడిది. అది యీనాఁటివఱకును గిరిమిటియాల తలపై అట్లే యుండెడిది. మఱియు దీని అపయశస్సు దక్షిణ-ఆఫ్రికా భారతీయులకును అఖిల భారతీయులకును చుట్టుకొని సనాతనమయ్యెడిది.

౨౨

ధర్మనిరీక్షణము

ఈరీతిగా నేను ప్రజాసేవలో తన్మయుండ నయిపోవుటకు కారణము ఆత్మసాక్షాత్కారాభిలాష యే. ప్రజాసేవ వలననే ఈశ్వర సాక్షాత్కారము కలుగునని నేను సేవాధర్మమును స్వీకరించితిని. భారత సేవ నాకు సహజముగా లభించెను. నాకిది ప్రియము. కోరుకొనకయే యిది నాకు సంప్రాప్తమాయెను. నేను పర్యటనకును, కాఠియావాడు కుట్రలను తప్పించుకొనుటకును, జీవికకొఱకును దక్షిణ-ఆఫ్రికా పట్టితిని. కాని నే నీశ్వరాన్వేషణమున, ఆత్మదర్శనమున మునిఁగిపోయితిని.

ఏసుమిత్రులు నా ధర్మజిజ్ఞాసను తీవ్రముచేసిరి. అది యేప్రకారమునను శాంతము కాలేదు. నేను దానిని శాంతము చేయఁజూచినను ఏసుమిత్రులు పడనీయలేదు. ఎటులనఁగా: డర్బానులో దక్షిణ-ఆఫ్రికా జనరల్ మిషనునకు అధ్యక్షులు స్పెన్‌సర్ వాల్‌టనుగారు నన్ను పసిపట్టిరి. దాదాపు నేను వారి కుటుంబములో నొకఁడ నైపోతిని. ఈ సంబంధమునకు కారణము ప్రిటోరియా పరిచయము. వాల్‌టనుగారి స్వభావము విచిత్రమైనది. ఆయన నన్నెన్నఁడును ఏసుమతమున కలియుమని చెప్పినటులు గుర్తులేదు. కాని అతఁడు తన జీవితమును సమస్తము విప్పి నాముం దిడియెను. తన మంచిచెడుగు లెల్ల నిరీక్షింప నా కవకాశ మిచ్చెను. ఇతని ధర్మపత్ని కడు వినయవతి; వివేకవతి.

ఆ దంపతుల ప్రవర్తనము నాకు సంతోషము కలిగించెను. మా యిరువుర అభిప్రాయభేదములను మే మెఱుఁగుదుము. ఎటువంటి తీవ్రచర్చయు వాని నేకము చేయుట అసంభవము. అయినను ఎచట ఉదారత, సహిష్ణుత, సత్యమును ఉండునో అచట భేదములును లాభదాయకములు. ఆదంపతుల నమ్రత, ఉద్యమశీలము, కార్యపరాయణతయు నాకు మోహము కలిగించెను. ఇందుల మేము తఱుచు ఒకచో కూడుచుంటిమి.

ఈసంబంధము మతము సెడల నన్ను జాగరూకునిగా నుంచెను. మతచింతనమునకు ప్రిటోరియాలో నా కెట్టి యవకాశ ముండెనో అది యిచట లేకపోయెను. అయినను సమకూరిన స్వల్పకాలమును చదువునకు వినియోగించుచుంటిని. ఈవిషయమున మరల ఉత్తరప్రత్యుత్తరములు మొదలాయెను. రాయచందుభాయి నాకు త్రోవ చూపుచుండెను. నర్మదాశంకరుని* 'ధర్మవిచార' మను గ్రంథ మొకమిత్రుఁ డంపెను. దాని పీఠిక నాకు చాల నుపకరించెను. నర్మదాశంకరుని విశృంఖల జీవితమును నేను వినియుంటిని. ఈ పీఠికలో అతఁడు తన శీలమును దిద్దుకొనిన తెఱఁగు కలదు. అది నాకాశ్చర్యము కలిగించెను. దానితో నా కాగ్రంథముపై ఆదరము పెరిఁగెను. దాని నతిశ్రద్ధతో చదివితిని. మాక్సుముల్లరుగారి 'India, What can it teach us?' అను గ్రంథమును, దివ్యజ్ఞానసమాజము ప్రకటించిన ఉపనిషత్తుల యనువాదమును శ్రద్ధతో చదివితిని. వీని యన్నిటివలన నాకు హిందూమతముపై ఆదరమధికమై నానాఁటికి దాని గొప్పతన మెక్కుడుగా కానిపింపఁ జొచ్చెను. కాని దీనిచే నితరమతములయెడ వైముఖ్యము కలుగలేదు.

* గుజరాతులో ఒక ప్రసిద్ధ కవి.

౨౨ ధర్మనిరీక్షణము

వాషింగ్టన్ ఇర్వింగ్‌గారి 'Life of Mahomet and His Successors' అను గ్రంథమును, కార్లయిలుగారి మహమ్మదు స్తుతిని చదివితిని. దీనిచే నా కామతప్రవక్తపై ఆదర మెక్కెను. 'The Sayings of Zarthustra' అను గ్రంథమునుగూడ చదివితిని.

ఇటులు వివిధమతములను కొలఁదిగాను, గొప్పగాను తెలిసికొంటిని. దీన ఆత్మనిరీక్షణము పెరిఁగెను. చదివినదానిలో ఏది మంచి దని తోఁచునో దాని ననుభవమున పెట్టఁగడఁగితిని. ఈ రీతిగా యోగ గ్రంథములఁ జదివి నాకుఁ దెలిసినంత సాధన నారంభించితిని. కాని అం దెంతో ద వ్వేఁగఁజాలకపోతిని. భారత దేశమునకు.. పోవుపిదప ఏ గురువునొద్ద నేని అభ్యసింపఁ దలఁచితిని గాని ఆ కోరిక నేఁటికిని తీఱలేదు.

టాల్‌స్టాయి పుస్తకములు లెస్స చదివితిని. ఇతని 'The Gospels in Brief, What to do?' మొదలగు గ్రంథములు నా హృదయమున అంటుకొనిపోయెను. విశ్వప్రేమ మనుష్యుని ఎంతవఱకుఁ దీసికొనిపోవఁగలదో నే నంతకంత కెక్కువగా తెలిసికొనఁగలిగితిని.

ఇత్తఱినే నాకు మఱొక ఏసుకుటుంబముతో పరిచితి కలిగెను. వారి మాటచే ప్రతి ఆదివారము వెస్లియన్ చర్చికి పోఁ దొడఁగితిని. అచటికిఁ బోయినపుడెల్ల వారియింటనే విందని వా రొకసారియే చెప్పిరి. ఆచర్చిలో ప్రవచనము నిస్సారముగా నుండెడిది. అచటి మండలి భక్తమండలి కాదు. వా రందఱు ఐహికచింతకులు. లోకాచారమునకును, విశ్రాంతికిని వారు చర్చికి వెళ్లువారు. ఉండిఉండి నాకు అచట కునికిపాటులు వచ్చెడివి. నాకు చాల చిన్నతన మాయెను. కాని నాతోపాటు కొందఱు మిత్రు లుండుటవలన నా చిన్నతనము

ఛిన్న మయిపోయెను.' ఈ స్థితి నాకు బాగుండలేదు. తుదకు అచటికిఁ బోవ మానుకొంటిని.

నడచుచు నడచుచున్న ఈ కుటుంబముతోడి పొత్తు ఇట్లే ఆఁగిపోయెను. 'ఇఁక రావలదు' అని వారు ముదలకించిరని చెప్పఁజెల్లును. అది యిటులు : ఆ యిల్లాలు చాలమంచిది; ఋజువయినది; కాని సంకుచితస్వభావ. మా పని యెపుడును మతచర్చ. నే నపుడు ఆర్నాల్డుగారి **'Light of Asia'** ను చదువుచుంటిని. అపుడు బుద్ధునకును ఏసునకునుఁ గల తారతమ్యమును గుఱించి చర్చ వచ్చెను. నే నిటులంటిని:

'అమ్మా, చూడు బుద్ధుని దయ! అది మనుష్యజాతితో ఆఁగక సకలభూతములదాఁక వ్యాపించెను. అతని బుజముమీఁద సంతసముతో కూరుచున్న మేకపిల్లచిత్తరువు కనులయెదుట పొడఁగట్టినచో ఎవనిహృదయము ప్రేమచే పొంగిపోవదు? ఏసులో సర్వభూతవ్యాప్తమగు నీదయ కానఁబడదు.'

ఆమెకు మనస్సు నొచ్చెను. నేను ఇది గ్రహించితిని. ప్రసంగమంతటితో కట్టిపెట్టితిని. భోజనమునకు లేచితిమి. ఆమె కుమారుఁడు అయిదేండ్లవాఁడు హసన్ముఖుఁ డొకఁడు మాతోఁ గలఁడు. పిల్లలున్నచో నాకు మఱొకరితో మాటాడ నేమి పని? మే మిరువురము చిరకాలమిత్రులము. కుఱ్ఱనిపళ్లెరమున మాంసపు ముక్క కలదు. చూచి నేను గేలిచేసి నాచేత నున్న రేగుఁబండు చూపి, 'చూడు మిది దానికన్న నెంత బాగున్నదో' అని యంటిని. అమాయికుఁ డాకుఱ్ఱఁడు నాలోఁ గలిసిపోయెను. నీపండే బాగుండెనని కొండాడఁ దొడఁగెను.

కాని ఆపసివాని తల్లియోఁ వగచెను. నేను కొంచెము హెచ్చరిక పడితిని. వెంటనే ప్రసంగము మార్చివేసితిని. మఱుసటి యాదివారముగూడ వారింటి కేఁగితిఁ గాని జంకుతోడనే. నే నటకు పోవ మానుకొనఁ దలఁప లేదు; అది మంచిదనియు ననుకొన లేదు. కాని యామె నా పని చులుకనచేసెను. ఆమె యిటు లనెను: 'గాంధీ! నే నొకటి చెప్పెదను, నుఱొక విధముగా తలఁపకుము. నీ చెలిమి మాపిల్లవానికిఁ దగదు. ఇపుడు వీఁడు ప్రతిదినము మాంసము తినుటకు మారాము చేయుచున్నాఁడు. నీ వాదమును స్మరణకు తెచ్చి పండ్లు తెమ్మను చున్నాఁడు. దీనిని నేను సైఁపఁజాలను. మాంసము మానినచో మఱేమి జబ్బు చేయదు కాని వీఁడు చిక్కి సల్లెమయిపోవును. నా కిది చూడ శక్యమా? నీ విఁక నిట్టి చర్చలు పెద్దవారమైన మాతోడనే చేయవలయుఁ గాని పిల్లలకడఁ గాదు. వీనితో పిల్లలు పాడయిపోదురు.'

'అమ్మా, నేను చాల వగచుచున్నాను. నాకును పిల్లలు కలరు. తలిదండ్రుల భావములు నే నెఱుఁగుదును. ఇఁక నిట్టి కష్టము కలుగకుండఁ జేయుట కడు సులభము. నేను చెప్పుటకంటె నేను తినునవియు, పరిత్యజించునవియు సాక్షాత్తు పిల్లవాని మనస్సునకు ఎక్కువగా పట్టిపోవును. ఆకారణమున నేఁటినుండి నే నిచటికి వచ్చుట మానుకొనుటయే దీనికిఁ దగు చికిత్స; కాని దాన మన మైత్రి కేమాత్రము భంగము రాదు.'

'తమ మాట బాగుగా నున్న'దని ఆయిల్లాలు సంతోషముగా ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

౨౩

గృహవ్యవస్థ

గృహభారము వహించుట నాకు క్రొత్త గాదు. కాని బొంబాయిలండనులలోని నాకాఁపురమునకును, నేటాలులోని కాఁపురమునకును వార కలదు. అచట గృహవ్యయమునందలి కొంత భాగము ప్రతిష్ఠకొరకు. ఇండియన్ బారిస్టరు ప్రతిష్ఠకు తగినటులును మఱియు భారతీయుల ప్రతినిధియొక్క ప్రతిష్ఠకు తగినటులును నేను నేటాలులో గృహవ్యయము చేయఁదలఁచితిని. అందులకు పట్టణములో మంచిచోట ఒక సొగసైన చిన్న యింటిని అద్దెకుఁ గొంటిని. కావలయు ఉపకరణము లన్నియు అందుఁ గలవు. భోజనవ్యయము మితము. అయినను అపుడపు డాంగ్లేయమిత్రులను, నాతో పనిచేయు భారతీయులను విందులకుపిలుచుచుండుటవలన కొంచె మధికముగ నే యగుచుండెను.

ప్రతి సంసారమునందును ఒక మంచిసేవకుని ఉంచుకొనక తప్పదు. కాని యెవనినైనను సేవకునివలె నెటు లుంచుకొనవలయునో నాకు నేఁటికిని తెలియదు.

నాతో నొకమిత్రుఁ డుండువాఁడు. మఱియొక వంటవాఁడును ఇంటివానివలె నుండెడువాఁడు. ఆఫీసులోని గుమాస్తాలును మా యింటనే భుజించి నివసించుచుండెడివారు.

ఈసంసార మిటులు సఫలముగా సాగినదనియే నాతలఁపు. కాని యీ సంసారమున కొన్ని కటువులగు అనుభవములు తగులక పోలేదు.

౨౩ గృహావ్యవస్థ

నా మిత్రుఁడు మంచి తెలివిగలవాఁడు. నాయెడ విశ్వాసియని నమ్మితిని. కాని నేనే మోసపోతిని. ఆఫీసుగుమాస్తా యొకఁడు మా యింట నుండెను. నామిత్రున కితనిపై అసూయ పుట్టెను. నా కా గుమాస్తామీఁద అనుమానము కలుగునటులు నామిత్రుఁ డొక పన్నాగము పన్నెను. ఆ గుమాస్తాస్వభావము విచిత్రమైనది. తనను నేనను మానించుచుంటినని వెంటనే పసిగొనెను. వెంటనే పని మానుటయు కాక మా యింటినిగూడ పరిత్యజించెను. నేను చాల వగచితిని. నేనతని కన్యాయము తలఁచితి నేమో యని లోలోపల మిగుల దుఃఖించితిని.

ఈ నడుమ మా వంటవాఁడు ఏకారణముననో సెలవు పుచ్చుకొనెను. మిత్రుల సేవాశుశ్రూషలకు నేను పాచకు నుంచితిని. కావున ఇతనికి బదులు మఱొకని నుంచవలసివచ్చెను. ఈ క్రొత్తవాఁడు తుంటరి యని తుదకు తెలిసెను. కాని నాకు మాత్ర మతఁడీశ్వరుఁడు పంపిన దూత.

నా యింట నా యెఱుక లేక జరుగుచున్న కొన్ని దుష్కార్యములను వచ్చిన రెండుమూఁడునాళ్లలోనే కనిపట్టి ఇతఁడు నన్ను ముదలకింప నిర్ధారించుకొనెను. ‘మంచివాఁడనియు, ‘ఎవ రేమి చెప్పినను దాని నమ్మువాఁడనియు నాకు పేరు. నా యింటనే లోకవ్యాప్తమగు దుర్గంధము బయలుదేఱుట ఈ వంటవాని కాశ్చర్య మాయెను. ప్రతిదినము మధ్యాహ్నము ఒంటిగంట నా భోజనవేళ. ఆఫీసునుండి ఆ సమయమున కింటికిఁ బోవుట మామూలు. ఒకనాఁడు పండ్రెండు గంటలవేళ ఆ వంటవాఁడు ఆఫీసుకు రోఁజుకొనుచు వచ్చి ‘ఒక తొందరపని యున్నది. మీరు వెంటనే యింటికి రావలయును’ అనెను.

'ఇప్పు డేటులు ? ఆపని యేమో చెప్పు. ఆఫీసు వదలి యింటికి రాఁదగినంత పని యేమి ? అచట నేమి పని? '

'మీ రిపుడు రానియెడల నిటుపిదప 'ఏల వెళ్లకపోతి'వని విచారింతురు. నా చెప్పఁదగిన దింతియ. '

ఇతఁ డింత దృఢముగా చెప్పుటవలన వెళ్లవలసి వచ్చెను. నేనొక గుమాస్తాను వెంటఁ బెట్టుకొని యింటికి బయలుదేఱితిని. వంటవాఁడు ముందు నడిచెను. నన్ను మేడమీఁదికిఁ దీసికొనిపోయెను. నా మిత్రుని గదివంకఁ జూపి, 'ఈతలుపు తీసి మీరే చూడుఁడు, అనెను.

నాకు అంతయు తెలిసిపోయెను. తలుపు తట్టితిని. ప్రత్యుత్తరము వచ్చునా? నా బలముకొలఁది తలుపు తట్టితిని. గోడలు గజగజలాడిపోయెను. తలుపు తెఱవఁబడెను. లోపల నొక వేశ్య. 'పో పొమ్ము; మరల నీ గుమ్మము తొక్కవలదు' అని దానిఁ బంపివైచితిని.

'ఈక్షణమునుండి నీతో నా కేసంబంధమును లేదు. నేను బుద్ధిమాంద్యముచే నిలువెల్ల మోసపోతిని. నావిశ్వాస మింతకుఁ దెచ్చితివి.'

ఈ నా మాటలతో తెలివి తెచ్చుకొనుటకు బదులు అతఁడు 'చూడు! నీరహస్యము లన్నియును బయటఁబెట్టెదను' అని బెదరించెను.

'నాకు రహస్యమని లేదు. నాసంగతి యంతయు చాటిచెప్పుము. కాని నీ విపుడే యిచటినుండి లేచిపోవలయును. '

అతఁడు మఱి కొంచెము బిఱు సెక్కెను. ఇఁక నతని సంబాళింప వీలులేకపోయెను. అంతట కిందనున్న గుమాస్తాను బిలిచితిని. 'మీరు వెంటనే సూపరింటెండెంటుగారికడకుఁ బోయి నా నమస్కారమును

చెప్పిన పిదప—నాయిరిట నివసించుచున్న ఒకతఁడు విశ్వాసఘాతము చేసెను. అతఁడు నా యింట నుండుట నాకిష్టము కాదు. కాని అతఁడు ఇచటనుండి కదలుటలేదు. తమ మద్దతు కోరుచున్నాను—అని నా విన్నపములు చెప్పుఁడు.'

అపరాధి ఇంతవఱకు లొంగలేదు. నే నిఁక పోలీసుల కప్పగింతు ననుకొనెను. తప్పు అతనిని భయపెట్టెను. పిదప నతఁడు శరణుచొచ్చెను. పోలీసులకు తెలుపవలదని బతిమాలెను. వెంటనే యింటిని వదలెద ననెను; వదలెను.

ఈఘటన యథాసమయమున నన్ను మేలుకొలిపెను. ఈదుష్టపజ్ఞముచే నేను పూర్తిగా మోసగింపఁబడినటు లప్పటికిఁగాని తెలియ లేదు. ఈమిత్రుని దగ్గఱకు చేర్చుట మంచి చేయఁబోయి చెట్ట చేయుట యైనది. తుమ్మకొమ్మన గులాబిపూలు కోయఁదలఁచితిని. ఆతని నడవడి మంచిది కాదని నాకుఁ దెలియును. అయినను నాయెడ తప్పఁదలఁపఁడని నమ్మితిని. అతని నడవడిని బాగుచేయఁదలఁచి నేనే చెడుగునఁబడితిని. ఇయ్యెడ నా హితైషులమాట చెవిఁబెట్టనైతిని. మోహమునఁబడి అంధుఁడనైతిని.

ఈ దుర్ఘటనచే నాకనులు తెఱపింపఁబడని యెడల నాకు సత్యమిసుమంతయు తెలియపయ్యెడిని. నే నతనివలలోఁ బడి యిపుడు నే నుద్యమించిన యీ యేకాంతజీవనము తల పెట్టియుండను. నాసమయమంతయు వానికి వమ్ముచేసెడివాఁడను. నన్ను అంధకారమున నుంచి కుమార్గముఁ బట్టింపఁగల శక్తి అతని కున్నది.

కాని ఈశ్వరరక్షితుని ఎవఁ డేమి చేయఁగలఁడు? నామనస్సు శుద్ధము. కాన తప్పు దొడరినను రక్షితుఁడ నయితిని. మున్మొదటనే

సంభవించిన యీ యనుభూతి భవిష్యద్విషయములలో నన్ను జాగరూకునిగాఁ జేసెను.

ఈశ్వరుఁ డీవంటవాని ప్రేరింపలేదని యెవ రెఱుఁగుదురు? అతఁడు వంట చేయలేఁడు. ఆ పనిమీఁద అతఁడు నాయింట నెంతో కాలము ఉండలేఁడు. ఇతఁడు తక్క కొండొకరు నాకనులు విప్ప లేరు. ఆమె యిటకు వచ్చుటిదే మొదలు కాదు. ఇంత ధైర్య మీవంటవానికిఁ దక్క మఱొకరికి లేదు. ఏలన, ఆ మిత్రునిపై నాకుఁ గల విశ్వాసము హద్దు దాఁటిపోయినదని అందఱకుఁ దెలియును. వంట వాఁడు ఈవిషయము నాకు తెలుపుటకే వచ్చెఁ గాఁబోలు—'అయ్యా, నేను మీ యింట నుండలేను. మీరు సులభముగా మోసపోవుదురు. ఇది నాకుఁ దగినచోటు గాదు' అని యాక్షణమే నా సెలవడిగెను.

నేనును ఉండుమని పట్టు పట్టలేదు.

వెనుక వెళ్లిపోయిన గుమాస్తాపై నామతి విఱిచినవాఁ డీమిత్రుఁడే యని నా కపుడు తెలిసెను. ఆగుమాస్తాకు నా కావించిన అన్యాయమును పోఁగొట్టుటకు నే నెంతయో ప్రయత్నించితిని. నాకీ వార్తగుఱించి యెన్నఁటికిని విచారమే. ఏలన, ఆతని నెన్నఁటికిని సంతృప్తి చేయఁజాలకపోతిని. ఎంత బాగు చేసినను అతుకతుకే.

౨౪

ఇంటికి

నేఁటికి నేను దక్షిణ-ఆఫ్రికా ప్రవేశించి మూఁడేండ్లు. నా కచటి లోకుల సంగతి తెలిసెను; వారికిని నా సంగతి తెలిసెను. ౧౮౯౬వ సంవత్సరము ఆఱు నెలలు సెల వీయమని అడిగితిని. ఏలన, నే నచట ఇంకను చాలకాల ముండవలసినవాఁడను. నా కచట మంచి ప్రాక్టీసు ఏర్పడెను. అచటివారికి నాతో చాల పని యుండు నని తెలిసెను. అందుల నే నింటికిఁ బోయి ఆలుబిడ్డలతో మరల దక్షిణ-ఆఫ్రికా నివాసమునకు రా నిశ్చయించితిని. ఇంతియకాక నేనిండి యాకుఁ బోవుచో అచట ప్రచారము చేసి దక్షిణ-ఆఫ్రికా భారతీయులయెడల ఎక్కువ అభిమానము కలిగింప వీలుండును. మూఁడు పౌనుల పన్ను మహావ్రణము. అది మానువఱకు శాంతి యెట్లు? కాని ఇచట నేను లేనికాలమున కాంగ్రెసుపనియు, విద్యా సంఘము పనియు నెవరు చూతురు? నా చూపులో నిరువురే కలరు. ఆదంజీ మియాఖాన్ ఒకఁడు; పార్సీ రుస్తుంజీ మఱియొకఁడు. అప్పటికి వర్తకులలో పలువురు ప్రచారకులుగా తయారయిరి. కాని కార్యదర్శిభారము నియమపూర్వకముగా వహించువారును, దక్షిణ-ఆఫ్రికా భారతీయుల అభిమానమునకు పాత్రము లయినవారును వీరిరువురే. కార్యదర్శికి ఆంగ్లభాషాజ్ఞాన మావశ్యకము గదా! నేను ఆదంజీ మియాఖానుగారి పేరు కాంగ్రెసువారికి సూచించితిని. వా రతని కార్యదర్శిగ నామోదించిరి. అతని నెన్నుకొనుట అత్యుత్తమ మని

అనుభవమువలనఁ దెలిసెను. ఆదంజీ మియాఖానుగారి ఉద్యోగశీలము, వారి యుదారత, వారి మంచితనము, వారి వివేకము కార్యదక్షిత్వము నను యుక్తునిగాఁ జేసెను. మఱియు ఆపదవికి ఏబారిష్టరో, ఇంగ్లీషు వచ్చిన ఏగొప్పవాఁడో కాని పనికిరాఁ డనుఊహను పొఱఁదొలెను.

౧౮౯౬ వ సంవత్సరము నడుమ నేను కలకత్తాకు బయలుదేఱు ‘పోంగోలా’ స్టీమ రెక్కి ఇండియాకు బయలుదేఱితిని.

ఆస్టీమరులో పలువురు యాత్రికులు లేరు. అందు ఇద్దఱు ఇంగ్లీషు ఉద్యోగులు కలరు. వారితో నాకు మైత్రి కలిసెను. ఒకనితో నేను ప్రతిదినము ఒకగంట చదరంగ మాడుచుంటిని. ఆస్టీమరులోని డాక్టరు ‘తమిళభాషాశిక్ష’ యిచ్చెను. దానిఁ జదువఁ దొడఁగితిని.

నేటాలులో నుండఁగా మహమ్మదీయులతో పరిచయముకలుగఁ జేసికొన ఉరుదుభాషను, మదరాసువారితో పరిచయము కలుగఁ జేసికొనుటకు అఱవభాషను చదువఁదలఁచితిని.

ఉరుదు నేర్వఁదలఁచిన యాంగ్లమిత్రుని మాటమీఁద డెక్కు మీఁద నున్న యాత్రికులలో ‘ఎవరేని మున్షీ దొరకునా’ యని అన్వేషించితిని; దొరకెను. అప్పటినుండియు మాచదువు బాగుగా సాగెను. ఆ తెల్ల ఉద్యోగి ధారణ దొడ్డది. ఉరుదు అక్షరములు గుర్తింప నాకు చాలఁ గష్టమాయెను. మఱి యతఁడో, అక్షర మొకసారి చూచిన చాలు నిఁక మఱవఁజాలఁడు. నేను చాల కష్టించితిని గాని అతని నతిక్రమింపఁజాలక పోతిని.

అఱవము నాకు కొంచెము బాగుగనే వచ్చెను. గురువు లేఁడు, అయినను గురు వక్కఱ లేనంత చక్కఁగా ఆతమిళశిక్ష వ్రాయఁబడెను.

ఇండియాకు వచ్చు పిమ్మట అఱవము లెస్స చదువఁదలఁచితిఁగాని అశక్యమాయెను. ౧౮౯౩ సంవత్సరమున కెటీవలి కాలమున నే నేమి వ్యాసంగముచేసినను చెఱసాలలందే. అఱవము దక్షిణ-ఆఫ్రికా చెఱ సాలలోను, ఉరుదు యరవాడ చెఱలోను అభ్యసించితిని. అయినను అఱవము మాటలాడుటమాత్రము నా కభ్యాసము కాలేదు. చదువవచ్చిన కొంచెము వాడుక లేమి తుప్పుపట్టిపోవుచున్నది. ఇందుకు వగచుచున్నాను. దక్షిణ-ఆఫ్రికాయందలి మదరాసుసోదరులకు నేననిన-ప్రాణము. నాకు వీ రెల్లప్పుడు గుర్తువత్తురు. ఎచట నేని అఱవవాఁడు గాని, తెలుఁగువాఁడుగాని కానిపించినచో వారిపూనిక, శ్రద్ధ, స్వార్థ త్యాగము గుర్తురాకమానవు. వారందఱు నిరక్షురులు. వారిస్త్రీలును అట్టివారే. దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో పోరు నిరక్షురులది. అక్షరము తెలుఁగని యోధులే అందు పోరాడిరి. ఆపోరు బీదలకొఱకు. పోరినదియు పూర్తిగా బీదవారే.

అమాయికులును, యోగ్యులును అగు ఆభారతీయుల చిత్తము చూఱగొన నాకు భాషాభేదము బాధకము కాలేదు. వారికి హిందూస్తానియు, ఇంగ్లీషును తప్పులుతప్పులుగా వచ్చును. కావున మాపని జరుగుటకు అడ్డు లేకపోయెను. కాని వారి ప్రేమకుబదులుగా నే నఱవము అభ్యసింపఁ దలఁచితిని. అఱవము కొంతకొంత గ్రహించితిని. ఇండియాలోఁ తెలుఁగు నేర్వఁ బ్రయత్నించితిని. కాని అందు అక్షరాలు దాటి పైకి పోలేదు.

ఈరీతిగా అఱవము, ఆంధ్రము చక్కఁగావచ్చు భాగ్యము లేక పోయెను. 'బహుశా' ఇక నేర్వఁజాలను. కావున ద్రావిడులు హిందూస్తాని అభ్యసింతురని నే నాశపెట్టుకొనియున్నాను. దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని మదరాసుద్రావిడులు కొలఁదియో, గొప్పయో, అవశ్యము

హిందీ మాటలాడుదురు. దేశభాషాపతనముచే తమ ఆంగ్ల భాషాజ్ఞానమునకు బాధక మేమో యని ఇంగ్లీషు వచ్చినవారు మాత్రమే దేశభాషల నాదరింపకున్నారు.

శాఖాచంక్రమణము చేసితిని. సింహావలోకనముచేసి ప్రయాణగాథను పూరింతును. పోంగోలాస్టీమరు కెప్టెనునుగురించి చెప్పుట తరవాయి. మేము నెచ్చెలులమైతిమి. అతఁడు ప్లీమత్ సోదరసంప్రదాయములోనివాఁడు. సముద్రయానప్రసంగముకంటె ఆధ్యాత్మికప్రసంగమే మాకెక్కువ. అతఁడునీతికిని, జ్ఞానమునకు(ధర్మమునకు)ను భేదము కల్పించును. ఇతనిదృష్టిలో బైబిలుబోధ శిశుక్రీడ. భాషాసారళ్యమునుబట్టి దానికి గొప్పఁదనము. బాలకులు గాని, స్త్రీలు గాని, పురుషులుగాని జీససునందును,ఆతని బలిదానమునందును విశ్వాసముంచుచో వారిపాపము నశించిపోవును. ఇతని పరిచయము ప్రిటోరియాలోని ప్లీమత్ సోదరుని గుర్తు తెచ్చెను. నీతియెడవిధినిషేధములు గల యేమతమైనను అతనికి పనికిమాలినతనము. ఇంత చర్చకును గారణము నాశాకాహారము. మాంసమును, విశేషించి గోమాంసమును నేనేల తినరాదు? భగవంతుఁడు శాకములవలెనే పశుపక్షులనుగూడ మనుష్యుని ఆనందమునకును, ఆహారమునకును సృజింపలేదా? ఇట్టి ప్రశ్నలతో మాకు ఆధ్యాత్మికప్రసంగములలోనికి దిగక తప్పకపోయెను.

మే మొకరి నొకరము ఒప్పింపఁజాలక పోతిమి. నీతిజ్ఞాన(ధర్మ)ములు రెండును ఒకటియే యని నా దృఢవాదము. ఇందులకు భిన్నముగ అతని దృఢవాదము.

ఇటులు ఇరువదినాలుగు నాళ్లకు ఈ ఆనందయాత్ర పూర్తియాయెను. హుగ్లినది సౌందర్య మాలోకించుచు కలకత్తారేవున ఓడ దిగితిని. నాఁడే బొంబాయికి రైలెక్కితిని.

౨౯

హిందూదేశమున

కలకత్తానుండి బొంబాయికి పోవుదారిలో నడుమ ప్రయాగ కలదు. అట రైలు ౨౫ నిమిషము లాఁగును. ఇంతలో పట్నము చూచివచ్చుకోరిక పొడమెను. మఱియు మం దొకటికావలసియుండెను. మందులు అమ్ము 'కెమిస్టు' అర్ధనిద్రాముగ్ధుఁడయి యుండెను. మం దీయఁ జాల నాలస్యమాయెను. నేను మరల స్టేషనుచేరుకొనుసఱికి బండి బయలుదేఱుచుండెను. ఉత్తముఁడగు ఆస్టేషన్‌మాస్టరు నాకై రైలును ఒకనిమిష మాఁపెను. కాని నారామి చూచి నా సామాను బండినుండి దింపి యుంచెను.

కెల్నరు హోటలులో ఒకగదినిగొని ఆపట్నమున వెంటనే నా పనిని మొదలిడఁ బూనితిని. ప్రయాగలోని 'పయొనీరు' పత్రికా ఖ్యాతి నేను వినియుంటిని. భారతీయుల కోరికలకు వికటముగా నది వ్రాయుచుండుననియు నా కెఱుక. అపుడు డాక్టరు చేజనీగారు దానికి ఉపసంపాదకులనినాగుర్తు. అన్ని పక్షములవారి సాయమును నా కభిప్రేతమగుటచే ఆయన కొకచీటి వ్రాసితిని. అందు రైలుతప్పిపోవుట వివరించి మఱునాఁటి బండికి నేను పోవలయుననియు, ఇంతలో తమ దర్శనమున కవకాశము చేయవలయుననియు వ్రాసితిని. మంచిదని వెంటనే ప్రత్యుత్తరము వచ్చెను; నాకు సంతసము హెచ్చెను. ఆ యాంగ్లేయుఁడు నామాటలు వినెను; ఇటు లనెను: 'మీరు వ్రాయున దెల్లను గమనించి నేను నాపత్రికలో టిప్పణి వ్రాయుదును. కాని

మీవిధానమంతయు నే స్వీకరింపఁజాల. ఏలననఁగా, నేటాలులోని తెల్లవారి ఉద్దేశములను, భారతీయుల కోరికలను సాంగముగా నే నెఱుఁగవలదా?'

'మీరు సంగతులనన్నిటిని చక్కఁగా చదివి మీపత్రికలో చర్చించినఁ జాలును. న్యాయముతక్క నాకు మఱియొకటి వలదు' అని నే నంటిని.

మిగిలిన సమయము త్రివేణీసంగమసౌందర్యము చూచుటతోడను, కార్యవిచారముతోడను గడచెను.

పయొనీరు పత్రికాధిపతితోడి యీ యాకస్మిక ప్రసంగమే నేటాలురాష్ట్రమున నాపడిన యాతనలకు బీజారోపణ మాయెను.

అటనుండి బొంబాయిలో దిగకయే రాజకోటకుఁ బోయితిని. దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని స్థితిగతులను గుఱించి ఒక చిన్న పుస్తకము వ్రాయఁబూనితిని. వ్రాయను, ప్రచురింపను నెల పట్టెను. దానిపయిని పచ్చ అట్ట ఉండుటచే అది 'పచ్చపుస్తక'మని వాడుకపడెను. అందు దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని స్థితిగతులనెల్ల చిత్రించితిని. ఉద్దేశపూర్వకముగా తగ్గించి వ్రాసితిని. లోఁగడ వ్రాసిన రెండు కరపత్రముల భాషకంటె నిందు సరళమగుభాష నుపయోగించితిని. ఏలయనఁగా, కష్టము కొలఁదిదైనను దవ్వులనుండి చూచువానికి కొండంతగాఁ గానిపించును.

దీనికి పదివేల ప్రతులు తీయించితిని. హిందూదేశములోని అన్నిపత్రికలకును, సకలపక్షముల నాయకులకును బంపితిని. అందఱకంటె మునుముందు పయొనీరు పత్రికాధిపతి సంపాదకవ్యాసములలో దీనిఁగూర్చి చర్చించెను. ఆవ్యాససారాంశము 'రూటరు' మారిఫత్తున సీమకువెళ్లెను. మఱియు అటనుండి ఈసారాంశముయొక్క సారాంశము

నేటాలునకు వెళ్లెను. ఈతంతి అచ్చులో మూఁడుబంతులకన్న నెక్కువకాదు. నేటాలులోని హైందవుల బాధలగుఱించి నా వ్రాసిన వ్యాసమున కది కొలఁది సంస్కరణము. అందలివి నాశబ్దములు కావు. ఈవార్త నేటాలులో ఎంతపని చేసెనో తరువాత గ్రహింపఁగలరు. పేరుపడిన పత్రికలలో నెల్ల మెల్ల మెల్లగా దీనిమీఁద టీకలు, టిప్పణులు బయలుదేఱెను.

ఈ పుస్తకముల కన్నిటికి కాకితములు చుట్టి తపాలుకు పంపుదుస్సాధ్యము; పైఁగా అమితధనవ్యయకరము. దాన నొకటి కనిపట్టితిని. చుట్టుప్రక్కల పిల్లలఁ బిలిచితిని. బడిలేని ప్రొద్దుటిపూఁటలు నాకు సాయముచేయ వేఁడితిని. వారు కులాసాగా అంగీకరించిరి. వారిసాయమునకు బదులు ముద్రకొట్టిన పోస్టుబిళ్లలును, ఆశీర్వాదములును నేనిత్తునంటిని. పిల్లలాడుకొనుచు పాడుకొనుచు ఆపని ముగించిరి. చిన్నచిన్న పిల్లలను స్వయంసేవకులుగా చేయుట నాకిది ప్రథమానుభవము. ఈ నా బాలమిత్రులలో ఇరువురు నేఁడు నాతోపాటు పనిచేయుచున్నారు.

ఈరోజులలో బొంబాయిలో విపరీతముగా ప్లేగు వ్యాపించెను. ఎటు చూచినను గగ్గోలు. రాజకోటలోఁగూడ నిది ప్రవేశించునని భయము పుట్టెను. ఆరోగ్యశాఖలో నేను మంచి పనివాఁడనని నాతలఁపు. నేను స్వచ్ఛందసేవ చేయుదునని సర్కారుకు విన్నవించుకొంటిని. వారియ్యకొని నన్ను వ్యాధిపరీక్షాసంఘములో ఒక సభ్యుని జేసిరి. పాకీదొడ్లు పరిశుభ్రముగా నుంపవలయునని నేను నొక్కి చెప్పితిని. సంఘము ప్రతివీథిలోని పాకీదొడ్లను పరీక్షింప నిశ్చయించెను. బీదవారు తమ పాకీదొడ్లు పరీక్షించుటకు ప్రతికూలముగా లేరు. ఇంతియకాక మేము సూచించిన సంస్కరణముల నన్నిటిని జేసిరి. మఱి భాగ్యశాలురమాట? మేము వారిదొడ్లు పరీక్షింప

వెళ్లఁగా వా రొప్పుకొనలేదు. ఇఁక సంస్కరణము మాట యెటులు సాగును? ధనికుల పాకీదొడ్లు 'పాడు పాడు' అని అనుభూతమైనది. చీఁకటి కోణము; తేమ యూట; పాడుకంపు; కూర్చుండుచోట లుకలుకలాడు పురుగులు. ఆరోజు జీవిత మంతటిలో నరక మనిపించెను. మేము చెప్పిన సంస్కరణములు కడు తేలిక. మలము నేలపయి పడకుండ బొక్కెన లుంచుటయు, నేలపైఁబడి తేమ పుట్టింపకుండుటకు మూత్రమును బొక్కెనలలోనే విసర్జించుటయు, పాకీదొడ్లకును బయటిగోడలకును నడుమనుండు కట్టడములను కూల్పించి, గాలి వెలుఁగులు తగులునటులు చేసి పాకీవాండ్రు సరిగా శుభ్రపఱచుటకు వీలు కలుగఁజేయుటయు. భాగ్యవంతు లీచిన్ని సంస్కారమునకు అనేక బాధకములు చెప్పిరి. పలువురు దీనిని కొనసాగింప లేదు.

సంఘము చండాలవాటికనుగూడఁ జూడవలయును; కాని ఒక సభ్యుఁడుమాత్రమే నాతో వచ్చుటకు సిద్ధుఁడాయెను. మాలవాడకు వెళ్లుటయును, అందును అచటి పాకీదొడ్లు పరీక్షించుటయును వారికి అభూతపూర్వముగను, అత్యాశ్చర్యముగను ఉండెను. మాలవాడకు వెళ్లుట నా కదియ మొదటిసారి. వారియిండ్లు చూచి నే నాశ్చర్యపడితిని. వారు మమ్ముఁ జూచి ఆశ్చర్యచకితు లయిరి. 'మీ పాకీదొడ్లు చూడ వచ్చితిమి' అని నే నంటిని.

'మా కేమిటి, పాకీదొడ్లేమిటి? మేము బయళ్లకు పోదుము. మీవంటి గొప్పవారికి పాకీదొడ్లు.'

'మేము మీయిండ్లు చూడవచ్చునా?'

'అయ్యా, అవశ్యము చూడవచ్చును. మీ కేటి యడ్డు? మీ యిచ్ఛవచ్చిన చోటెల్లఁ జూడుఁడు. అయ్యా, మావియు ఒక యిండ్లేనా? కలుఁగులు!'

౨౫. హిందూదేశమున

నేను లోనికిఁ జని ఇండ్లు, ముంగిళ్లు అంతయుఁ జూచి ఆనందించితిని. ఇండ్లెల్ల గోమయలిప్తములు; ముంగిళ్లు శుద్ధములు; ఉన్నకుండలు, చట్లు క్షాళితములై నిగనిగలాడుచుండెను.

ఈప్రదేశములలో ప్లేగుభయము లేదు.

ఒక పాకీదొడ్డిని వర్ణింపక విడువఁజాలను. అది యొక భాగ్యశాలిది. ప్రతిగదికిని తూములు ఉన్నవి. నీరద్వారములు, మూత్రద్వారములు నవియే. కావున ఇల్లంతయు చెడుగవులుకంపు. మఱియొకయింట మేడమీఁద పడకగది. దాని కొకతూము. మలమూత్రములకు అదియే ద్వారము. ఆతూమునుండి నేలకు ఒక గొట్టము. అక్కడ నిల్చుచో ముక్కు పగిలిపోవును. ఆయింటివారచట నెటులు నిద్రించుచున్నారో పాఠకులే ఊహించుకొందురుగాక!

సంఘము వైష్ణవాలయముగూడఁ జూడఁ జనెను. అందలి పెద్ద పూజారికిని, గాంధీకుటుంబమునకును చాల నెయ్యము. అతఁడు కోవెల యెల్లఁ జూపను, సంస్కారములు చేసికొనను అంగీకరించెను. ఆదేవళమున అతఁడుకూడ ఎన్నఁడుఁ జూచి యెఱుఁగని ఒక ప్రదేశము కలదు. పుల్లాకులు ఊడ్చిన పెంట యంతయు నచట నిలువ; కాకులకు, గ్రద్దలకు నది యునికి. పాకీదొడ్లు పాడుగానున్నవని చెప్ప నక్కఱలేదు. రాజకోటలో నే నెంతోకాలము ఉండకపోవుటవలన అతఁ డెంత బాగుచేయించెనో నా కెఱుక లేదు.

దేవళపు దుర్గంధముఁ జూచి దుఃఖితుఁడ నయితిని. మనము దేవళమును పవిత్రమని భావింతుము. అచట ఆరోగ్యనియమములను పరిపాలింపవలయునని ఆసింతుము. స్మృతికర్తలు బాహ్యాభ్యంతరశౌచము అత్యావశ్యకమని రాపాడుట ఆసమయమున నా యెఱుక కావలలేదు.

౨౬

రాజభక్తి, శుశ్రూష

శుద్ధమయిన రాజభక్తి-అనుభవము నా కెంత కలదో మఱియొకనికి అంత కల దనుకొనను. సత్యమునెడ నాకుఁగల స్వాభావికమగు ప్రేమయే ఈ రాజభక్తికి మూలమని యిపు డనుకొనుచున్నాను. ఇట్టిరాజభక్తి గాని, మఱి యే సుగుణము గాని నటించుట ఇంతవఱకు నాకు చేతఁగాదు. నేటాలులో నే జను ప్రతిసభయందును 'గాడ్ సేవ్ ది కింగ్' అనుపాట పాడుకొని పోవుచుందురు. వారితో కలిసి పాడుట విధియని నాయూహ. బ్రిటిష్ పరిపాలనమునందు దోషములు నాకు తెలియక పోలేదు. అయినను మొత్తముమీఁద ఈపాట పాడుట మంచిదని నాయూహ. ఆరోజులలో బ్రిటిష్ రాజ్యము యొక్కయు, బ్రిటిష్ పరిపాలకుల యొక్కయు నీతి మొత్తముమీఁద సుఖకరమని అనుకొంటిని.

దక్షిణ-ఆఫ్రికాయందలి వర్ణద్వేషము బ్రిటిషువారి అసలు సంప్రదాయము కా దనుకొంటిని. అది కాలికము, స్థానికము అని అనుకొంటిని. దాన రాజభక్తిలో తెల్లవారిని మించితిని. 'గాడ్ సేవ్ ది కింగ్' అను పాటకు లయ నేర్చితిని. అందఱును లేచి పాడునపుడు నేనును కలిసి పాడుచుండువాఁడను.

రాజభక్తి కావశ్యకమగు ప్రతిసమయమునను నేను నిరాడంబరముగా రాజభక్తిని ప్రకటించుచుంటిని.

౨౮. రాజభక్తి, శుశ్రూష

నా జీవితములో రాజభక్తి నెన్నఁడును అమ్ముకొనలేదు. దానిచే నెన్నఁడును స్వప్రయోజనము సాధింపఁ దలఁపలేదు. రాజభక్తి ఒకవిధి యని నా భావము. దానివలన ప్రతిఫల మెన్నఁడును నేతలపెట్టలేదు.

నే నిండియాకు వచ్చినరోజులలో విక్టోరియారాణి 'డయమండ్ జూబిలీ' మహోత్సవమునకు ఆరంభము. అందులకు రాజకోటలో నియతమైన ఒకసంఘమునఁ జేర నాకు పిలుపు వచ్చెను. నే నియ్యకొంటిని. ఆయుత్సవము మాడ పైబొటారము; చాల మోసము. దీనితో వ్యథ కలిగెను. 'ఈ సంఘములో ఉండవలెనా, మానవలెనా?' అని శంక కలిగెను. తుదకు ఇటులు తోఁచెను: 'నీపని నీవు చేసికొని తృప్తి నునుము.'

ఆవేడుకలో చెట్లు నాటుట యొకపని. పలువురు డంబమున కును, ఉద్యోగుల మెప్పునకును నాటుచుండిరని తెలిసికొంటిని. 'చెట్లు నాటు టొకవిధికాదు. ఆపనికి బదులు మఱొండేదేని చేయనగును' అని వారికి నచ్చఁజెప్పఁ బోయితిని. 'మనస్సు నాటి చెట్లు నాట వలయు; లేదా, నాటనే వలదు.' నా యీమాటలకు వారు నవ్వుకొని రనుకొంటిని. నా పాలఁబడిన మొక్కను మనస్సుతో నాటి నీరు పోసి మెలఁకువతో పెంచినటులు గుర్తు.

మా యింటి పిల్లలకుఁగూడ 'గాడ్ సేవ్ ది కింగ్' అను పాట చెప్పితిని. రాజకోటలోని ట్రెయినింగు కళాశాలా విద్యార్థులకుఁ గూడ ఈపాటను జెప్పినటులు గుర్తుకలదు. కాని అది జూబిలీలోనో, ఎడ్వర్డు పట్టాభిషేక సమయముననో సరిగా చెప్పఁజాలను. పిదపపిదప నీపాట నాకు విరోధమాయెను. నామనస్సున అహింసావిమర్శ మధిక మయినకొలఁది నేను నావాఙ్మనసములపై కడుజాగరూకత వహించితిని.

'రాజశత్రువులఁ జంపుము; ఆమోసగాండ్ర మోసములఁ ద్రుంపుము' (ఆపాటలో ముఖ్యము) అను ఈవాక్యములు నాకు గిట్ట లేదు. నా మిత్రుఁడు డాక్టరు బూథుగారికి నా యీ సంశయమును మనవిచేసితిని. ఆయనయు ఇయ్యకొని అహింసావాదియైన యెవ్వని కిని ఈపాట పాడుట కష్టమనెను. ఈపాటలో శత్రువులని ఊహింపఁ బడినవారు మోసగాండ్రని యెటు లనఁగలుగుదుము? శత్రువులయినంత మాత్ర తప్పంతయు వారిదేనా? పరమేశ్వరునికడ న్యాయమును మనకు భిక్షింపనొప్పు. డాక్టరు బూథుగారు నాపూర్వపక్షము సిద్ధాంతించిరి. వారి సమాజమున దీనికి బదులు మఱియొకపాట నల్లిరి. వానిని గుఱించి ముందు వివరింతును.

రాజభక్తితోపాటు రోగుల కుపచారము చేయుట నా కల వాటైపోయెను. నెయ్యులైనను, క్రొత్తలైనను వారి కుపచరించుట నా కెంతయో ప్రీతి.

రాజకోటలో దక్షిణ-ఆఫ్రికాను గుఱించి కరపత్రము వ్రాయుచుండుకాలమున ఒకసారి బొంబాయికి పోవలసివచ్చెను. పెద్ద పెద్ద నగరములలో సభ లేర్పాటుచేసి యీ విషయమున ప్రజాభి ప్రాయమును పెంపొందింపవలయునని నా యభీప్సితము. అందులకు ముందు బొంబాయి నిర్ణీతము. మునిముందు జడ్జి రేనడేగారిని సంద ర్శించితిని. వారు నా చెప్పినదెల్ల వినిరి. విని ఫిరోజిషా మెహతా గారిని జూడుమనిరి. పిదప జడ్జి బదురుద్దీన్ తైయబ్జిగారిని జూచితిని. వారు అట్లే చెప్పి మఱియు నిటు లనిరి: 'రేనడేగారును, నేనును ఏమియు చేయఁజాలము. మాస్థితి నీకు తెలియును. ప్రజావ్యవహారములలో మేము చొరరాదు. కాని నీపనికి మే మనుకూలురము. ఇందు నీకు సాయము చేయఁగలవారు పిరోజిషా మెహతాగారు ఒక్కరే.'

౨౬ రాజభక్తి, శుశ్రూష

నేను తప్పక ఫిరోజిషా మెహతాగారి దర్శనము చేయఁ దలఁచియుంటిని. ఈ పెద్దలు ఆయనసాయము పొందు మనుటవలన మెహతాగారికి ప్రజలలో ఎట్టి పలుకుబడి యున్నదియో నాకు లెస్స తెలియనాయెను.

పిదప నేను వారికడ కేఁగితిని. నే నాయనను గాంచి మిఱ్ఱుమిట్లుగొన సంసిద్ధుఁడ నయితిని. ఈయన పేరునకు అంటింపఁబడిన పెద్ద పెద్ద విశేషణములను వినియుంటిని. 'బొంబాయి సింగమును', 'కిరీటములేని బొంబాయి ఫాదుషాను' చూడవలయునని తెలియును. కాని ఆఫాదుషా నాకు భయంకరుఁడుగా లేఁడు; వత్సలుఁడగు తండ్రి ఎదిగినకుమారుని ఆదరించునటులు నన్నాదరించెను. మేమిరువురము వారిగదిలో కూర్చుంటిమి. మిత్రులును, అనుయాయులును ఆయన చుట్టును బలిసియుండిరి. వారిలో డి. ఇ. వాచాగారొకరు; కామాగారొకరు. అయ్యిరువురకు నే నెఱిఁగింపఁబడితిని. లోఁగడ నాకు వాచాగారినిగూర్చి తెలియును. అతఁడు మెహతాగారికి కుడిభుజము. అతఁడు మంచి లెక్కగాఁడని వీరచందు గాంధి నాకుఁ జెప్పియుండెను. 'మన మిద్దఱము కలిసికొని మాటలాడవలయును' అని వాచాగారనిరి.

ఇదియంతయు రెండు నిమిషములు. మెహతాగారు నామాటలన్నియు శ్రద్ధగా వినిరి. నేను రేనడే తైయ్యబ్జీలను చూచితినని చెప్పితిని. మెహతాగారు 'గాంధీ! నీపనికి ముందొకసభ జరుగవలయును. నీపనికి నేను తప్పక మద్దతు చేయఁగలను.' అని తనకార్యదర్శి మున్షీగారిని జూచి సభాదినము నిర్ణయింపుమనెను. సభాదినము నిర్ణీతమాయెను. 'సభ రేపు జరుగుననఁగా నా కొకసారి కానిపింపు' మని మెహతాగారు నన్ను వీడుకొలిపిరి. ఈసంభాషణముతో నాభయము పోయెను. సంతసముతో ఇంటి కేఁగితిని.

మాబావ బొంబాయిలో నుండెను. అతనిఁ జూడఁబోతిని. అతఁడు మంచముపట్టి యుండెను. అతఁడు కలవాఁడు కాఁడు. నాసోదరివలన ఉపచారము జరుగుట కష్టముగా నుండెను. నాతో రాజకోటకు రమ్మంటిని. అతఁడియ్యకొనెను. మాసోదరిని, అతనిని దీసికొని రాజకోట కేఁగితిని. వ్యాధి ఎక్కువాయెను. అతని నాగదిలో నుంచికొంటిని. రేయుంబవలు ఉపచరించుచుంటిని. రేలు మేలుకొనియుండనాయెను. నే నిటు లతని కుపచరించుచు నే దక్షిణ-ఆఫ్రికాను గుఱించి వ్రాసికొనుచుంటిని. తుదకు మాబావ స్వర్గస్థుఁడాయెను. అయినను అంత్యకాలమున అతనికి ఉపచారముచేయు నవకాశము దొరకుటవలన నాకు మనస్తాపము కొంచెము తగ్గెను.

ఈవిధముగా రోగుల కుపచరించు కోరిక పోను పోను ఎక్కువాయెను. దానిచే నొకొక్కతఱి నాపనికిఁగూడ ప్రాలుమాలెడివాఁడను. మఱియు ఒకొక్కపుడు నాభార్యనే కాక యింటివారందఱను అందులకు ఏర్పాటు చేయుచుంటిని.

ఈవృత్తిని నేను కోరికయని యందును. ఏలనఁగా, ఏమంచిపనియైనను సమకాలమున ఉపయోగకరమగు నేని తత్‌క్షణము ఆనందదాయకమని నా యనుభవము. దంభముచేఁ గాని, పరభీతిచేఁ గాని చేయుచో అది వాని నడఁచును. అట్టివారు మాసిపోవుదురు. ఏ సేవ చిత్తానందము కలుగఁజేయదో అది సేవకునకు ప్రయోజనకారి గాదు: సేవ్యునిఁగూడ సుఖపెట్టదు. ఏ సేవచే చిత్త మానందిత మగునో దాని ముందు ఈ భోగములు, ధనోపార్జనములు మొదలగున వన్నియు తుచ్ఛములని తోఁచును.

౨౭

బొంబాయి సభ

మా బావ శరీరము విడిచిన మఱునాఁడే నేను బొంబాయి సభకు పోవలసివచ్చెను. ఉపన్యాసవిషయమును సిద్ధము చేయఁదగినంత వ్యవధి లేదు. రేయుంబవలు నిదుర లేమి నాకు క్లేశమధికముగ నుండెను; గొంతు బొంగురుపోయెను. ఎటులో ఒకటులు ఈశ్వరుఁడే నిర్వహించుకొని పోవునని నేను బొంబాయి కరిగితిని. ఉపన్యాసము వ్రాసికొని పోవలయునని కలలో నేని తలపోయలేదు.

సర్ ఫిరోజిషా మెహతాగారి యాజ్ఞానుసారము సభాపూర్వ దినసమున సాయంకాల మైదుగంటలకు ఆఫీసులో వారి దర్శనము చేసితిని.

'గాంధీ! నీ యుపన్యాసము వ్రాసి సిద్ధముచేసితివా?'

'లేదు. ఆశువుగా ఉపన్యసింపఁ దలఁచితి'నని బెదరుచు బెదరుచు బదులు పలికితిని.

'బొంబాయిలో ఇది చెల్లదు. పత్రికలకును, దేశాంతరములకును ఉపన్యాసవిషయములు పంపువారు వారి యిష్టానుసారము మార్చి, కూర్చి పంపుచుండుదురు. మన సభ కేమేని ప్రయోజనము సిద్ధింపవలయు నని న ఉపన్యాసము 'లిఖితపూర్వకముగా' ఉండవలయును. మఱియు దానిని తెలవాఱులోపల అచ్చొత్తింపవలయును. అయితే ఉపన్యాస మీరాత్రికి రాత్రి సిద్ధము కాదా?'

నేను కంగారు పడితిని. పిదప 'చిత్త' మంటిని.

'వ్రాఁత ప్రతికొఱకు మున్షీ గారిని మీకడ కెన్నిగంటలకుఁ బంప మందురు?' అని బొంబాయిసింహ మనెను.

'రాత్రి పదకొండు గంటల' కని నే నంటిని.

మెహతాగారు మున్షీ గారితో ఆవేళకు నావద్దకు వచ్చి వ్రాఁత ప్రతిని పుచ్చుకొని రాత్రియే ముద్రింపుమని చెప్పి నాకు అనుజ్ఞనిచ్చిరి.

మఱునాఁటి సభ కేఁగితిని. సర్ ఫిరోజిషాగారు 'ఉపన్యాసము వ్రాసి చదువు' మని సలహా ఇచ్చుటలో ఎంత దూరాలోచనము కలదో అపుడు తెలిసికొంటిని. ఫ్రాంజీ కావస్‌జీ ఇన్‌స్టిట్యూట్ హాలులో సభ. ఫిరోజిషా మెహతాగారి ఉపన్యాస మయినచో నిలుచుట కేని తావు దొరకదని వినియుంటిని. వీరి యుపన్యాసమనినచో విద్యార్థులు చెవులు కోసికొందురు.

అంత నిండోలగము చూచుట నాకదియే తొలిమాటు. నాధ్వని యేరికిని వినిపించుట లేదు. వడఁకుచు వడఁకుచు గాత్రము పెద్దచేసితిని. ఫిరోజిషాగారు మాటిమాటికి 'బిగ్గఱగా', 'ఇంకను బిగ్గఱగా' అని ప్రోత్సహించుచుండిరి. వారు నన్నెంతెంత ప్రోత్సహించుచుండిరో నాధ్వని యంతంత క్రుంగి కూలారుచుండెను.

ఇంతలో నా ప్రాఁత చెలికాఁడు కేశవరావు దేశపాండేగారు వచ్చి అడ్డుపడిరి. నా యుపన్యాసము వారిచేతఁ బెట్టితిని. అతని కంఠ మంత సభకుఁ దగినది కాని, సభ్యు లెవరు విందురు? 'వాచా, వాచా' యను కేకలు సభలో గింగురుమనెను. పిదప వాచాగారు లేచిరి. దేశపాండ్యునిచేతినుండి కాకితము లందుకొని వారు నాపని పూరించిరి.

సభ నిశ్శబ్దమాయెను. సభ్యు లతిశ్రీ వణుకు వినిరి. ప్రకరణము నను సరించి 'సిగ్గసిగ్గ'ను మాటలును, కరతాళధ్వనులును ఉప్పతిల్లెను. నాకు సంతస మెసఁగెను.

సర్ ఫిరోజిషాగారు నాయుపన్యాసమును ప్రశంసించిరి. నాకు గంగాస్నానము చేసినటు లుండెను.

దీనిచే దేశపాండేగారును, మఱియొక పారసీకగృహస్థును నాకు నిండుసాయముచేయఁ బూనిరి. ఆపారసీకమిత్రుఁడు నేఁడు సర్కారువారి పెద్ద ఉద్యోగి. కావున వారి పేరు నుడువఁ గొంకుచు న్నాను. ఈయిరువురును 'దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు వత్తు'మని మాట యిచ్చిరి. కాని అపుడు స్మాల్ కాజ్ కోర్టు జడ్జియగు సి. యం. ఖర సేట్ జీగారు వీరిమాటను బూటకముచేసిరి. దీనికి కారణ మొకపార సీకసతి. అతఁ డామెను పెండ్లాడునా, దక్షిణ-ఆఫ్రికాకే బయలు దేఱునా? తుదకు పెండ్లాడుటయే మంచిదని అతనికిఁ దోఁచెను. ఈమిత్రుని వాగ్దానభంగమునకు నేఁటాలులోని పారసీరుస్తుంజీ గారు ప్రాయశ్చిత్తము కావించుకొనిరి. నేఁడు పలువురు పారసీకసతులు ఖద్దరుప్రచారమున పాలుగొని నాఁటి వాగ్దానభంగమునకు తోడయిన ఆయమ దోసఁగునకు ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొనుచున్నారు. కనుక నే నాదంపతుల సంతోషపూర్వకముగా మన్నించితిని. ఇఁక దేశ పాండేగారికి పెండ్లియాశ లేదు. కాని యతఁడును రాఁజాలకపోయెను. నేఁ డతఁడును అందులకు ప్రాయశ్చిత్తి చేసికొనుచున్నాఁడు. నేను దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు మరలు తఱి జాంజిబారులో ఒక తైయబ్జీ వంశ్యుఁడు కానిపించెను. ఆతఁడును నాకు సాయపడెద ననెను. కాని అటులు చేయలేదు. అందులకు నేఁడు అబ్బాస్ తైయబ్జీగారు ప్రాయశ్చిత్తము నందుచున్నారు. ఈ రీతిగా బారిస్టరు మిత్రులను దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు

తీసికొని పోవలయునని నా యొనరించిన మూఁడు యత్నములును ముక్క చెక్క లాయెను.

ఈ సందర్భమున పేస్తనజీ పాదుషాగారు నాకు బాగుగ గుర్తు తగులుచున్నారు. నేను సీమలో నున్నది మొదలు మా కిరువురకు మంచి మైత్రి. మొదట మేము లండనులో ఒక శాకాహారాగారమున కలిసి కొంటిమి. ఇతని తమ్ముఁడు బరజోరజీ పాదుషాగారిని నే నెఱుఁగు దును. పిచ్చివాఁడని అతనికి పేరు పడిపోయెను. మే మెన్నఁడు నొక చో కూడ లేదు. మిత్రమండలి ఇతనికి *చక్రమని పే రొసఁగెను.

గుఱ్ఱముల మొగ మెవరు చూతురని జాలిగొని ఇతఁడు ట్రాము బండి నెక్క మానెను. శతావధాని కుండు ధారణాపటిమ యున్నను ఏడిగ్రీకిని చదువ లేదు. అతఁడు స్వయంకృషిచే బుద్ధిలో ఒకవిధమైన స్వాతంత్ర్యము కలుగఁజేసికొనెను. పుట్టినది పారసీకకుల మయ్యును తినునది శాకాహారము. పేస్తనజీకి పెద్ద పెద్ద డిగ్రీ లున్నను ఇట్టి పేరు లేదు. కాని ఇతని బుద్ధివైభవము ప్రఖ్యాతము. సీమలోఁగూడ పెద్ద ప్రఖ్యాతి. మా యిరువురి మైత్రికి మూలము శాకాహారము. బుద్ధివైభవ మున వంతు పెట్టుకొనుట నాతరము గాదు.

ఈతని క్రమ్మఱ బొంబాయిలో వెదకి కనుఁగొంటిని. పేస్తనజీ గారు హైకోర్టులో ప్రోథోనోటరీ యుద్యోగమునను౦డెను. అపుడతఁడు ఒకగొప్ప గుజరాతీ నిఘంటువు పని చేయుచుండెను. దక్షిణ-ఆఫ్రికా లోని ఉద్యమమునకు సాయపడుటకు నేను వేఁడని మిత్రుఁడు లేఁడు. పేస్తనజీపాదుషా తా నెట్టిసాయమును చేయఁజాలనని చెప్పుటయే కాక నీవైనను మరల దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు వెళ్లవలదని సలహా ఇచ్చెను. అతఁడు

* చక్రము రిప్పున తిరుగును. ఏది తలపెట్టినను ఇతఁడును అంతియకాఁగా ఇతఁ డొక వింత మానిసి ఇతని ఉద్దేశము లన్నియు వింత కలిగించునవే. —అనువాదకుఁడు.

మఱియు నిటు లనెను: "నేను నీకు సాయము చేయఁజాలను. నీ వైనను మరల దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు పోవుట మంచిది కాదందును. మనదేశమున మనము చేయఁదగిన పని యేమంత కఱవై పోయెనా? మనము మాతృభాషకు చేయవలసినపని కొంచెమా? నే నిపుడు విజ్ఞానశాస్త్రమునకు పరిభాషలను వెదకుచున్నాను. మనము చేయవలసిన క్షేత్రమున నిది యెంత? లోడితెఁడు. దేశదారిద్ర్యము చూడుము! దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో భారతీయులు చిక్కులపాలై యున్నారనుట నిక్కువమే. కాని నీవంటి వాఁడట్టిదానికి బలియగుట నే నొల్ల. మనము ముందు స్వరాజ్యము సంపాదింతము గాక; పిదప దక్షిణ-ఆఫ్రికాసోదరులకు అలవోకగా మేలు కలుగును. నేను నిన్ను మరలింపఁజాలనని నాకు తెలియును కాని నీవంటివారి నెవ్వరిని నీతోపాటు తీసికొనిపోవుట నాకు సమ్మతము కాదు."

నా కీయుపదేశము రుచింపలేదు. అయినను ఈ సంభాషణమున అతనిపై నా కాదర మినుమడించెను. అతని దేశప్రేమను, భాషాప్రేమను చూచి ముగ్ధుఁడనయితిని. ఈప్రసంగమువలన మామైత్రి మఱింత దృఢపడెను. ఆయన ఉద్దేశమును నేను తెలిసికొంటిని. కాని నేను దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని ఉద్యమమును మానుకొనుటకు బదులు మఱికొంచె మెక్కువగా పూనుకొంటిని. ఏ దేశభక్తుఁడును దేశసేవలో ఏ యేకదేశమును మఱవఁజాలఁడు. కనుక నే నాముం దీగీతాశ్లోకము కానిపించెడిని:

*శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్,
స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః పరధర్మో భయావహః.

పరధర్మమును అనుష్ఠించుటకంటె గుణములేనిదైనను స్వధర్మమునే అనుష్ఠింప లగ్గు. స్వధర్మమున చచ్చినను మేలు. పరధర్మము భయావహము.

* గీత 3 అధ్యా. 3౫.

౧౮

పూనాలో

సర్ ఫిరోజిషాగారు నా పనిని తేలిక చేసిరి. నేను బొంబాయి నుండి పూనా వెళ్లితిని. పూనాలో రెండుపక్షము లున్నవని నే నెఱుఁగుదును. నాకు అన్నిపక్షములవారి సాయమును ఆవశ్యకము. లోకమాన్యుని సందర్శించితిని. వా రిటు లనిరి:

'అన్ని పక్షముల సాయము వలయు నను నీ తలఁపు మేలైనది. ప్రకృతవిషయమున ఎవరికిని మతభేద ముండదు. కాని ఇందులకు సభాపతి తటస్థుఁడు కావలయును. తాము ప్రొఫెసర్ భండార్కరుగారి దర్శనము చేయుఁడు. వా రిపు డేసభలలోనికిని వచ్చుట మానుకొనిరి. కాని ఇందులకు సమ్మతింతు రనుకొందును. వీరి దర్శనానంతరము పర్యవసాన మే మైనదో నాకు తెలుపుఁడు. నేను తమకు సంపూర్ణముగా సాయముచేయఁ గోరుచున్నాను. తాము ప్రొఫెసర్ గోఖలేగారి దర్శనము చేయుఁడు. నన్నుఁ జూడఁ బని పట్టు నేని తమకు వీలయినప్పుడెల్ల తప్పక నన్నుఁ జూడనగును.'

లోకమాన్యుని జూచుట నా కదియ మొదలు. వీరు లోకప్రియు లెటు లైరో వెంటనే తెలిసెను.

అటనుండి గోఖలేగారికడకు వెళ్లితిని. వారు ఫెర్గుసన్ కాలేజిలో నుండిరి. నన్ను కడుఁ బ్రేమతో చూచి ఆత్మీయునిగాఁ జేసికొనిరి. వీరితోడుతను నాకు ప్రథమపరిచయమే. కాని నా కది ప్రథమపరిచయము కానియట్లే యుండెను. ఫిరోజిషాగారు హిమాలయము.

లోకమాన్యుఁడు సముద్రము. గోఖలే గంగ. ఇందు స్నానము శక్యము. హిమాలయముపై నెక్కుట చిక్కు. సముద్రమున దిగుట భయము. కాని గంగయొడిని ఆడుకొన నగును. దీనిలో నావ వేసికొని పోవచ్చును. బడిలో చేర్చుకొనునపుడు పిల్లవానిని పరీక్షించునటులు గోఖలేగారు నన్ను పట్టిపట్టి పరీక్షించిరి. ఎవరెవరి దర్శనము చేయవలయునో, ఎటులు చేయవలయునో ఆనైనమంతయుఁ దెలిపిరి. నాయుపన్యాస మొకసారి చూడఁగోరిరి; కాలేజీనంతయు మాపిరి. 'తమయిచ్చ వచ్చినపుడు నన్ను చూడవచ్చును. డాక్టర్ భండార్కర్‌గారి ప్రత్యుత్తరము నాకు తెలుపుఁడని సెల వొసఁగిరి. గోఖలేగారు బ్రతికియున్నంతవట్టు రాజనీతివిషయములలో నా హృదయక్షేత్రము నెంతయాక్రమించిరో దేహపాతముతరువాతఁగూడ అంత ఆక్రమించియుండిరి. మఱియెవరును అటు లాక్రమింప లేదు.

కొడుకును దండ్రివోలె రామకృష్ణభండార్కరుగారు నన్నాదరించిరి. రెండుజాములవేళ నేను వారికడ కేఁగితిని. శాస్త్రములలో పరిశ్రమచేసిన ఆపండితునకు నే నట్టివేళఁగూడ పనిచేయుట ప్రియమాయెను. తటస్థుఁడైన సభాధ్యక్షుఁడు కావలయునను నా పట్టుదలను విని 'అది మంచిది'—'అదిమంచి' (That's it, That's it) దనుమాటలు ఆయననోట సహజముగా ప్రవహించెను.

మాటయు మంతియు అయిన పిదప ఆయన యిటు లనెను: "నేను రాజకీయములలో అడుగిడుట లేదని యెవరి నడిగినను జెప్పుదురు. కాని మిమ్ము విముఖులఁ జేయ లేను. మీ వాదము న్యాయ్యము; మీ ఉద్యమము స్తుత్యము. మీసభకు నేను రా నఁజాలను. శ్రీయుతులు తిలకుగారిని, గోఖలేగారిని దర్శించితి రది మంచిపని. ఈయిరువాఁగులవారును నన్ను ఆహ్వానించుచో రాఁగలను. సమయనిర్ణయము

నకు న న్నడుగఁ బని లేదు. వారి కెపు డనుకూలమో నాకును అపుడనుకూలమే.' అని నాకు ధన్యవాదములును, ఆశీర్వాదములును బలికి సెలవిచ్చిరి.

సడిసప్పుడు గాకుండ, ఆడంబరము లేకుండ, ఈ విద్వాంసులు, ఈ త్యాగులు సభ చేయించి నాకు ప్రోత్సాహ మిచ్చి సెలవిచ్చిరి.

నే నటనుండి మదరా సేఁగితిని. మదరాసు సంతోషమత్త మాయెను. బాలసుందరముకథ సభ నాకట్టెను. నా ఉపన్యాసము దీర్ఘము; అంతయు ముద్రితము. సభ ఒక్కొక్క శబ్దమునే మనస్సునకు పట్టించుకొని వినెను. సభాంతమున జనులు 'పచ్చపుస్తకము' కొఁ అనుకువిలు చుకొని పడిరి. మదరాసులో కాఁబట్టునని 'పచ్చపుస్తకము' సంస్కరించి రెండవతూరి పదివేలప్రతులు తీయించితిని. ఇందు చాలవట్టు వేఁడి వేఁడి రొట్టెలవలె ఖర్చు పడెను. కాని పదివేల ప్రతు లక్కఱ లేదు. లోకుల ఉత్సాహముమీఁదనే నే నెక్కువ కన్నుంచితిని. నాయుప న్యాస మింగ్లీషు వచ్చినవారికేఁగదా! వారి కిన్ని ప్రతు లక్కఱ లేదు.

మదరాసు స్టాండర్డు పత్రికాసంపాదకులును, స్వర్గీయులు నగు పరమేశ్వరన్ పిళ్లగారు నా కిచట కడు సాయము చేసిరి. వా రీవిషయమును చక్కఁగ చదివిరి. వారు పలుమాఱులు నన్ను తమ ఆఫీసుకు తీసికొని చనిరి; సలహాలు చెప్పిరి. హిందూపత్రికాధిపతులు జి. సుబ్రహ్మణ్యముగారి దర్శనమును చేసితిని. మఱియు డాక్టర్ సుబ్రహ్మణ్యముగారి దర్శనమును చేసితిని. వారి సానుభూతిఁ బడసితిని. మఱి పరమేశ్వరన్ పిళ్లగారు తమ పత్రికలో నీవిషయమునుగూర్చి నా యిష్టము చొప్పున వ్రాయుట కంగీకరించిరి. నేనును వారు చేసిన వీలును ఉపయోగించుకొంటిని. సభ పచ్చయప్ప హాలులో జరిగినటులును, డాక్టర్ సుబ్రహ్మణ్యముగారు అధ్యక్షు లయినటులును గుర్తు.

నాసంభాషణ మెక్కువ పా లింగ్లీషులోనైనను ఇంటిలోనున్నంత ప్రేమ, అంత ఉత్సాహము మదరాసులో కాననాయెను. ప్రేమ ఛేదింపని బంధన మేది?

౨౯

'వెంటనే మరలి రమ్ము'

మదరాసునుండి కలకత్తాకు వెళ్లితిని. కలకత్తాలో నాకష్టములకు మేరలేకుండెను. అచట గ్రేట్ ఈస్టరన్ హోటలులో దిగితిని. నే నచట నెవరిని ఎఱుఁగను. హోటలులో డెయిలీ టెలిగ్రాఫ్ పత్రికాప్రతినిధి మిస్టర్ ఎల్లర్ థార్పుతో పరిచితి కలిగెను. వారి బస బెంగాల్ క్లబ్బులో. వారు నన్నచటికి రమ్మనిరి. అచటి డ్రాయింగ్ రూములో భారతీయులకు ప్రవేశము లేదను సంగతి అపుడు వా రెఱుఁగరు. అపుడే వారి కా ప్రతినిషేధస్థితి తెలిసెను. నన్ను వారు తమ గదిలోనికి తీసికొని చనిరి. అచటి తెల్లవారికి నల్లవారిపైఁ గల యీసునకు వారు వగచిరి. నన్ను లోనికిఁ గొంపోవఁ జాలనందులకు క్షమాపణ వేఁడిరి.

వంగదైవమగు సురేంద్రనాథబెనర్జీగారిని దర్శింపవలయును. వారి దర్శనమునకు వెళ్లితిని. అపుడు వారిని పలువురు పరివేష్టించియుండిరి. వారిటు లనిరి: 'మీమాట ఇచట నెవరును వినరని నాభయము. మా పాట్లన్నియు మీరు చూచుచునే యున్నారు. అయినను శక్తికొలఁది అలఁతియో వలఁతియో ప్రయత్నించి చూడవలయును. ఇందులకు మీకు మహారాజుల మద్దతు జరూరు. బ్రిటిష్ ఇండియా అస్సోసియేషన్ ప్రతినిధిని చూడుఁడు. రాజా సర్ ప్యారీమోహన్ ముకర్జీగారిని, మహారాజా టాగోరుగారిని చూడుఁడు. వీ రిరువురును ఉదారులు. సార్వజనికకార్యములలో ఎక్కువ పాలు గొందురు.'

నే నీ సజ్జనసందర్శన మొనరించితిని. కాని అచటను నా ప ప్పుడుక లేదు. ఇరువురు కలకత్తాలో సభచేయుట సులభసాధ్యము కాదనియు, ఏదేని చేయఁగలుగుచో సురేంద్రనాథబెనర్జీగారే చేయవల యు ననియు చెప్పిరి.

నాపని కష్టతర మగుచుండెను. అమృతబజార్ పత్రిక ఆఫీసుకు వెళ్లితిని. అచట నా చూచిన సజ్జనులందఱును నన్నొక దేశదిమ్మరినిగా తలపోసిరి. వంగవాసిపత్రికాధిపతి ఇంకొక మెట్టెక్కెను. ఒక గంటవఱకు వేచియుండవలసి వచ్చెను. ఆయనతో మాటలాడ వచ్చినవారు పలువురు. వారిని పంపినపిదపఁగూడ కన్నెత్తి యేని నన్ను జూడలేదు. ఒక గంట అటులు వేచివేచి తుదకు నామాట వెళ్లఁబోసికొన నెంచితిని. అపుడు వా రిటు లనిరి: 'నా కెన్ని పను లున్నవో మీకు కానిపించుటలేదా? మీవంటివా రిచట వేనవేలు. తా మిటనుండి వెళ్లిపోవుచో చాల మంచిది. మీ మాట నే వినఁగోరను.' నాకు కొంచెము కినుక వొడమెను గాని సంపాదకుని యవస్థ అర్థము చేసికొంటిని. వంగవాసి ఖ్యాతినిగూడ వినియుంటిని. అక్కడికి వచ్చి పోవు జనప్రవాహమును చూడనే చూచితిని. ఆ వచ్చిపోవు వారం దఱు వీరికి పరిచితులు. వారి పత్రికలకు విషయమును తక్కువ గాదు. ఆదినములలో దక్షిణ-ఆఫ్రికా పేరు తెలిసీతెలియని స్థితిలో నుండెను. ప్రతిరోజు అందఱు వచ్చి తమతమ కష్టములను వీరికి వినిపింతురు. ఎవరికష్టము వారి కెక్కువ కదా! ఆపన్ను లందఱు సంపాదకున కడ్డ ముగా కూరుచుందురు. ఈ యాపన్నుల నందఱను ఎటు లూఱడిం చుట? మఱియు ఈ యాపన్నులు పత్రికాసంపాదకుని మాటలో నేమో శక్తి కల దనుకొందురు. అయితే ఆఫీసు-గడప దాఁటుచో తనమాట చలామణి కాదని పత్రికాసంపాదకునకే తెలియును.

౨౯ 'వెంటనే మరలిరమ్ము'

నేను అధైర్యమును చెందలేదు. ఇతరపత్రికాసంపాదకులఁ గాంచితిని. నా యలవాటు చొప్పున ఆంగ్లో ఇండియన్ పత్రికాసంపాదకులఁ గూడఁ జూచితిని. స్టేట్స్‌మన్, ఇంగ్లీషుమన్ పత్రికలు రెండును దక్షిణ-ఆఫ్రికా సమాచారము గొప్పదని తెలిసికొనినవి. నేను వారితో చాల ముచ్చటించితిని. నా ముచ్చటించిన విషయమునంతయు వారు ప్రకటించుచుండిరి. ఇంగ్లీషుమన్ పత్రికాసంపాదకుఁడగు సాండర్సు గారు నన్ను తనవానిగాఁ జూచుకొనిరి. తన ఆఫీసును, పత్రికను నా వశ మొనరించిరి. దక్షిణ-ఆఫ్రికానుగూర్చి ప్రధానవ్యాసములలో నా యిష్టము చొప్పున మార్చుటకును అంగీకరించిరి. వీరికిని నాకును గట్టి స్నేహము కలిసిన దనిన చో అత్యుక్తి కాదు. వీరు తమ శక్తికొలఁది నాకు సాయపడెదమని మాట యిచ్చిరి. దక్షిణ-ఆఫ్రికా వెళ్లినపిదపఁగూడ ఉత్తరము వ్రాయు మనిరి. నాకు చేతనయిన దంతయు చేయుదుమనిరి. వీరు తమ మాటను తూచాలు తప్పకుండ పరిపాలించిరి. ఆరోగ్యము చెడిపోవనంతవఱకును నాతో ఉత్తరప్రత్యుత్తరములు జరుపుచుండిరి. నాజీవితమున అనుకొనకుండ చేకూరిన ఇట్టి తియ్యని నెయ్యములనేకములు. నాలో అత్యుక్తి లేకపోవుటయు, సత్యపరాయణతయుండుటయు సాండర్సుగారి ప్రేమకు హేతువు. వీరు నన్ను శల్యపరీక్ష చేసిరి. దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని తెల్లవారిదోషములు ఖండించుటలోను, గుణములు చెప్పుటలోనుఁగూడ నేను వెనుకాడలేదని వారి కనుభవమాయెను.

ప్రతిపక్షికి న్యాయముచేయుటవలన మనము వడిగా న్యాయము పొందగలుగుదుమని నా యనుభవము చెప్పుచున్నది.

ఇటులు తలఁపని తలంపుగా సాయముచేకూఱఁగా కలకత్తాయందును సభకావింప నాశపెట్టుకొనియున్నంతలో దర్బానునుండి తంతి

వచ్చెను: 'జనవరిలో పార్లమెంటుసమావేశము; వెంటనే మఱలి రమ్ము.'

ఈ కారణమున దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు వడిగా వెళ్లవలసియున్నదని పత్రికలో ప్రకటించి కలకత్తా విడిచితిని. మఱియు 'మొదటి స్టీమరులో నాకు ప్రయాణసౌకర్యము చేయు'మని దాదాఅబ్దుల్లాగారి యేజెంటుకు బొంబాయికి తంతి నిచ్చితిని. దాదాఅబ్దుల్లాగారు 'కుర్ లేండ్' అనుస్టీమరునుకొనిరి. దీనిలో కిరాయిలేకుండ నన్నును,నాసంసారమును దీసికొనిపోవ పట్టుపట్టిరి. నేను ధన్యవాదములతో అంగీకరించి డిసెంబరు మొదట కుర్ లేండులో నాధర్మపత్నిని, నా యిరువురు పిల్లలను, స్వర్గీయుఁడగు మా బావగారియొక్క కుమారునిని తీసికొని రెండవ తూరి దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు బయలుదేఱితిని. ఈ స్టీమరుతోపాటు 'నాదరీ'యను మఱియొక స్టీమరును దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు బయలుదేఱెను. దీనికి యేజెంటు దాదాఅబ్దుల్లాగారు. ఈరెండు స్టీమరులలో మొత్తము ఎనమన్నూఱుగురు యాత్రికు లుండిరి. అందు సాఁబాలు పైగా ట్రాన్సువాలు పోవువారు.

రెండవ భాగము

ఆత్మకథ

మూఁడవభాగము

౧

తుపాను చిహ్నములు

కుటుంబముతో జలయాత్ర చేయుట నాకిదే మొదలు. నడుమ రకపు హిందూకుటుంబములలో బాల్యవివాహములు జరుగుకతన భర్త చదివికొన్నవాఁడుగను, భార్య నిరక్షరకుక్షిగను ఉండునని ఈకథలో పలుమాఱులు చెప్పియుంటిని. భార్యాభర్తల జీవనమున సముద్రమంత అంతర ముండును. భర్త భార్యకు ఉపాధ్యాయుఁడు కావలసివచ్చును. నేను నాభార్యాపుత్రుల వేషభాషలమీఁద, భోజనభాజనములమీద ధ్యాన ముంపవలసినవాఁడనైతిని. నేను వీరి కునికిని మనికిని, రీతిని నీతిని బోధింపవలసినవాఁడనైతిని. నాఁటి సంగతులు కొన్ని గుత్తుతెచ్చుకొన్నచో నాకిపుడు నవ్వు వచ్చుచున్నది. హిందూపత్ని పతిభక్తియే తనధర్మమునకు పరాకాష్ఠ యనుకొనును. హిందూపతి పత్నికీశ్వరుఁడ ననుకొనును. ఈ కారణమున భర్త యెటు లాడించిన భార్య అటు లాడవలసివచ్చును.

మనము నాగరకుల మనిపించుకొనవలయు ననినచో తెల్లవారి ననుకరింపవలసి యుండుననియు, అటు లనుకరించినయెడలనే మనకు పలుకుబడి యుండుననియు, అది లేనిది దేశారాధనమునకు వీలుండదనియు నే ననుకొనుచుండెడువాఁడను.

ఈ కారణమున నాభార్యకును, పిల్లలకును వేషభాషలు నేనే నిర్ణయించితిని. పిల్లలు మొదలగువారిని చూచి లోకులు కాఠియా

వాడు కోమటులనినచో ఓర్వనగునా? పారసీకు లందఱికంటె నాగరకు లని వాడుక. ఈ కారణమున తెల్లవారివేష మనుకరించుట బాగు కాదని తోఁచఁగనే పారసీవేషము వేసితిమి. నాభార్యకు పారసీపద్ధతి చీర, పిల్లలకు పారసీలకోటు, పంట్లము. అందఱకును బూటులు మేజోళ్లు తప్పవు. నాభార్యకును పిల్లలకును ఈరెంటిలో నేదియు కొంతకాలమువఱకు ఇష్టము కాలేదు. బూటులు కాళ్లు కఱచును. మేజోళ్ల వలన చెమట; బొటనవ్రేళ్లు బిగఁదీసికొనిపోవును. ఈ యడ్డంకులకు నాకడ కావలసినన్ని జవాబులు. నాప్రత్యుత్తరముల ఔచిత్యము కంటె అధికారబల మధికమాయెను. కావున చేయునది లేక నా భార్యయు, పిల్లలును ఈ క్రొత్తవేషములు వేసిరి. అట్టి భావముతోడనే, అట్టి అనిష్టముతోడనే వారు భోజనసమయమున కత్తులను, ఫోర్కులను వాడఁ దొడఁగిరి. నా కీవ్యామోహము పోయినవెంటనే వారు బూటులు, మేజోళ్లు, కత్తులు, ఫోర్కులు విడనాడిరి. మొదట నీ క్రొత్తపద్ధతి నవలంబించు టెంత కష్టమాయెనో అది అలవాటయిన పిదప దానిని విడనాడుటయు అంతకష్టమాయెను. ఈ నాగరకతయను కుబుసమును విడిచివైచిన పిదప 'ఎంత తేలిక యైనదిరా' యని అనిపించుచున్నది.

ఈయోడలో బంధుగులును, పరిచితులును గలరు. నాకు వీరితోడను, డెక్కుమీఁద పయనించు యాత్రికులతోడను బాగుగా పరిచితి కలిగెను. ఈయోడ కామందు నాకు ఒకవంక క్లయంటు, ఒక వంక మిత్రుఁడు. కావున ఆయోడలో స్వగృహములో నున్న చందముగనే యుండెను. ఆయోడలో, ఎక్కడికి వెళ్లుటకు నా కిచ్చ వొడమునో అక్కడికి వెళ్లుట కే యిబ్బందియు లేదు.

ఓడ యేరేవునను ఆఁగక సరాసరి నేటాలు పోవును. కావున ౧౮ దినములే పయనము. మే మింక మూఁడునాలుగు రోజులకు రేవు పట్టనుండఁగా మఱియొక గొప్పతుపానును సూచించుచు సముద్రమున ఒక గొప్పతుపాను వీవఁ దొడఁగెను. ఈదక్షిణప్రదేశమున డిసెంబరు వేసఁగి; మఱియు వానలకును తఱి. ఈకారణమున దక్షిణసముద్రము నందు ఈరోజులలో చిన్న పెద్ద తుపానులును, వానలును పొడమును. ఈతుపాను ఇంత ఎక్కువగను, ఇన్ని నాళ్లును ఉండుటవలన యాత్రికులు బెగ్గడిల్లిరి.

ఆ దృశ్యము భవ్యము. ఆపదలో నందఱును ఐక్యమయిరి. భేదబుద్ధి నశించెను. ఒక్క సర్వేశ్వరునే హృదయపూర్వకముగా స్మరింపఁగడఁగిరి. హిందువులు, ముసల్మానులు అందఱును కలసి ఈశ్వరుని గుర్తు తెచ్చుకొనఁదొడఁగిరి. కొందఱు ముడుపులు కట్టుకొనిరి. కెప్టెను యాత్రికుల నడుమకు వచ్చి, 'ఈతుపాను పెద్దదైనను ఫరవా లేదు. నేను ఇంతకంటె పెద్దపెద్ద తుపానులు చూచితిని. ఓడగనుక గట్టిదాయెనా బుడింగిమని మునిఁగిపోదు' అని యీరీతిగా ఊఱడించెనుగాని దీనివలన ఎవరికిని ఊఱట కలుగ లేదు. ఇప్పుడో ఇఁక కొంచెము సేపటికో యొక్కడి కక్కడికి ఓడ విడివడిపోవు నన్నంతయు, ఇపుడే ఎక్కడో పఱియలయి పోవుచున్నదని యనిపించునంతయు విపరీతధ్వనులు వినఁబట్టుచుండెను. ఓడ బోరగిలఁబడి పోవునంతగా అల లూఁగుచుండెను. డెక్కుమీఁద ఉండుమాట చెప్ప నక్కఱలేదు. అందఱి నాలుకలపైని 'ఈశ్వరాధీనము' అనుమాట తక్క మఱొకమాట లేదు.

ఇట్టిస్థితి ఇరువదినాలుగు గంట లున్నదనిగుర్తు. తుదకు మబ్బులు విడెను. సూర్యదర్శన మాయెను. 'ఇపుడు తుపాను తొలఁగిపోయె' నని కెప్టెను చెప్పెను.

అందఱి మోములు వికసించెను. అపాయముతో పాటు ఈశ్వర స్మరణమును దూరమైపోయెను. మృత్యుభయము తొలఁగెను. దానితో పాటు మరల మాయ ఆవరించెను. నమాజులు జరుగుచుండెను. భజనలు చేయఁబడుచుండెను. కాని తుపానుతఱి నున్న ఏకాగ్రత యేది ?

ఈతుపానుయొక్క భాగ్యమున యాత్రికు లందఱితో నాకు చెలిమి యాయెను. నాకు తుపాను భయము లేదు. ఉన్నను తక్కువలో తక్కువ. నేనిట్టి తుపానులు లోఁగడ చూచియుంటిని. నాకు సముద్ర రోగమును రాదు. కావున నేను యాత్రికులలో నిబ్బరముగా తిరుగుచు వారి నోదార్పఁ గలిగితిని. మఱియు కెప్టెను చెప్పు సందేశముల వారి కందించుచుంటిని. ఈ స్నేహబంధము నాకు చాల నుపయోగించె నని తెలియఁగలదు.

ఓడ డిసెంబరు పదునెనిమిదవ తారీఖుననో, పందొమ్మిదవ తారీఖుననో డర్బనురేవున లంగరు వైచెను. నాదరీ యోడయు నాఁడే చేరుకొనెను. కాని నిజమగు తుపానులో చిక్కుకొనుట ముందున్నది.

౨

తుపాను

పదునెనిమిదవ డిసెంబరు కొకనాఁడటో యిటో రెండోడఁలును లంగరువేసెను. దక్షిణ-ఆఫ్రికా రేవులలో డాక్టరువచ్చి ప్రతియాత్రికుని పట్టిపట్టి పరీక్షచేయును. దారిలో నెవరికేని ఏదేని అంటురోగ మంటుకొనినచో కొంతకాలము ఓడక్వారంటీను(సంసర్గనిషేధము)లో ఉంచఁబడును. మేము బొంబాయినుండి బయలుదేఱునాఁడు అచట ప్లేగుండెను. దీన మాకును క్వారంటీనుబాధ కలుగునని కొంచెము భయపడితిమి. రేవున లంగరు వయిచినతరువాత ఓడ ప్రప్రథమమున పచ్చజెండా ఎత్తవలెను. డాక్టరు పరీక్షించి చీటి యిచ్చువఱకు పచ్చజెండా ఎగురుచునే యుండవలయును. మఱియు పచ్చజెండాను దింపిన పిదపనే యాత్రికులను గలిసికొనుట కోడమీఁదికి ఇతరులను రానిత్తురు.

ఈనియమముల ననుసరించి మాయోడపయిఁగూడ పచ్చజెండా ఆడుచుండెను. డాక్టరు వచ్చెను. పరీక్షించి అయిదు దినములు క్వారంటీను అని ఆజ్ఞయిచ్చెను. ఏలనఁగా ప్లేగుక్రిములు ఇరువదిమూఁడు దినములవఱకు ఉండునని వారి యుద్దేశము. మేము బొంబాయినుండి బయలుదేఱి పదునెనిమిది దినము లాయెఁగాన ఈ యయిదురోజు లున్నచో నిరువదిమూఁడు దినములును ముగియును.

కాని మమ్ము క్వారంటీనులో నుంచుటకు హేతువు కేవల మారోగ్యము కాదు. డర్బనులోని తెల్లవారు మమ్ము త్రిప్పి పంపి

వేయుటకు కొన్నాళ్లనుండి పాతాళహోమము చేయుచున్నారు. ఈ యాజ్ఞకు నదియును నొకకారణము.

దాదాఅబ్దుల్లా కంపెనీవారు పట్టణములోని సంగతులను మాకు ఏనాఁటికి ఆనాఁడెఱింగించుచుండిరి. తెల్లవారొకనాఁటికంటె మఱియొకనాఁడు పెద్దపెద్దసభలు జరుపుచుండిరి. దాదాఅబ్దుల్లాగారి కొకవంకభయమును, ఒకవంక లాలనమును చూపుచుండిరి. ఈ రెండోడలను మరల త్రిప్పిపంపివేయుచో దాదా అబ్దుల్లాగారికి నష్టపరిహార మిచ్చుటకు సిద్ధముగ నుండిరి. దాదా అబ్దుల్లాగారిజడుపులకు బెదురువారు కారు. అపుడు భాగస్వాములయిన సేట్ అబ్దుల్ కరీంహాజీఆదంగారు కంపెనీతరఫున వ్యవహర్తలు. ఎంతనష్టము సంభవించినను ఓడలను రేవుపట్టించి యాత్రికులను దింపి తీఱుదునని ఆయన ప్రతిన. ఏనాఁటివార్తలానాఁడు పూసగ్రుచ్చినటు లాయోన నాకెఱింగించుచుండెను. స్వర్గీయులగు మనసుఖలాల్ హీరాలాల్ నాజరుగారు నాఁడు నన్నుజూచుటకు భాగ్యవశమున డర్బను వచ్చియుండిరి. వారు చాల చతురులు, వీరులును. లోకులు వీరిసలహాను గైకొనుచుందురు. వీరి వకీలు మిస్టర్ లాటన్. వీరును అంతటివారు. వీరు తెల్లవారి చేతలు దూఱిరి. నడచుకొనవలసిన రీతి లోకులకు తెలిపిరి. కేవలము డబ్బుపుచ్చుకొను వకీలువలెఁగాక నిక్కమైన మిత్రునివలె వీరికి సాయపడుచుండిరి.

ఈ రీతిగా డర్బనులో ద్వంద్వయుద్ధ మారంభమాయెను. ఒకవంక హూటికిలేని నల్లవారును, వీరికి మిత్రులయిన కొలఁదిమంది తెల్లవారును; మఱియొకవంక ధనబలము, బాహుబలము, అక్షరబలము, సంఖ్యాబలమును కల తెల్లవారును. మఱియు ఇట్టి బలశాలులైన తెల్లవారికి రాజ

బలముకూడ తోడు. ఎట్లనఁగా, నేటాలుసర్కారువారు బహిరంగముగా వీరికి తోడుపడిరి. మంత్రివర్గమున ప్రధానులును, కర్తలును, హర్తలును అగు హారీ ఎస్కాంబీగారు సభలో బహిరంగముగా భాగస్వాము లయిరి.

కావున మా క్వారంటేను కేవలము ఆరోగ్యనియమానుసారము కాదు. యాత్రికులనుగాని, ఏజెంటునుగాని ఏదోరీతిని భయపెట్టి మమ్ము వెనుకకు త్రిప్పివయిచుటయే ముఖ్యోద్దేశము. ఏజెంటును బెదరించుట ఆయెను. ఇఁక మమ్ము? 'మీరు తిరిగి వెళ్లని యెడల సముద్రమున ముంచివేయుదుము. తిరిగి వెళ్లినయెడల మీ ఖర్చులన్నియు ఇచ్చి వైచెదము' అని.

నేను యాత్రికులలో తిరిగి వారికి ధైర్యము చెప్పుచుంటిని, నాదరీలోని యాత్రికులకుఁ గూడ 'ధీరులై యుండుఁ' డని వార్తపంపితిని. యాత్రికులు శాంతులయి యుండి ధైర్యము చూపిరి.

యాత్రికుల మనోవినోదమునకు ఓడలో రకరకములయిన ఆటల నేర్పఱిచితిమి. కిసిమిసి పండువు వచ్చెను. నాఁడు కెప్టెను సెలూను యాత్రికులకు విందుచేసెను. అందు నేనును, నాపిల్లలును ముఖ్యులు. భోజనమైన పిదప ఉపన్యాసావసరము వచ్చెను. నేను పాశ్చాత్య నాగరకతనుగుఱించి ముచ్చటించితిని. అది గంభీరభాషణమున కనుకూల సమయము కాదని నాకు తెలియును. కాని నాకు వేఱువిధముగా మాటాడుట శక్యము కాదు. నేను వినోదముగను, ప్రమోదముగను మాటలాడుచుంటిని గాని నా మనస్సంతయు డర్బనులో జరుగు సంగ్రామమునం దుండెను.

ఏలనఁగా, నేనే ఈ పోరాటమునకు మధ్యబిందువను. నాపై రెండు నేరములు ఉండెను:

౧. నేను భారతదేశములో నేటాలు తెల్లవారి ననుచితముగా నిందించితిని.

మఱియు,

౨. నేను నేటాలును భారతీయులతో నింపఁజూచుచున్నాను. ఇందులకు కురలేండ్, నాదరీ యోడలనిండ ఇంతమందిని తీసికొని వచ్చుచున్నాను.

నాకు నా పూచీ తెలియును. నావలన దాదాఅబ్దుల్లాగారికి గొప్ప అపాయ మున్నది. యాత్రికుల ప్రాణము లపాయమున నున్నవి. మఱియు నేను నాపిల్లలను జెల్లలను దెచ్చి అపాయమున నుంచితిని.

నేను నిక్కముగా నిర్దోషిని. నే నెవరిని నేటాలు రమ్మని బులిపింపలేదు. నాదరీలోని యాత్రికుల నంతవఱ కెఱుఁగనే యెఱుఁగను. కురలేండులో ఇద్దఱు ముగ్గురు తక్క మిగిలినవారిలో నూటికొకని పేరును, ఊరును ఎఱుఁగను. లోఁగడ నేను నేటాలులో చెప్పియుండని అక్షర మొకటేని భారతదేశములో నేటాలు తెల్లవారిని గుఱించి చెప్పియుండలేదు. మఱియు నేను చెప్పిన ప్రతివిషయము నకు నాకడ వలసినంత సాక్ష్యము కలదు.

ఏసంస్కారమువలన నేటాలు తెల్లవారు పరిణమించిరో, యేసంస్కారమునకర్త వారుప్రతినిధులును, పూఁటకాఁపులును అరో ఆసంస్కారమునుగుఱించి నామనస్సున ఖేదము కలిగెను. నేను దానిని విచారించుచు కూరుచుంటిని. ఈకారణమున దీనినిగుఱించి ఈ చిన్నిసభలో మాటాడితిని; శ్రోతలును సహించిరి. నే నేయుద్దేశముతో చెప్పితినో కప్టెన్ మొదలగువా రాయుద్దేశమును సరిగా గ్రహించిరి. దీనివల్ల వారి జీవితమున నేదేని పరివర్తనము కలిగెనో లేదో నే నెఱుఁగ.

ఈసంభాషణానంతరమున కెప్టెను మొదలగు అధికారులతో పాశ్చాత్య సంస్కారమునుగురించి నాకు చాల ప్రసంగము జరిగెను. నేను పాశ్చాత్యసంస్కారము ప్రధానముగా హింసకమంటిని. ప్రాచ్యసంస్కారమహింసక మంటిని. ప్రచ్ఛకులు నాసిద్ధాంతములపైనిని నాపైనిని కవిసికొనిరి. కెప్టెన్ కాఁబోలు అడిగెను:

'తెల్లవారు బెదరింపులు కార్యరూపమున సాగించు నెడల మీరు మీ అహింసాసిద్ధాంతము నెటులు పరిపాలింతురు?'

నే నిటు లుత్తర మిచ్చితిని:

'వీరిని క్షమింపను, వీరిపై చర్య జరపకుండను ఉండఁగలధైర్యమును,బుద్ధిని ఈశ్వరుఁడు ప్రసాదించునని నా కాశ గలదు. ఇప్పటికిని వీరిపై నాకు కోపము లేదు. వీరి యజ్ఞానము చూచినను, వీరి సంకుచితదృష్టి చూచినను నాకు విచారము కలుగుచున్నది. వారు చేయునదంతయు శుద్ధమనియే వా రెంచుచున్నారని నాతలఁపు. కావున కోపమునకు కారణము లేదు.'

ప్రచ్ఛకులు నగిరి. వారికి నామాటలపై నమ్మిక లేకుండఁబోలు!

ఈ తెఱఁగున దినములు కష్టముగఁగడచెను. క్వారంటీను ఎపుడు తీసివేయుదురో చెప్పినదాఁక తెలియదు. ఆఫీసరు నడుగఁగా నిటులనెను: 'ఈ విషయము నాచేతులనుండి జాఱినది. సరకారు హుకుమీయఁగనే మిమ్ము దింపనగును.'

'మీరు ప్రాణములు దక్కించుకొనఁ దలఁతురేని మాకు లొంగుఁడు' అని తుట్టతుదకు యాత్రికులకును, నాకును కడపటిమాటగా చెప్పి

పంపిరి. యాత్రికులును, నేనును ఇటులు వ్రాసితిమి: 'నేటాలు రేవులో దిగుటకు మాకు హక్కు ఉన్నది. ఎన్ని అపాయములు వచ్చినను మా హక్కు కాపాడుకొని తీఱుదుము.'

తుదకు ఇరువదిమూఁడుదినములు గడచినపిదప ౧3 జనవరి నాఁడు ఓడలు రేవులోనికి వచ్చుటకు అనుజ్ఞ యీయఁబడెను. మఱియు యాత్రికులు దిగవచ్చునని ఆజ్ఞ ప్రకటింపఁబడెను.

3

ఒరగల్లు

ఓడలు రేవులోనికి వచ్చెను. యాత్రికులు దిగిరి. కాని ఎస్కాంబిగారు కెప్టెనుకు 'తెల్లవారు గాంధి యనిన మండిపడుచున్నారు; వారికి ప్రాణభయము సమీపించియున్నది. కావున గాంధియు వారి సంసారమును చీకటిపడినతరువాత దిగవలసినది. రేవు సూపరింటెండెంటు టేటమ్‌గారు వారిని రాత్రి యింటికి భద్రముగా తీసికొని వెళ్లఁగలరు.' అని కబురుచేసిరి.

కెప్టెను నా కీసందేశమును వినిపించెను. నే నందుల కంగీకరించితిని. కాని యీ సందేశ మంది యరగంట యాయెనో లేదో లాటనుగారు వచ్చి కెప్టెనుతో నిటు లనిరి: 'గాంధిగారు నాతో రాఁదలఁచుకొనునెడల నాజబాబుదారిమీఁద వారిని తీసికొని వెళ్ళఁగలను. గాంధిగారినిగూర్చి ఎస్కాంబిగారు పంపిన సందేశమును నిర్వర్తింప మీకుఁ బనిలేదని నేను ఈ యోడల ఏజెంటుగారి వకీలు-ధర్మముతో చెప్పుచున్నాను.' ఇటు లాయన కెప్టెనుతో మాటలాడి నాకడకు వచ్చి, 'మీకు ప్రాణము లనిన భీతిలేనిచో మీ భార్యను పిల్లలను బండిమీఁద రుస్తుంజీగారి యింటికిఁ బంపుదము; మనము వెనువెంట నడచిపోదము. చీకటిపడినపయి చాటుమాఁటుగా ఊరఁజొచ్చుట నాకిష్టముకానిపని. మీ మీఁద ఈఁగయేని వాలదని నా యూహ. ఇపుడు నలుప్రక్కలను శాంతి కలదు. తెల్లవారంద ఱెవరిదారిని వా రేఁగిరి. తాము దొంగలవలె చాటుగా పోవుట నా కింపితముకాదు' అని చెప్పెను.

నేను సమ్మతించితిని. నా భార్యయు పిల్లలును ఒడుదొడుకు లేకుండ రుస్తుంజీసేటుగారి యిల్లు చేరిరి. నేను కెప్టెనుకడ సెలవునంది లాటనుగారితో ఓడ దిగితిని. రుస్తుంజీసేటుగారియి ల్లించుమించు రెండుమైళ్లు.

మే మోడనుండి దిగఁగనే కొందఱు దొరపిల్లలు 'గాంధి గాంధి' యని కేక లిడుచు చప్పటులు చఱవఁదొడఁగిరి. అయిదాఱుగురు మూఁగి 'గాంధి గాంధి' యని బిగ్గఱగా అఱవఁ దొడఁగిరి. లాటనుగారు గుంపె క్కువ అగునేమో యని అనుకొని ఒక రిక్షావానిని ఎలుఁగెత్తి పిలిచిరి. రిక్షా యెక్కుట నా కిష్టముకాదు. రిక్షా నెక్కుచో ఇదియ మొదలు. కాని పిల్ల లెక్కనిత్తురా? వారు చంపుదుమని రిక్షావానిని బెదరిం పఁగా వాఁడు పాఱిపోయెను.

మేము ముందుకు నడచుచుండ గుంపు పెరుఁగుచుండెను. మఱి నడవ సందులేదు. మునిముందు నన్ను, లాటనుగారిని విడఁదీసిరి. పిదప నాపైని రాలను, కుళ్లిన గ్రుడ్లను వర్షింపఁదొడఁగిరి. ఎవఁడో నాతల పాగ నెగురఁగొట్టెను. నన్ను ఎడపెడఁగొట్టిరి. క్రిందఁ బడఁద్రోసిరి.

నాకు స్మృతి తప్పెను. దాపుననున్న యింటిచువ్వలఁ బట్టు కొని ఆనుకొని నిలువఁబడితిని. అటులు నిలువఁబడుటకును అసంభవ మాయెను. ఇంకను దెబ్బలు తగులుచునే యుండెను.

ఇంతలో అచటికి పోలీసు సూపరింటెండెంటుగారి భార్య హఠాత్తుగా వచ్చెను. ఆమె నన్నెఱుఁగును. ఆధైర్యవతి నన్నుఁ జూచి నా కడ నిలువఁబడెను. అపు డెండ లేకున్నను గొడుగు విప్పి నా పయిఁ బట్టెను. దీన గుంపు కొంచె మాఁగెను. ఇటుమీఁద నన్ను గొట్టఁ దలఁచిన యెడల ఆ మిసెస్ అలెగ్జాండరుకు తగులక వీలులేదు.

3 ఒరగల్లు

ఈ నడుమ ఎవఁడో యొక భారతీయుఁడు పోలీసుఠాణాకు పరుగెత్తెను. పోలీసు సూపరింటెండెంటు నా సంరక్షణమునకు కొందరు పోలీసులను బంపెను. వారు తటిలో దగిరి. మా దారిలోనే పోలీసుఠాణా కలదు. నన్ను ఠాణాలో ఆశ్రయముపొందుమని సూపరింటెండెంటనెను. నేనియ్యకొనక 'వారి తప్పు వారికి తెలిసినంతనే వారే యూరకుండుదురు. వారికి న్యాయబుద్ధి కలుగఁగలదని నాకు విశ్వాసమున్న' దని కృతజ్ఞతతో బదులాడితిని.

పోలీసువారి కాపుదారివలన మఱి హాని కలుగక రుస్తుంజీగారి యింట క్షేమముగా విడిసితిని. నాకు పృష్ఠమున పెద్ద దెబ్బలు తగిలెను. ఒకచోట మాత్రమే పెద్దగాయమాయెను. ఓడవైద్యులు దాదీ బర్జోరుగారు అచట నుండిరి. వారు నాకు ఓపికతో లెస్సగా పరిచర్య చేసిరి.

లోపల శాంతిగనే యుండెను. కాని యింటి వెలుపల తెల్లవారు గిటివైచిరి. చీఁకటులతో రాత్రి వచ్చెను. 'గాంధిని మా కప్పగింపుఁ'డని గోల బయలుదేఱెను. పోలీసు సూపరింటెండెంటు అలెగ్జాండరుగారు సమయము కనిపట్టి అచటికి వచ్చి గుంపులో నెవ్వరిని భయపెట్టక వారి నందఱను తెలా యొకమాటతో చక్కిలిగిలి పెట్టుచు ఆఁపుచుండిరి.

అయినను అతఁడు చింతాముక్తుఁడుకాలేదు. అతఁడు ఇటులు కబురంపెను: 'నీవు నీ మిత్రుని ధనప్రాణములను, గృహమును, మఱి నీ పెండ్లాము పిల్లలను దక్కించుకొనఁ దలఁతువేని మాఱువేసముతో ఈ యిల్లు విడిచి పోఁగోరెదను'. ఒకనాఁడే పరస్పరవిరుద్ధములయిన రెండు స్థితులు నాకు తటస్థించెను. ప్రాణభయము కేవలకల్పిత మను

కొని లాటనుగారు నన్ను బహిరంగముగా రమ్మనిరి; దానికి నే నియ్య కొంటెని. ఇక ప్రాణభయము కనుల యెదుట కానిపించుచుండఁగా మఱియొక మిత్రుఁడు దానికి వ్యతిరేకముగ సలహా యిచ్చెను; దీనికిని నే నియ్యకొంటెని. నా ప్రాణము లపాయమున నున్నవను భయముచేఁ గాని, మిత్రుని కపాయ మను భయమునఁగాని, నా యాలుబిడ్డలకు హాని యను భయమునఁగాని నే నిటు లొనర్చితినని ఎవరు చెప్పఁగలరు? మొదట నేను ధైర్యముతో ఓడ దిగి గుంపు నెదుర్కొనుటయు, పిదప మాఱువేసముతో దాఁటుటయు నీ రెండును ఒప్పిదములేయని యెవరు నిశ్చయింపఁగలరు? అయితే గతవిషయముల యోగ్యతలు నిర్ణయించుట పనిలేనిపని. ఈ విషయము లవగతము చేసికొని వీనిలో నేర్చికొనవలసిన దేమేని నున్న నేర్చుకొనుటమాత్రమే వీని ప్రయోజనము. ఒకానొకఁడు ఒకానొకసమయమున ఎటులు ప్రవర్తించునో చెప్ప దుశ్శకము. ఈ రీతిగా మనుష్యుని బాహ్యాచారమువలన మాత్రము గుణమును నిగమనముచేయుట అసమగ్రమును, అవ్యాప్తికమును అగు నని మనము తెలియఁగలము.

అది యటుండె. పలాయనత్వరలో బాధ మఱచితిని. నల్ల పోలీసు వేషము వేసితిని. తలపై నెచటను దెబ్బలు తగులకుండునని యూహించి ఇత్తడిసిబ్బి నిడుకొని దానిపై మదరాసు-ఉత్తరీయమును పాగగా చుట్టి బయలుదేఱితిని. నాతోఁగూడ నిరువురు గూఢచారులు కలరు. అందొకఁడు భారతీయవర్తకుని వేషమువేసెను. లేక భారతీయునివలె నుండుటకు మోమున రంగు పూసికొనె నందము. రెండవ యతఁ డేవేసము వేసెనో గుర్తుచాలదు. ప్రక్కసందునఁబడి ఒక దుకాణము చేరుకొంటిమి. అందలి గిడ్డంగిలో పేర్వఁబడిన బస్తాలనుండి దారిచేసికొని వెళ్లి దుకాణపు ద్వారము దాఁటి గుంపులకు బయటఁ

బడిపోతిమి. వీథికుద నా కొఱకు బండి వేచియుండెను. అందెక్కి అలెగ్జాండరుగారు కొంచెముకాలము వెనుక నా కాశ్రయము చూపిన పోలీసుస్టేషనుకే బండిని పట్టించితిమి. నేను సూపరింటెండెంటునకును, గూఢచారులకును వందనము లర్పించితిని.

ఒకవంక నే నిటులు తప్పించుకొని పోవుచుండఁగా మఱియొక వంక అలెగ్జాండరుగారు

'పదపద గాంధీని పట్టూక వద్దాం
పెద చింతకొమ్మాకు వేలాడ దీద్దాం'

అని పాటపాడుచు మూఁక నంతయు నవ్వులచే నిలువఁబెట్టియుంచిరి.

నేను పోలీసుస్టేషనుకు సురక్షితముగ చేరితినని విన్నంతనే సూపరింటెండెంటు గుంపులో ఈసంగతి బయటఁ బెట్టి, 'మీ లేడి ప్రక్క దుకాణమునుండి దూసినది. మీ రందఱిక నిండ్లకుఁ బోవుట మంచిది' అనెను. గుంపునఁ గొందఱు కోపించిరి; కొందఱు నవ్విరి; చాలమంది యీ మాట నమ్మలేదు.

'అటులగుచో మీలో కొందఱు లోనికి వెళ్లి చూచికొనుఁడు. లోపల గాంధి ఉన్నయెడల మీ కప్పగింతును. లేనిచో మీ రందఱెవరి దారిని వారు మీ మీ యిండ్లకుఁ బొండు. రుస్తుంజీగారి యిల్లు పాడుచేయవలయు ననిగాని, గాంధిగారి పెండ్లాముబిడ్డలకు హాని చేయవలయు ననిగాని మీ కుద్దేశము లేదని నాకు నమ్మక'మని సూపరింటెండెం టనెను.

మూఁక తమ ప్రతినిధులను లోనికిఁ బంపెను. ప్రతినిధులు మూఁకకు ఆశ ఉడుగు సమాచారము వినిపించిరి. చాలమంది సూపరిం

టెండెంటు అలెగ్జాండరుగారి సమయజ్ఞతకును, చాతుర్యమునకును మెచ్చుకొనిరి. మఱికొందఱు లోలోపల కోపించుచు, కుందుచుఁ జనిరి.

స్వర్గీయులగు చేంబర్లేనుగారు గాంధిని కొట్టినవారిని శిక్షింపవలసినదని నేటాలు గవర్నమెంటువారికి తంతి నిచ్చిరి. ఎస్కాంబిగారు నన్ను పిలువఁబంచిరి; నాకు తగిలిన దెబ్బలకు వగచిరి. 'నా మాట నమ్ముఁడు. మీ వెండ్రుక కేని హాని కలుగుచో నేను సహింపఁజాలను. లాటనుగారు చెప్పిన చొప్పునఁ జేయుటకు మీకు స్వాతంత్ర్యము కలదు కాని నా సందేశము ననుసరించినచో ఈ దుఃఖఘటన పొసఁగెడిది కాదు. ఘాతకులను మీరు గుర్తించు నెడల వారిని ముందు పట్టుకొని శిక్షించు నేర్పాటు చేయుదును. చేంబర్లేనుగారు కూడ ఇటులే తంతి నిచ్చిరి' అని పలికిరి.

'ఎవరిమీఁదను కేసుపెట్టుట నాకు గిట్టదు. ఆ గుంపులో ఒకరి నిద్దఱిను గుర్తు పట్టఁగలనుకాని వారిని శిక్షించినచో నాకేమి మేలు? ఇంతియకాక వారిని నేను దోషు లనను. నేటాలు తెల్లవారినిగుఱించి హిందూదేశమున నేను గోరంతలు కొండంతలుచేసి నోటికి వచ్చినటు లెల్ల తెగడితినని వారి కెవరో నమ్మఁ జెప్పిరి. ఆ నమ్మికచే వారు కినుకఁ బూనుటలో తప్పేమి? మీ నాయకులును,— కోపింపకుఁడు.— మీరును నింద్యులు. లోకులను యథాన్యాయము ప్రవర్తింపఁజేయ వలయువారు మీరు. అట్టి మీగో, రూటరుమాట పాటించితిరి. నేను కల్పించియుందునని మీ రనుకొంటిరి. నే నెవరిని శిక్షింపఁజేయ నెంచను. సత్యము లోకమున కెపుడు ప్రకట మగునో అపుడే వారు తమ దుష్కృతికి వగతురు.' అని నే నంటిని.

‘అటులే ఆమాటలే వ్రాసి యీఁగలరా? ఆమాటలే నేను చేంబర్లేను గారికి తంతినీయవలసియున్నాను. తొందరపడి యేమాటయు వ్రాసి యీఁగోరను. లాటనుగారితోడను, తదితరమిత్రులతోడను సంప్రతించి యేది యుచితమో దానిని చేయుఁడు. మీరు ఘాతకులపై కేసు పెట్టకున్నచో అందఱను ఉపశాంతులఁ జేయుటలో నాకు బలము చేకూఱుటయే కాక మీ ప్రతిష్ఠయు సుప్రతిష్ఠితమగునని నే నంగీకరింతును.’ అని ఎస్కాంబిగా రడిగిరి.

‘ఈ సంబంధమున నే నన్నమాటయే నిశ్చప్రచము. మీకడకు రాకముందే ఇది సునిశ్చితము. నన్ను గొట్టినవారిపై కేసుపెట్టుట నా మతము కాదు. ఈ క్షణము నేను వ్రాసియిత్తును.’ అని నేను ఆవశ్యకమైన పత్రమును వ్రాసి యిచ్చితిని.

౪

శాంతి

ఈ ముట్టడి జరిగిన రెణ్ణాళ్ళ పిదప నేను ఎస్కాంబిగారిని కలియువఱకు పోలీసు స్టేషనులోనే ఉంటిని. నారక్షణమునకుఁగాను నాతో ఇద్దఱు పోలీసు లుండిరి. కాని నేను ఎస్కాంబిగారి కడకుఁ బోవునాఁటికి పోలీసు కాఁపలాతో పని లేకుండఁ బోయెను.

నే నోడ దిగిననాఁడు, అనఁగా పచ్చజెండా దింపిననాఁడు నేటాల్ అడ్వర్‌టైజరు పత్రికాప్రతినిధి వడివడిగా నన్నుగలిసికొనెను. ఇతఁడు నన్నేక ప్రశ్న లడిగెను. అడిగిన ప్రతి ప్రశ్నకు సంపూర్ణముగా నేను సమాధానములు చెప్పితిని. సర్ ఫిరోజిషాహాగారి మేలిసలహావలన హిందూదేశమున అచ్చొత్తింపక యేయుపన్యాసమును నేను చదువలేదు. ఈ యుపన్యాసములును, ఇతరసంభాషణముల సంగ్రహమును నా కడఁ గలవు. వానినన్నిటిని నే నితని కొసఁగి, 'దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో' ఇదివఱకు తేజము కల మాటలలో నా చెప్పియుండని మాట యొక్కటియు హిందూదేశమున చెప్పియుండలేదని ఋజువు చేసితిని. కురలేండ్ నాదరీ యోడలలో యాత్రికులను రావించుటలో నా చేయి యేమియు లేదనియు స్పష్టపఱచితిని. ఇందు పలువురు నేటాలుకు ప్రాంత కాఁపులు. మిగిలినవారు నేటాలులో ఆఁగరు, మఱి ట్రాన్సువాలు పోవుదురు, ఆసమయమున నేటాలున పని తక్కువ. ట్రాన్సువాలులో పనిపాట లెక్కువగా సాగుచుండెను. ఆయము బాగుగా దొరకు

చుండెను. ఈ కారణమున భారతీయులలో పలువురు అచటికి వెళ్లు టకే ఇచ్ఛపడుచుండిరి.

పత్రికాప్రతినిధితో నా కావించిన ప్రసంగముయొక్కయు, నన్ను కొట్టినవారిపై నేను కేసు పెట్టకుండుటయొక్కయు ప్రభావము వలన తెల్లవా రందఱు తలలు వంచికొనిరి. పత్రికలు నన్ను నిర్దోషినిగా సమర్థించి గుంపుల అల్లరిని నిందించెను. తుద కీరీతిగా ఈ ఘటన వలన నాకు లాభమే కలిగెను. నాకు లాభమనఁగా ప్రకృతకార్యమునకు లాభము. దీనివలన భారతీయుల ప్రతిష్ఠ హెచ్చెను. నా మార్గము సుగమ మాయెను.

మూణ్ణాలుగు నాళ్లకు నే నింటికిఁ జనితిని. కొలఁది నాళ్లలో నే నా పనిపాటలు చూచుకొనఁ దొడఁగితిని. ఈఘటనవలన నా వకాలతు పనియు పెరిఁగెను.

కాని ఒకదెస భారతీయులప్రతిష్ఠ పెరిఁగినటులే ఒకదెస వీరిని గుఱించి ద్వేషమును పెరిఁగెను. భారతీయుఁడు పౌరుషశాలి అని తెల్లవారికి తెలిసివచ్చెను కావున భారతీయుఁడనిన భయమును ప్రబలెను. నేటాలు లెజిస్లెటివ్ కౌన్సిలులో రెండు చట్టములు ప్యాసు ఆయెను. ఇవి భారతీయులకు కష్టము కలిగించునవి. ఒకటి వర్తకుల వ్యాపారములకు హాని కలిగించును. రెండవది వలసవచ్చువారికి హాని కలిగించును. వోట్లకొఱకు మే మొనర్చిన ఆందోళనము దైవవశమున ఇటులు ఫలించెను: 'భారతీయులకు వ్యతిరేకముగా, అనఁగా భారతీయుఁడయినంతమాత్రమున వానిపై ఏ లాయమును సృజింప వలను పడదు!' అని. దీని అర్థ మేమనఁగా, 'లాలో జాతిభేదమని, వర్ణభేదమని యుండరాదు' అని. ఈ కారణములచే పూర్వోక్తములగు రెండు

చట్టములలోను ఉపయోగింపఁబడిన భాష పైకిమాత్రము అందఱకును చెందునటులుగా కూర్పఁబడెను; కాని దాని లోపలి ఉద్దేశము భారతీయుల హక్కులను హరించుటయే.

ఈ చట్టములు నా పనిని పెంచెను. మఱియు భారతీయులను వారి విధిపై నెక్కువ మెలఁకువగా ఉంచెను. ఏ భారతీయుఁడును ఈ చట్టముల యర్థ మెఱుఁగకుండ నుండరాదని వానిని అన్నిభాషల లోనికిని అనువదించితిమి. సీమవఱకు అర్జీ లిచ్చుకొంటిమి. కాని చట్టములు మంజూరయిపోయెను.

సార్వజనికకార్యములతోనే నా పని సరి. మనసుఖలాలు నాజరుగారు నేటాలులో నుండిరని చెప్పియుంటిని. వారు మాయింట నుండ వచ్చిరి. వా రా పనుల నెక్కువగా చూచుచుండుటవలన నా భారము కొంత తగ్గెను.

నె నచట లేని తఱిలో ఆంవజీ మియాఖానుగారు తమ విధిని చక్కగా నిర్వర్తించిరి. వీ రున్నతఱిలో సభ్యులసంఖ్య యినుమడించెను. కాంగ్రెసు మూలధనము ఇంచుమించు వేయిపౌనులు హెచ్చెను. యాత్రికుల అవరోధమును, ఈ చట్టములను పురస్కరించుకొని ఎక్కువ ధనము సమకూర్ప నిశ్చయించితిని. దానికి ఫలముగా ఇంచుమించు ౫,౦౦౦ పౌనులు సమకూరెను. కాంగ్రెసు కోశమునకు స్థాయిత్వము చేకూఱుచో దానితో కొంత ఆస్తిని కొని, దాని ఆయముతో కాంగ్రెసును ఆర్థికదృష్టిలో చింతయు చీఁకును లేకుండ నుంపవచ్చునని నాకు లోభము కలిగెను. సార్వజనికమగు సంస్థను నడపుట నా కిదియ మొదటి అనుభవము. నా యీ యుద్దేశమును నా తోడిసభ్యుల యెదుట నుంచితిని. వారు ఇయ్యకొనిరి.

కొంత ఆస్తి కొంటిమి. అద్దె కిచ్చితిమి. దానిలో కాంగ్రెసు వ్యయము సరిపోవుచుండెను. ఇందులకు తగిన ధర్మకర్తల నేర్పఱచితిమి. ఆయాస్తి నేఁటికిని గలదు. కాని అది అంతఃకలహములకు మూలమయిపోయెను. దాని యద్దె కోర్టులో జమకట్టఁబడుచున్నది.

నేను దక్షిణ-ఆఫ్రికాను విడిచిపెట్టిన తరువాత ఈ దుఃఖస్థితి బయలుదేఱెను. కాని సార్వజనికసంస్థలకు మూలధన ముంచుటను గుఱించిన అభిప్రాయములు మార్పునొందినవి. నే నచట నుండఁగనే చాల సార్వజనికసంస్థలను స్థాపించుట, వీనిని నడుపుట, వీనికి పూఁటగా ఉండుట, ఈయనుభవములవలన ఏ సార్వజనికసంస్థకును మూలధనము చేకూర్చు ప్రయత్నము కూడదని నా దృఢనిర్ణయము. ఏలనఁగా దీనియందు నైతికముగా అధోగతికి బీజము లున్నవి.

సార్వజనికసంస్థ యనఁగా సర్వజనుల యనుమతితోడను, సర్వ జనుల ధనముతోడను నడుపఁబడు సంస్థ. దానికి లోకుల సాయ మెపుడు లేకుండఁబోవునో అది జీవించియుండుట కధికారము లేనిదన్నమాట. మూలధనముచే నడపఁబడు సంస్థలు లోకుల అభిప్రాయములకంటె స్వతంత్రముగను, మఱియు పలుమాఱులు లోకాభిప్రాయములకు విప రీతముగఁగూడను నడుచును. మనదేశమున నిట్టివి ప్రతిపదమునను మనము చూచుచున్నాము. ధార్మికసంస్థల పేరఁ బరఁగుచున్న పలు సంస్థలకు లెక్కయు డొక్కయు లేదు. ధర్మకర్తలే వాని కధికారు లగుచున్నారు. వా రెవరికిని ఉత్తరవాదులు కానంత అధికారమును చలాయించు చున్నారు. ఈసంస్థలు ప్రకృతివలె వానియంతట నవి పెరుఁగవలయు నని నామతము. ఏ సంస్థలకు లోకులు సాయముచేయ సంసిద్ధులు కారో వానికి సార్వజనికసంస్థ లను పేరితో నిలిచియుండ నధికారము

లేదు. ఏదేని సంస్థయొక్క లోకప్రియత్వమునకును, దాని ధర్మకర్తల యోగ్యతకును దాని వార్షికచందాపట్టికయే ఒరగల్లు. ప్రతిసంస్థయు తన నీయొఱపిడిరాత గీచి చూచికొనుఁగాక!

దీని కెవరును దురర్థము చెప్పకుందురుగాక! శాశ్వతభవనములు లేనిచో నడుపుటకు వీలు లేని సంస్థలఁగూర్చి నేఁ జెప్పుట లేదు. నేఁ జెప్పఁదలఁచిన దేమనఁగా, ప్రతివత్సరము ఇచ్ఛాపూర్వకముగా వచ్చు చందాలతో వార్షికవ్యయమును గడపవలయును.

దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని సత్యాగ్రహసమయమున ఈ నా పయి ఉద్దేశములు దృఢపడినవి. లక్షల తరబడి వ్యయ మవసరమైయుండినను మూలధనమను మాట లేకయే ఆఱుసంవత్సరములు ఆ మహాసమరము జరిగెను. చందాలు రానిచో రేపటి గతి యేమగునో అనుకొనిన రోజులు నాకు గుర్తున్నవి కాని భవిష్యద్విషయములను ఇచటఁ జెప్పను. ఈ పై అభిప్రాయము ప్రసక్తానుప్రసక్తముగా ముందు విశదము కాఁగలదు.

౫

పిల్లల చదువు

౧౮౯౭ సంవత్సరము జనవరినెలలో డర్బనులో దిగునపుడు నాతో మూవురు పిల్లలుండిరి. ఒకఁడు నా మేనల్లుఁడు, పదేండ్లవాఁడు. మిగిలిన యిరువురు నా కుమారులు, పెద్దవానికి తొమ్మిదేండ్లు; చిన్నవానికైదేండ్లు. వీరికి చదు వెట్లు?

నా పిల్లలను తెల్లవారి బడికి పంపఁగలను గాని అది కేవలము మెహనతు. నాపిల్లలకు మాత్రమే ఆ వీలు దొరకును. ఇతరభారతీయ బాలకుల కందు అవకాశము లేదు. భారతీయబాలురకు మిషనువారు పెట్టిన బడు లున్నవి కాని అందలి శిక్షాదీక్షలుబాగుండమి నే నటకుఁ బంపఁదలఁచుకొనలేదు. మఱియు గుజరాతీభాషలో బోధన మెటులు వీలగును? ఇంగ్లీషుభాషలో వీలగును. బహుప్రయాసమున వచ్చియు రాని అఱవమునఁగాని, హిందీనిగాని వీలగును. నేను దీనిని, మఱి యితరాంతరాయములను అతిక్రమింప లేకపోతిని.

పిల్లలకు విద్య చెప్ప కొంచెమో గొప్పయో నేనే ప్రయత్నించుచుంటిని. కాని అదియు నియమముగా సాగలేదు. నా కనుకూలుఁడైన గుజరాతీశిక్షకుఁ డెవఁడును దొరకలేదు.

నా కేమియు తోఁపలేదు. 'నా ఉద్దేశముల ననుసరించి పిల్లలకు విద్య గఱప నాంగ్లేయభాషాశిక్షకుఁ డొకడు కావలయు'నని పత్రికలలో ఒక ప్రకటన చేసితిని. ఈ యుపాధ్యాయుఁడు నియమముగా చెప్పుననియు, తీఱిక యయినపుడు నేను కొంత చెప్పుదుననియు,

ఇటులు కాలము గడపుదమనియు నే ననుకొంటిని. నెలకు ఏడుపౌనుల జీతముమీద ఒక తెల్లయామె కుదిరెను. ఈరీతిగా ఎటులో ఒకటులు పని జరుగుచుండెను.

నేను బాలురతో గుజరాతీనే వ్యవహరించుచుంటిని. దీన వారికి కొంచెము గుజరాతీజ్ఞాన మలవడెను. వారిని క్రమ్మఱ నిండియాకు పంపుట నా కిష్టములేదు. ఏలన, చిన్నపిల్లలను తలిదండ్రులకు దూరముగా నుంచరాదని నాఁటికే నేను తెలిసికొంటిని.

మంచి యేర్పాటుగల విద్యావంతుల యిండ్లలో పిల్లలకు విద్య అప్రయత్నముగా అబ్బినటులు ఛాత్రాలయములలో (హాస్టలు) అబ్బదు. కావుననే వారు చాలకాలము నాకడనే యుండిరి. నా మేనల్లుని, పెద్దకుమారుని కొన్ని నెలలపాటు హిందూదేశమున వసతిగృహములుగల బళ్లకు పంపితిని గాని మరల వారిని వెంటనే తీసికొని వచ్చితిని. పిదప నా జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు వయసు వచ్చినతరువాత తనంతట నన్ను విడనాడి అహమ్మదాబాదు హైస్కూలులో చదువఁదలఁచి దక్షిణ-ఆఫ్రికానుండి నిర్గమించెను. నా మేనల్లుఁడు నా చెప్పఁగల దానితో మాత్రమే తృప్తిపడి యున్నటులు గుఱుతు. దౌర్భాగ్య వశమున, అతఁడు కొన్నాళ్లు జబ్బుపడి నవయౌవనముననే ఈ లోకము విడిచిపెట్టెను. మిగిలిన నా మూవురు పిల్లలును ఎన్నఁడును బడికి పోలేదు. సత్యాగ్రహసమయమున నేను స్థాపించిన పాఠశాలయందు మాత్రమే వారు నియమముగా కొంచెము చదువుకొనిరి.

నా యీ ప్రయోగములన్నియు అపూర్ణములు. వారికి బోధింపవలసినంత సమయము నా స్వాధీనమున నుండెడిదికాదు. ఈ కారణములవలనను, మఱి అనివార్యమైన యితరాతంకములవలనను నేను వారికి

భాషాజ్ఞానము బాగుగా కలిగింపలేకపోతిని. ఈ విషయమున వారి యవజ్ఞకు నేను కొంచెమో గొప్పో గుఱియగుచున్నాను. ఎటులనఁగా, ఎప్పుడేని వారి కొక బి. యే. గాని, యమ్. యే. గాని, తుదకు ఒక మెట్రిక్యులేటుగాని కానిపించుచో నపుడు వారు 'అయ్యో! మేము కూడ ఇటులు కాకపోతిమే' అని అనుకొనుచున్నట్లుందురు.

ఇటులు వా రనుకొనినను తలిదండ్రుల సహవాసబలమునఁగలుగు అనుభవజ్ఞానము వీరికిఁ గలిగెను. స్వతంత్రతాపదార్థపాఠము వీరి కభ్యస్తమాయెనని నా యభిప్రాయము. వీరి యభిరుచి ననుసరించి స్కూలునకే పంపించియుందునేని ఇదియంతయు వారికి లభించెడిది కాదు. మఱియు నేను వీరిని సీమకుఁ బంపిగాని, లేక దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో ఉంచిగాని కృత్రిమశిక్షను బడయఁజేయుదునేని వీరియెడల నే నిపు డున్నంత నిశ్చింతుఁడనై యుండియుండను. మఱియు వారును నేఁటి ఋజు జీవితమును, త్యాగమును నేర్వఁజాలకపోయి యుందురు. ఇంతియ కాక తెచ్చిపెట్టుకొనిన వారి యునికిమనుకులు నా దేశారాధనమునకును బాధకము లయ్యెడివి.

ఈ కారణమున నే ననుకొన్నంతయు, వా రనుకొన్నంతయు భాషాజ్ఞానమును నేను వారి కలవఱుపకున్నను, గతకాలమును విచారించి చూచినచో నేను వీరియెడల నాధర్మమును నాశక్తికొలఁది పాలింపలేదని అనుకొనను. మఱియు ఆవిషయమున నాకు పశ్చాత్తాపమును లేదు. ఇంతియకాక నేఁడు నా జ్యేష్ఠకుమారునిలో చింత్యములగు ఏదోషములు నేను చూచుచున్నానో అవి అశిక్షితములును, అమూర్తములును అగు నా ప్రథమజీవితాంశముల ప్రతిధ్వనులని మాటికి మాటికి నేను గ్రహించుచున్నాను. ఆ నా ప్రథమజీవితకాల మొకమాదిరి మూర్ఛాకాలము, మఱియు వైభవకాలము నయియుండెను. అప్పటి

యతని వయసు ననుసరించి అది అటువంటిది కాదని అతని యూహ. ప్రత్యుత అదియే నాజీవితమున రాజమార్గమనియు, తరువాత నాకు కలిగిన మార్పులన్నియు వివేక మను పేరిట నొప్పు విమోహముపలనఁ గలిగినవనియు నతని విశ్వాసము. నా ప్రథమజీవితమే రాజమార్గ మనియు, అదియే సురక్షితమనియు, తరువాత కలిగిన పరివర్తనము సూక్ష్మాభిమానకృతము, అజ్ఞానచిహ్నమువనియు అతఁ డేల అనుకొన రాదు? 'నీ కుమారులు బారిస్టరు మొదలగుపదవి నందుచో నేమి ప్రమాదము? వారి రెక్కలు విఱుగఁగొట్టుట యేటి అధికారము? వారిని వారి యిష్టానుసారము పోనీయక ఇటులు అడ్డుపొచ్చుట యేటి పని?' అని యిటులు కొందఱు మిత్రులు నాతో వాదించిరి.

కాని యీ ప్రశ్నలలో విశేష మేమియూ నా కగపడుట లేదు. నా కనేకవిద్యార్థుల సంగతి తెలియును. ఇతరబాలకుల విషయమునఁ గూడ నాపద్ధతిని ప్రయోగించి చూచితిని, లేక అందులకు సాయప డితిని. దాని ఫలమును గ్రహించితిని. ఆ బాలురును, నా బాలురును నేఁ డొక యీడులోనే ఉన్నారు. వారు మానవతత్త్వమున నా కొడుకుఁ గుఱ్ఱల కెక్కువ కారు. ఇంతియ కాక వారికడ నా కుమా రులు అభ్యసింప వలసిన దేమియు నుండదనుకొందును.

అయితే యీ నాప్రయోగముల పరమప్రయోజనమును గుఱించి భవిష్యత్కాలమున నిర్ణయింప వీలగును. మనుష్యజాతి యభి వృద్ధిని పరిశీలించు శోధకుఁడు గృహశిక్షకును స్కూలుశిక్షకును గల భేదమును, తలిదండ్రులజీవితమునఁ గలుగు పరివర్తనము బాలురపై నెట్టి పని చేయునో ఆవిషయమును కొంచెము కొంచెము గమనించు టకే ఈసంగతి నిచట చర్చింప నుద్దేశించితిని.

ఇదియుఁగాక ఈ ప్రకరణమునకు మఱియొక ఉద్దేశము గలదు. సత్యారాధకుఁ డేయెల్లవఱకు సత్యారాధనము చేయఁగలుగునో అనున దొకటి. స్వతంత్రతాదేవి నుపాసించువానికి ఆ దేవి యెంత బలి కోరునో దానిఁ దెలుపుట యొకటి. నే నాత్మగౌరవమును వీటిఁబుచ్చి యితరబాలుర కలభ్యమయిన విద్యను నాబాలురకు చెప్పించి తృప్తిపడి యుందు నేని వారికి వాఙ్మయజ్ఞానము తప్పక కలుగఁజేసియుందును గాని దానికి బదులు స్వాతంత్ర్యమందును, ఆత్మగౌరవమునందును వారికి నేఁడు కలిగిన యీ ప్రవేశ మపుడు కలిగియుండెడిది కాదు. స్వాతంత్ర్యపాండిత్యములలో నేది గొప్ప? అని ఆరా వచ్చినపుడు పాండిత్యము కన్న స్వాతంత్ర్యము వేయిరెట్లు మిన్నయని యెవరనరు?

౧౯౨౦ సంవత్సరమున నేను స్వతంత్రతాఘాతకములగు స్కూళ్లను కాలేజిలను విడిచి పెట్టుఁడని బాలుర నుద్బోధించితిని. మఱియు అక్షరజ్ఞానముకొఱకు బందములతో గులాములై పడియుండుటకన్న స్వాతంత్ర్యముకొఱకు నిరక్షరులై యుండి దారిలోని రాలను బగులఁగొట్టి బ్రతుకుటయే మేలని చెప్పియుంటిని. వారి కిపుడు నా యుద్దేశ మించుమించు తెలియనగును.

౬

సేవాభావము

నా యుద్యోగము బాగుగనే గిట్టుచున్నది. కాని దాన నాకు సంతసము లేదు. జీవిక నింకను ఋజువు చేయవలయు ననియు నా మానసమున మథన జరుగుచుండెను.

ఆసమయమున మా యింటి కొకకుష్ఠరోగి వచ్చెను. అన్నము పెట్టి పంపివేయ నిష్టము కాలేదు. ఆతని నొకగదిలో నుంచి పుండ్లు కడిగి కట్టుకట్టి శుశ్రూషించితిని.

కాని యిటు లెన్నో దినములు సాగ వీలు కాలేదు. ఎల్లపుడితని నింట నుంచుకొను శక్తి లేదు; ఇచ్ఛాబలమును లేదు. కావున గిరిమిటియాలకు సర్కారువారు పెట్టిన ఆసుపత్రికి ఇతనిని పంపితిని.

కాని దీనిచే నాకు తృప్తి కలుగలేదు. ఎల్లపుడును చేయఁదగిన శుశ్రూషాకార్య మేదయిన దొరకుచో నెంత బాగుండు నని ఆశపడు చుండువాఁడను. డాక్టరు బూత్ గారు సెయింటుఏయిడాన్స్ మిషన్ కు అధికారులు. ఎవరు వచ్చినను ఎల్లపుడును వీరు ఊరక మందు లిచ్చుచుందురు. వీరు కడు మంచివారు. వీరి హృదయము స్నేహపూర్ణము. డాక్టరు బూత్ గారి యాధిపత్యమున పారసీ రుస్తుంజీగారి ధర్మమున ఒక ఆసుపత్రి పెట్టఁబడె. ఇందు 'నర్సు' పని చేయుటకు నాకు ప్రబలమగునిచ్ఛ కలిగెను. ఇందు ఒకగంటమొదలు రెండుగంటల వఱకు మందు లిచ్చు పని కలదు. ఇందులకు డబ్బు పుచ్చుకొనకుండ

పనిచేయఁగల స్వచ్ఛందసేవకుఁడు కావలసి వచ్చెను. నేనీపని చేయుటకును, ఇంత సమయము నాపనిలోనుండి ఎటులో అవకాశము కలుగఁ జేసికొనుటకును నిశ్చయించితిని. ఆఫీసులో కూరుచుండి సలహాలిచ్చుట, దస్తావేజులకు ముసాయిదా చెప్పుట, జగడములు పరిష్కరించుట—ఇవి నాఁటి నావకాలతు పనులు. నాకు మేజిస్ట్రేటుకోర్టులోఁ గూడ పనులుండెడివి కాని అవి యంత వివాదాస్పదములు కావు. ఈ కేసులలో నాకు ఖానుగారు సాయము చేయుచుండువారు. వీరు నాతో దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు వచ్చిరి. మా యింటనే యుండిరి. వీరి యీ సాయమున ఈ చిన్న ఆసుపత్రిలో నాకు పనిచేయ సమయము చిక్కెను.

అచట దైనందినము ప్రొద్దుటిపూఁటలందు పని. రాకపోకలకును; అచట పని చేయుటకును ఇంచు మించు రెండు గంటలు పట్టెడిది. ఈ పనివలన నా మనస్సునకు కొంచెము శాంతి కలిగెను. రోగుల రోగములును, బాధలును అడిగి డాక్టరుకు తెలుపుట, డాక్టరు చెప్పిన మందును తయారు చేసి రోగుల కిచ్చుట—ఇది నా పని. దీని వలన రోగపీడితులయిన హిందూస్థానీయులతో మంచి పరిచయము కలిగెను. వీరిలో నెక్కువమంది అఱవవారు, తెలుఁగువారు, ఉత్తరాహులును అగు గిరిమిటియాలు.

ఈవైద్యప్రవేశము నాకు తరువాత చాల నుపయోగించెను. బోయరు యుద్ధసమయమున దెబ్బలు తినినవారికిని, రోగులకును ఉపచరింప నీసేవ చాల నుపకరించెను.

పిల్లలను పెంచి పెద్దచేయు టెట్లను సమస్య యెల్లప్పుడు నా యెదుటనుండెడిది. దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో నా కిరువురు కుమారులు కలిగిరి. వారిని సాఁకుటకు నాకాసుపత్రిలో కలిగినఅనుభవ ముపయోగించెను. నా స్వతంత్రస్వభావము నాకెప్పుడును కష్టము కలిగించెడిది; ఇప్పటికిని

కలిగించుచున్నది. ప్రసవము శాస్త్రీయముగా జరుపవలయునని మా దంపతుల మనుకొంటిమి. ఇందులకు డాక్టరుగాని, నర్సుగాని యుండవలయును. కాని డాక్టరుగాని, దాయిగాని సరియగు వేళకు వచ్చుట పడనిచో మా పని యేమి కావలయును? దాయి మనదేశముది కావలయును. చదువుకొనిన మంత్రసాని హిందూదేశముననే దొరకనపు డిఁక దక్షిణ-ఆఫ్రికా మాట చెప్పవలెనా? ఇందులకని నేను సుఖప్రసవమును గుఱించి చదువుకొంటిని. డాక్టరు త్రిభువన దాసుగారు రచించిన 'మానే శిఖామణ'* అను పుస్తకము పఠించితిని. దీని ననుసరించియు నా కితరత్ర కలిగిన అనుభవము తోడను ఇరువురు పిల్లలకు లాలన పాలనములు నేనే చేసితిని. రెండుమాఱులును మంత్రసానుల సాయము పడసితిని గాని యొక్కొకపరి రెండుమాసములకన్న నెక్కువ కాదు. వారి సాయమును కేవలము నా భార్యకే. పిల్లలకు తలంటునుండి సమస్తము నేనే చూచికొంటిని.

మా చివరవాని పుట్టుక నన్నతికఠినపరీక్షలో పెట్టెను. ప్రసవ వేదన హఠాత్తుగా వచ్చెను. డాక్టరు సమయమునకు దొరకలేదు. మంత్రసానిని పిలువవలెను. మంత్రసాని అపుడు దాపున నున్నను ప్రసూతిసౌలభ్యము చేయఁజాలక పోయెడిదే. కావున నేనే పురుడు పోయవలసి వచ్చెను. భాగ్యవశమున త్రిభువనదాసగ్రంథము పఠించితిని గాన నిందులకు భయ మందనయితిని. అది నా కత్యంతముగ నుపయోగించెను.

తమ పిల్లలను చక్కగసాఁకుటకు తలిదండ్రులకు శిశుపోషణము గుఱించి సామాన్యజ్ఞాన మేన్ని ఉండవలయును. ఈ విషయమున నే నెంతెంత గ్రహించితినో అంతంత లాభము కానిపించెను.

* తల్లులకు ఉపదేశము.

౯. సేవాభావము

పిల్లలను సాఁకు విషయమున ఆవశ్యకజ్ఞానమును నేను సంపాదింపకయు, దాని నుపయోగింపకయు నున్నయెడల నాపిల్లలు నేఁటి యారోగ్యము పొందియుండువారు కారు. మొదటి అయిదేండ్లవఱకు పిల్లలు నేర్చుకొనున దేమియు నుండదని జనులు వెఱ్ఱిగా నమ్మెదరు. కాని సత్యమేమనఁగా, బిడ్డ మొదటి అయిదేండ్లలో గ్రహించునది పిమ్మట నెన్నఁడును గ్రహింపలేదు. శిశువునకు విద్యారంభము తల్లి గర్భముతోనే ఆరంభమగును. గర్భధారణసమయమున తలిదండ్రుల శారీరకమానసికప్రవృత్తుల ప్రభావము శిశువున ప్రసరించును. తల్లి గర్భము మోయుతఱి నుండుప్రకృతియు, ఆహారవిహారములును, గుణదోషములును స్వీకరించి శిశువు జనించును. జనించిన పిదప తలిదండ్రుల ననుకరింపఁ దొడఁగును. పదపడి కొన్ని యేండ్లవఱకు తనవికాసమునకు సంపూర్ణముగా తలిదండ్రుల నపేక్షించును.

ఈసంగతుల నెఱిఁగిన దంపతులు కేవలము కామతృప్తి నొనర్పరు. సంతానముకై యే వారు గృహమేధు లగుదురు. సంయోగము నిద్రవలె, ఆహారమువలె ఆవశ్యకమైన యొక పని యని యనుకొను టొక ఘోరమగు అజ్ఞానముగా నాకు కానిపించెడిని. లోకాస్తిత్వము జననక్రియను అవలంబించి యున్నది. లోక మీశ్వరునకు లీలాభూమి. అతని మహిమకు ప్రతిబింబము. స్త్రీపుంససంయోగము ప్రజాతంతువుయొక్క సక్రమాభివృద్ధి కొఱకు నిర్మితమని యెవఁ డెఱుఁగునో అతఁడు భగీరథప్రయత్నము చేసియైనను తన లాలసతను పోఁగొట్టుకొనుఁగాక! మఱియు సంయోగఫలస్వరూపముగ నేసంతతిని పడయఁగలఁడో ఆ సంతతియొక్క శారీరకమానసికాధ్యాత్మికరక్షణము చేయుట కావశ్యకమగు జ్ఞానము పొందుఁగాక! మఱియు దానివలన దన సంతతిని లాభాన్వితముఁ జేయుఁగాక!

౭

బ్రహ్మచర్యము—౧

ఇని నా బ్రహ్మచర్యవ్రతమునుగూర్చి వక్కాణింపఁదగినతఱి. పెండ్లి నాఁడే ఏకపత్నీవ్రత మనునది నా హృదయమున తావుకొనెను. అది నా సత్యవ్రతమున కొకయంగము. గార్హస్థ్యమునందును బ్రహ్మచర్యముయొక్క ఆవశ్యకత నాకు దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో కానిపించెను. ఏ ప్రసంగప్రభావమున, మఱి యేపుస్తకప్రభావమున ఈ బ్రహ్మచర్యావశ్యకత కానిపించెనో అది నేఁడు సరిగా గుర్తు చాలదు. రాయచందుభాయి ప్రధానకారణ మయియుండునని మాత్రము గుర్తు.

మా యిరువుర సంభాషణ మొకటి యింకను గుర్తుగలదు. ఒకతూరి నేను గ్లాడ్‌స్టన్‌గారియెడ వారి భార్యకుఁ గల ప్రేమను ప్రస్తావించుచుంటిని. హౌస్ ఆఫ్ కామన్సులోనుండునపుడుకూడ నా మెభర్తకు తేనీరు కాచి యిచ్చుచుండెడిదని యెచటనో చదివియుంటిని. నియమనిష్ఠులయిన ఆ దంపతుల జీవితమున కిది నియమమైపోయెను. ఈవిషయమును ఆ కవికిఁ జెప్పి ప్రసక్తి ననుసరించి దంపతిప్రేమను స్తుతించితిని. రాయచందుభాయి యిటు లనెను: "గ్లాడ్‌స్టన్ గారి భార్య గ్లాడ్‌స్టన్‌గారికి పరిచర్య చేసెనను విషయము దొడ్డదని కదా మీ రనుచున్నారు. ఆమె గ్లాడ్‌స్టన్‌గారి సోదరి యగు ననుకొనుఁడు. లేక విశ్వాసము కల ఒక బంటనుకొనుఁడు. వీ రిరువురును అట్టి ప్రేమతోడనే తేనీరు కాచి యిత్తు రనుకొనుఁడు. ఈ విషయమున భార్యాపరిచర్య దొడ్డదా? లేక సోదరియొక్కగాని, బంటుయొక్కగాని పరి

చర్య దొడ్డదా? ఇట్టి సోదరియొక్క గాని, బంటుయొక్క గాని ఉదాహరణములు మనకు లేవా? ఈ ప్రేమ స్త్రీజాతిలోఁ గాక పురుషజాతిలో కానిపించినచో అపుడు మీ కానందాశ్చర్యములు కలుగునా? ఈవిషయము కొంచె మాలోచించి చూడుఁడు."

రాయచందుభాయి పెండ్లి అయినవాఁడే. ఆసమయమున వీరి మాటలు నాకు కఠోరముగా నుండెను. కాని యీ మాటలు సూదంటు రాతివలె నన్నాకర్షించెను. భార్యకుఁగల స్వామిభక్తియొక్క విలువకంటె పరిచారకుని స్వామిభక్తియొక్క విలువ వేయిమడుఁగు లెక్కుడు కాదా? భార్యా భర్తలకు ప్రేమ యుండుటలో ఆశ్చర్యమే మున్నది? స్వామిసేవకులకు ఇట్టి ప్రేమ అభిప్రేయము. రాయచందుగారి వచనబలము క్రమముగా నన్ను వశపఱచికొనఁ జొచ్చెను.

'నేను నాభార్యతో ఎట్టిసంబంధ ముంచుకొనవలయును?' అని నాలో నాకు తోఁపఁదొడఁగెను. భార్యను భోగసాధనముగాఁ జేసికొనుట ఏకపత్నీవ్రత మనఁజెల్లునా? ఎంతవఱకు నేను లంపటతకు అధీనుఁడనయి యుందునో అంతవఱకు ఏకపత్నీవ్రతమునకు విలువ లేదు. ఈ విషయము చెప్పఁదగియున్నది. నాభార్య నన్నెన్నఁడును మోహవశుని జేసి లోఁగొనలేదు. ఈదృష్టితో నే నీదినములలో బ్రహ్మచర్యమును సులభముగా పాలింపఁగల ననుకొంటిని. అశక్తియే లేక కామాసక్తియే నాకు అడ్డు.

జాగ్రత్తగా నున్నపిదపఁగూడ రెండుతూరులు పొరపడితిని. ప్రయత్నము చేయుచుంటినిగాని పడుచుంటిని. ఈ ప్రయత్నమునకు ముఖ్యమగు హేతువు దొడ్డదికాదు. కేవలము సంతానము కలుగకుండుటకు, సంతానము కలుగకుండఁ జేసికొనుటకు బాహ్యోపకరణములను

గుఱించి కొలఁది గొప్ప సీమలో చదివితిని. ఆహార ప్రకరణమందు డాక్టరు ఆలిన్సనుగారి ఈ యుపాయములగుఱించి తెలిపియుంటిని. కొంత కాలమది మంచి దనుకొంటిని. కాని డాక్టరు హిల్సు గారు దీనిని ఖండించి సంయమమే యుక్తమనిరి. ఆ విషయము నామనస్సులో పడి అనుభవముచే నిలిచిపోయెను. దీనిచే ఇక నాకు సంతు వలదనుకొంటిని. దానితో ఈ యింద్రియనిగ్రహోద్యమ మారంభమాయెను.

ఇందులకు నా పడిన పాటులకు హద్దు లేదు. మా శయ్యలు దూరమాయెను. లెస్సగా అలసినతరువాత నిదురింపఁ బూనితిని. ఇంత ప్రయత్నమునకును విశేషఫల మీసమయమున కానరాలేదు. కాని భూతకాలముదెస నొకసారి తేఱిపాఱఁ జూచినచో ఇన్ని విఫలప్రయత్నములే కడసారి బల మొసఁగెనని నాకు తెలియుచున్నది.

చివరనిశ్చయము సరిగా ౧౯౦౬వ సంవత్సరమునఁగాని చేయఁ జొరఁగలేదు. ఈ సమయమున నింకను సత్యాగ్రహమునకు గణేశపూజ కాలేదు. ఇంతవట్టు దానిని కలలోనైన ననుకొనలేదు. బోయరుయుద్ధమయిన పిదప నేటాలులో జూలూ తిరుగుబాటాయెను. అపుడు నేను జొహాన్సుబర్గులో వకాలతు చేయుచుంటిని. ఆ తిరుగుబాటున నేటాలు సర్కారువారికి సేవ చేయవలెనని నాకు తోఁచెను. నే నటులు విన్నవించుకొనఁగా వా రంగీకరించిరి. ఆ విషయము ముందు రాఁగలదు. అయితే ఈ సేవకు ఫలముగా నా మనస్సులో తీవ్రాలోచన కలిగెను. నా స్వభావము ననుసరించి నా నెయ్యురతో ఆలోచించితిని. బిడ్డలను గనుట, వారిని పోషించుకొనుట-ఈరెంటికిని, లోకసేవకును పొత్తు లేదని నా తలఁపు. ఈతిరుగుబాటులో పని చేయుటకు జొహాన్సుబర్గునుండి మకాము ఎత్తివేయవలసివచ్చెను. అలంకరించుకొనిన యింటిని, అమర్చుకొనిన వివిధసామగ్రిని ఒకనెల కాకమునుపే విడిచివేయవలసి వచ్చెను.

ఆలుబిడ్డలను ఫినిక్సులో నుంచితిని. పిదప నేను దెబ్బలు తినినవారికి శుశ్రూష చేయ సైన్యమును నడపింపఁ గడఁగితిని. ఆ యుద్ధమునందు అసిధారాసంచారములు చేయుచున్న తఱి లోకసేవాపరాయణుఁడనే యగుదునేని పుత్రైషణకును, ధనైషణకును ఒక నమస్కారము చేసి వానప్రస్థాశ్రమము తీసికొనవలయు ననుకొంటిని.

తిరుగుబాటులో మాసమునరకంటె నెక్కువ పని పట్టలేదు. ఆయాఱు వారములు నాజీవితమున అమూల్యకాలము. అది వఱకుకంటె నపుడు శపథముయొక్క గొప్పతనము నాకు గోచరించెను. శపథము తీసికొనుట స్వాతంత్ర్యమునకు ద్వారము కాదనుకొంటిని. ఇంతవఱకు నా చేసిన ప్రయత్నములకు కలుగవలసిన ఫలము కలుగలేదు. ఏలన నాకు నిశ్చలత కుదురలేదు. ఇందులకు నిలువఁబడఁగలనను విశ్వాసము లేదు. ఈశ్వరుఁడు కరుణించునను విశ్వాసము లేదు. కావున నా మనస్సుఅనేకతరంగములకు, అనేకవికారములకు లోనగుచుండెను. శపథముచే తనను బంధించుకొనక విడిగా నుండు మనుష్యుఁడు మోహమునఁ బడునని నే నెఱింగితిని. శపథముచేఁ దనను బంధించుకొనినచో నది వ్యభిచారమునుండి తొలఁగించి ఏకపత్నీవ్రతమున నిలిపియుంచును. 'ప్రయత్నమునందు నాకు విశ్వాసము; కాని శపథబంధనము మంచిది కాదు' అను నభిప్రాయము దౌర్బల్యసూచకము. ఇందు కొలఁది కొలఁదిగా భోగేచ్ఛ కలదు. ఏపని చేయరానిదో దానిని విడనాడుచో నేమి చేటు పొసఁగును? పాము కాటందుకొను నని తెలియుచో నిశ్చయపూర్వకముగా పరుగెత్తుదుము: పరుగెత్తుటకు యత్నము మాత్ర మే చేయము. ఏలనఁగా, కేవలము యత్నమే చేయుచు కూరుచుంటి మేని చావు సిద్ధమని మన మెఱుఁగుదుము. కేవలము ప్రయత్నముచే యుచు కూరుచుండుట యనఁగా సర్పమువలన మృత్యువు కలుగునని

స్పష్టముగా తెలియదన్నమాట. కాఁగా, దేనిని మనము విడనాడుటకు ప్రయత్నముమాత్రము చేయుదుమో దాని విడనాడు నావశ్యకతను విస్పష్టముగా మనము గ్రహింపలేదని తేలుచున్నది. 'ముం దీయావాలు మాఱిపోవుచో?' అను శంకచే పలుమాఱులు మనము శపథము తీసికొనుటకు భయపడుదుము. ఇది యంతయు స్పష్టదృష్టి లేకుండుట వలన కలుగును. దీనిగుఱించి నిష్కులానందుఁ డిటు లనెను:

"త్యాగనటకే రేవైరాగ వినా."*

ఎపుడు దేనియెడల పూర్ణముగా వైరాగ్యము కలుగునో అపుడే శపథము పూనుట తనంతఁ దా ననివార్య మయిపోవును.

* ౧ భాగ. ౩. ప్రక. ౧౨. పుట చూ.

౮

బ్రహ్మచర్యము—౧

విగుల చర్చించి కడు నాలోచించి ౧౯౦౬ వ సంవత్సరమున నేను బ్రహ్మచర్యవ్రతధారణ మొనరించితిని. వ్రతము పూనునంతకు ఈవిషయమున నాభార్యయుద్దేశము కైకొనలేదు. వ్రతసమయమున ననుమతిఁ గైకొంటిని. ఇందులకు ఆమె యెట్టి ఆతంకమును పెట్టలేదు.

ఈవ్రతము తీసికొనుటకు నాకు కడు కష్టమయిపోయెను. నాకు శక్తి కొలఁది. వికారముల నడఁప నెటులు? భార్యయెడఁగూడ వికారముల కంటకయుండుట అర్థములేని మాటగా కానిపించెను. అయినను అది నాకవశ్యకర్తవ్యమని తెలియుచుంటిని. నాలక్ష్యము శుద్ధము. కరుణించి ఈశ్వరుఁడు నాకు శక్తిని,సాయమునుప్రసాదించుఁగాక యని ఇందు దుమికితిని.

నేఁడు ఇరువదియేండ్ల పిదప ఈవ్రతమును తలపోయుచుండఁగా నాకు ఆనందాశ్చర్యములు కలుగుచున్నవి. నిగ్రహమును గుణించిన తలఁపును, తత్పరిపాలనమును ౧౯౦౧ వ సంవత్సరము మొదలు ప్రబలముగానుండెను. కాని యిపుడు నాకుఁగల స్వతంత్రతయు, ఆనందమును ౧౯౦౬ వ సంవత్సరమునకు వెనుక నున్నటులు గుర్తులేదు. ఏలన, ఆ సమయమున వాసన లింకను నా కింకలేదు. ఏసమయముననైనను చ్యుతి కలుగునని భయముండెను. ఇపుడు ఆవాసన నామీఁద సవారు చేయఁ జాలదు.

మఱియు బ్రహ్మచర్యమహిమ ఒకనాఁటికన్న మఱియొకనాఁ డెక్కువగా అనుభవము కాఁదొడఁగెను. ఫినిక్సునందు బ్రహ్మచర్యము కైకొంటిని. నేననుండి సెలవుగొని ఫినిక్సు వెళ్లితిని. అటనుండి వెంటనే జోహాన్సుబర్గు వెళ్లవలసియుండెను. అటకువెళ్లితిని. పిదప నెల లోపుగా సత్యాగ్రహసంగ్రామమునకు ప్రతిష్ఠ జరిగెను. ఈ బ్రహ్మ చర్యధారణము నన్ను సత్యాగ్రహప్రతిష్ఠాపనకు సిద్ధపఱచెను గాఁబోలు. ముందు ఆలోచించుకొని నేను సత్యాగ్రహమును కల్పింపలేదు. అది అనాయాసముగ కోరకుండ తనంతట ప్రభవించెను. కాని దీని ముందు నేనేయే పనులు చేసియుంటినో, అనఁగా ఫినిక్సు వెళ్లుట, జోహాన్సుబర్గులో గృహవ్యయమును తగ్గించియుండుట, తుదకు బ్రహ్మ చర్యవ్రతమును పూనుట, ఇవన్నియు దీనికిసూచకములవలెనుండెను.

బ్రహ్మచర్యమును సరిగా పాలించుట యనఁగా బ్రహ్మదర్శన మొనరించుట. ఈ జ్ఞానము నాకు శాస్త్రములవలనఁ గలుగలేదు. నా కీయర్థము మెల్లమెల్లగా అనుభవసిద్ధ మగుచువచ్చెను. శాస్త్రవచనములు పిదపఁ జదివితిని. బ్రహ్మచర్యమువలన శరీరరక్షణము, బుద్ధిరక్షణము, ఆత్మరక్షణము సమస్తము కలుగునను సంగతి బ్రహ్మచర్యము తాల్చిన పిదప దినదిన మధికాధికముగా అనుభవము కాఁదొడఁగెను. ఏలయనఁగా, బ్రహ్మచర్య మనిన ఘోరమగు తపశ్చర్య యనిపించుటకు బదులు నా కిపుడు రసమయ మనిపించుచున్నది; దీని బలమువలననే పనులు జరుగుచున్నవి. దీని సౌందర్యము నైనందిన మెక్కువగా కానిపించుచున్నది.

అయితే నే నిటు లీ రసనివ్యంజకములను క్రోలుచున్నను, దీని కాఁకగూడ నాకుఁ దగులుట లేదని యెవ్వరును అనుకొనకుందురుగాక!

నేఁటితో నా కేఁబదియేండ్లు నిండినవి; అయినను దీనికాఠిన్యము నాకు గోచరమగుచునేయుండెను. ఇది యసిధారావ్రత మని నానాఁటి కెక్కువగా తోఁచుచున్నది. ఎల్లప్పుడును దీనియెడ మెలఁకువగా నుండుటావశ్యకమని గ్రహించుచున్నాను.

బ్రహ్మచర్యవ్రతపాలనమునకు నాలుకను కట్టుకొనవలయునని నా తలఁపు. నాలుకను జయించుచో బ్రహ్మచర్యము మిగుల తేలిక యయిపోవునని నేను కేవల మనుభవమువలన కనిపట్టితిని. ఈకారణమున నిటుపిమ్మట నాభోజనప్రయోగము శాకాహారదృష్టితోఁగాక బ్రహ్మచర్యదృష్టితో కాఁదొడఁగెను. మితమును, కేవలమును కారము పోపులు లేనిదియు, వీలయినంతవట్టు వండకయున్నదియు, అనఁగా స్వాభావికమగు నాహారము మంచిదని అనుభవమువలన కనుఁగొంటిని. బ్రహ్మచారికి వనపక్వములగు పండ్లు సరియగు నాహారమని ఆరేండ్లు తరిచి తరిచి కనిపట్టితిని. కేవలము పండ్లు తిని యుండునపు డేసుఖమును, ఏ నిర్వికారతయు నాకు కలదో ఆసుఖమును, ఆనిర్వికారతయు పండ్లను మార్చి మఱియొక యాహారమును కైకొనునపుడు లేకపోయెను. పండ్లఁదిను దినములలో బ్రహ్మచర్యము సులభమాయెను. పాలు పుచ్చుకొను దినములలో కష్టసాధ్యమాయెను. పండ్లు విడిచి పాలేల పుచ్చుకొనవలసి వచ్చెనో యది యథాసమయమున తెలుపఁగలను. బ్రహ్మచారికి పాలు విఘ్నకారకములనుటలో నాకు తిలమాత్రమును సందియము లేదని మాత్రము చెప్పినచో నిటఁ జాలును. కాని బ్రహ్మచారికి పాలు నిషేధమని యెవరును అర్థముచేసికొనకుందురుగాక! బ్రహ్మచర్యమున కాహార ప్రాముఖ్య మెట్టిది? ఎంత? అను విషయ మింకను తరిచి తరిచి చూడవలసియున్నది. పాలంత స్నాయువర్ధకమును, జీర్ణకరమును నగు ఫలాహారము నా కింతవఱకును తెలియలేదు. ఏ వైద్యుఁడును, ఏహకీమును,

పై డాక్టరును తెలుపఁజాలకపోయిరి. పాలు వికారము కలిగించునని తెలిసినను ఈ పయికారణమున పాలు త్యాజ్యమని చెప్పఁజాలను.

ఆహారప్రకారము, ఆహారనియమములవలె నుపవాసముగూడ నొక బాహ్యోపచారము. ఇంద్రియగ్రామమునకు రాక్షసబలము కలదు. నలుప్రక్కలు, పదిదిక్కులు, క్రిందు మీఁదులు కాఁపలా యుంచినఁ గాని అది లొంగదు. కడుపు మాడ్చినయెడల నింద్రియములు దుర్బలము లగునని అందఱకుఁ దెలియును. ఇచ్ఛాపూర్వకముగా చేయఁబడు నుపవాసము ఇంద్రియదమమునకు తప్పక తోడుపడఁ గలదనుటలో నా కించుకయు సందియము లేదు. అయితే ఉపవసించువారిలో పలువురు సఫలురగుట లేదు. కేవల ముపవాసమువలననే సమస్తమును సిద్ధించునని వా రనుకొందురు. బాహ్యోపవాసము మాత్రము చేయుదురు కాని మనస్సులో భోగముల నన్నిటిని భోగించుచునే యుందురు. ఉపవాసానంతర మే మేమి తిందము? అని ఆలోచించుచు ఆ తినఁబోవువాని రుచు లుపవాసదినములలోనే మనస్సునం దాస్వాదించుచుందురు. మరల రసనేంద్రియసంయమము లేకపోయెను, జననేంద్రియసంయమము లేకపోయె నని నిరసించుచుందురు. మనస్సుకూడ నెపుడు ఇంద్రియనిగ్రహమునకు బాసట యగునో అపుడే ఉపవాసమునకు ఫలము కలుగును. అనఁగా మనస్సునందు విషయభోగముల యెడల వైరాగ్యము పుట్టవలయును. విషయములకు మూలము మనస్సు. మనస్సు వశమగునెడల నుపవాసాదిసాధనములు ఎక్కువ ఉపకరించును. కానినాఁడు అంతగా నుపకరింపవు. అయితే ఉపవసించినను మనుష్యుఁడు విషయాసక్తుఁడు కాకపోఁడనవచ్చును గాని ఉపవాసమువినా విషయాసక్తి సమూలము నశింప దనవచ్చును. కావున ఉపవాసము బ్రహ్మచర్యమున కనివార్యమగు నుపకరణము.

బ్రహ్మచర్యము చరించువా రనేకవిధముల విఫలత్వము పొందు చున్నారు. ఏలనఁగా వా రాహారవిహారములందు అబ్రహ్మచారుల వలె వర్తించుచున్నారు. ఇటులు వర్తించియు బ్రహ్మచర్యమును రక్షించుకొనఁ దలఁచుచున్నారు. ఇది గ్రీష్మమున హేమంతమును గోరుట. స్వచ్ఛందవర్తనుని జీవనముకంటె సంయమము కలవాని జీవన మునందు భేద ముండవలయును. భోగిజీవనముకంటె త్యాగిజీవనము నందు భేద ముండవలయును. ఇరువురికిని పైపైని సామ్యమే కాని లోలోపల భేదమే. ఇరువురును చూచుచుందురు గాని బ్రహ్మచారి పరమేశ్వరుని జూచును; భోగి నాటకములను, సినీమాలను జూచును. ఇరువురును విందురు: బ్రహ్మచారి యీశ్వరభజన వినును; భోగి విలాస గీతములు వినును. ఇరువురును జాగరణము చేయుదురు: ఒకఁడు హృదయ మందిరమున రాముని ఆరాధించును; మఱియొకఁడు నాట్యరంగము లలో మైమఱచును. ఇరువురును భుజింతురు: ఒకఁడు శరీరరూపము యిన తీర్థక్షేత్రముల రక్షామాత్రమునకు ఆరగించును; మఱియొకఁడు రుచులకు అనేకపదార్థములతో పొట్టనింపి దుర్గంధము చేసివైచును. ఇటు లిరువురును ఆచారవిచారములలో భేద ముంచుకొనుచునే యుం దురు. ఇది ప్రతిదిన మెక్కునే కాని తగ్గదు.

బ్రహ్మచర్య మనఁగా మనోవాక్కాయములచే సర్వేంద్రియ ములను నిగ్రహించుట. ఇందులకు పూర్వోక్తముల నన్నిటిని విసర్జింప వలయునని దైనందినము నాకు విశదమగుచున్నది. నేఁటికిని అటులే విశదమగుచున్నది. త్యాగక్షేత్రమున కెల్ల లేనటులే బ్రహ్మచర్య మహిమకును ఎల్ల లేదు. ఇట్టి బ్రహ్మచర్య మల్పప్రయత్న సాధ్యము కాదు. పలువురి కిది యెల్లపుడు నాదర్శమాత్రముగనే యుండును. ప్రయత్నశీలుఁడగు బ్రహ్మచారి యెల్లపుడును తనలోటులను కని

పట్టుకొను చుండును. తన హృదయకుహరమున గూఢముగా దాఁగియున్న వికారములను పోఁగొట్టుకొనుచుండును. ఎంతవఱకు వృత్తులను నిరోధింపలేఁడో అంతవఱకును అది సంపూర్ణ బ్రహ్మచర్యము కాదు. వృత్తు లెన్ని విధములేని యగుఁగాక, అవన్నియు వికారమే. వీనిని వశపఱచికొనుట యనిన మనస్సును వశపఱచికొనుట. ఇఁక మనోనిగ్రహము వాయునిగ్రహముకంటె సుదుష్కరము. ఇటులయినను మనస్సునం దీశ్వరుఁ డున్నచో నదియు సులభము కాఁగలదు. దారిలో కడుఁ జిక్కులు కలుగును. కావున నది యసాధ్యమని యెవ్వరు ననుకొనకుందురు గాక! అది పరమార్థము. అట్టి పరమార్థమునకు పరమప్రయత్న మావశ్యక మగుటలో ఆశ్చర్యమేమి?

అయితే ఇట్టి బ్రహ్మచర్యము కేవలప్రయత్నసాధ్యము కాదని దేశమునకు తిరిగివచ్చిన తరువాత తెలిసికొంటిని. అంతవఱకు ఫలాహారమువలన వికారములు సమూలము నశించిపోవు ననియు, తావన్మాత్రమున మఱియేమియు చేయఁబనిలేదనియు మోహమునఁ బడియుంటి నని చెప్పనగును.

అయితే ఇందులకు నాచేసిన ప్రయత్నములను దెలుపుటకు విలంబము వలయును. ఈనడుమ ఈవిషయము తెలుపు టావశ్యకము. ఈశ్వరసాక్షాత్కారముకొఱకు నేను చెప్పియున్న బ్రహ్మచర్యమును చరింపఁ గోరువారు తమ ప్రయత్నముతో పాటు ఈశ్వరునిపై శ్రద్ధ వహింపఁగలవా రగుదురేని యీ విషయమున నిరాశులగుట కిసుమంతయు కారణము లేదు.

విషయా వినివర్తన్తే నిరాహారస్య దేహినః,
రసవర్జం రసోఽప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తతే*
—గీత, ౨. అధ్యా-౫౯.

కావున ఆత్మదర్శనము కావలసినవానికి రామనామము, రామకృపయు అంతిమసాధనములు. నేను భారతదేశమునకు వచ్చిన తరువాతనే యీ విషయ మనుభవము చేసికొంటిని.

* ఆహారము మానివేసినవానికి విషయములు శాంతించును, కాని రసము శాంతించదు. ఈశ్వరదర్శనమువలన రసమును శమించును.

౬

మితవ్యయము

నేను భోగముల ననుభవింపసాగితిని గాని అది యెంతో కాలము సాగలేదు. గృహాలంకారమునకు వలయు సాధనసామగ్రిని నింపితిని. కాని యీ వ్యామోహము నిలువలేదు. కావున వ్యయము తగ్గించుకొనిరా మొదలిడితిని. చాకలిఖర్చుకూడ ఎక్కువనిపించెను. ఇంతియ కాక వాఁడు బట్టలు సరిగా తీసికొనిరాఁడు. ఇందువలన రెండుమూఁడు డజనుల కమీజులును, అన్నికాలర్లును ఉన్నను చాలెడివి కావు. ఒకొక్క కాలరు ఒకొక్కనాఁటితో సరి. రోజూ కాకపోయినను కమీజు మూఁణ్ణాళ్లకొకతూరి మార్పవలసియుండెడిది. ఈరీతిగా వ్యయ మమిత మాయెను. ఇది వ్యర్థమని తోఁచెను. ఇందువలన నేనే ఇంట ఉతుకుకొనఁ దలఁచితిని. బట్ట లుతుకుటనుగూర్చి వ్రాయఁబడిన పుస్తకములు చదివి ఆ విద్య గ్రహించితిని. నాభార్యకును నేర్పితిని. ఇందువలన పని బరువాయెను గాని యిది యొక క్రొత్తపని యగుట వలన మనోవినోదముగాను ఉండెను.

నేను మున్మొదట బాగుచేసిన కాల రెన్నఁటికిని మఱపువచ్చుటకు వీలులేదు. పిండి యెక్కుడాయెను. ఇస్త్రీపెట్టె సరియగు వేఁడికి రాలేదు. మఱియు కాలరు కాలిపోవు ననుభయమున ఇస్త్రీపెట్టెను అదఁచి తోమలేదు. ఇందువల్ల కాలరు గట్టిపడెనుగాని దీనినుండి పిండి వర్షించుచుండెను.

ఇట్టి కాలరుతో కోర్టునకు పోయి తోడిబారిస్టరుల హాస్యము నకు సాధనమును కల్పించితిని. అయితే ఈ హాస్యమును సహింపఁగల పాండిత్యము నా కా సమయమునఁ గూడ కొఱంతకాదు.

'కాలరు నాయంత నే నిస్త్రీచేసికొనుట కిది ప్రప్రథమము. కావున దీనినుండి పిండి రాలుచున్నది. రాలిన రాలుఁగాక! మఱియు మీయందఱకు నిది వినోదకారణమగుట చాల గొప్పమాట' అని నా సంగతి యంతయు స్పష్టముగా చెప్పితిని. 'ఇచట చాకళ్లకు కఱవు కాదుగద?' అని యొక మిత్రుఁ డడిగెను.

'చాకలిఖర్చు రెట్టికి రెట్టిగా నున్నది. కాలరు వెల యెంతో దాని నుతుకు ఖర్చును అంత. ఇంతియకాక, చాకలవానికొఱకు పడి గాపులు కాయవలయును. ఈ కష్టములచే నాయంత నేనే యిస్త్రీ చేసి కొనుట మంచి దనుకొంటిని.'

ఎవరిపని వారు చేసికొనుటలోఁగల యందము వారికి నచ్చఁ జూపఁజాలక పోతిని.

తుదకు చెప్పవలసిన దిది: నా పని నాకు వెళ్లఁబాఱిపోవు నటు లీవిద్యలో కౌశల్యము గడించితిని. మఱియు నాయిస్త్రీ చాకలి యిస్త్రీ కెంతమాత్రమును తీసిపోలేదు. చాకలి యిస్త్రీచేసిన కాలరు కంటె నా చేసిన కాలరులో జిగితనమును, నిగనిగయు ఇసుమంతయు కొఱలేదు. స్వర్గీయులగు మహాదేవ గోవింద రానడే గారు గోఖలే గారి కొక నేలువను ప్రసాదించిరి. గోఖలేగారు దానిని ప్రాణపణ ముగా చూచుకొనుచు సమయవిశేషములందే దానిని దాల్చుచుండిరి. జొహాన్సుబర్గులో గోఖలేగారికి చేసిన విందు చాల దొడ్డది. ఆసమ యము మిగుల గొప్పది. అపుడు వా రిచ్చిన యుపన్యాసము దక్షిణ-

ఆఫ్రికాలో వారిచ్చిన ఉపన్యాసము లన్నిటికంటె గొప్పది. కాంబట్టి వారి కాసమయమున ఆ సేలువ తొల్ప మనసాయెను. ఆ సేలువ ముడుతలు పడియుండెను. దాని నిస్త్రీ చేయింపవలయును. అంతలో దానిని చాకలికి వేసి యుతికించి తెప్పించు టసంభవము. 'నా విద్యను గూడ కొంచె మిపుడు పరీక్షింపు' డంటిని.

'నీ లాయరు విద్యను విశ్వసింపఁజెల్లును గాని మఱి చాకల విద్యనా? నీవు దీనిమీఁద మఱకలు పడవైచుచో? దీనివెల యెంతయో నీకు తెలియునా?' ఇటులని గోఖలేగారు అది తమ కెటులు ప్రసన్నమైనదో ఆ సంగతి అతిసంతోషముతో తెలిపిరి.

మఱకలు పడవేయకుండుటకు పూఁచీపడెదనని గోఖలేగారిని ప్రార్థించితిని. దీనికి ఫలముగా ఇస్త్రీచేయు గౌరవమునాకు దక్కెను. వారు నాకు 'మంచి చాకలి' యని బిరుదు నిచ్చిరి. చాలు. ఇఁక లోక మంతయు నీయకున్న నేమి?

చాకలిదాస్యము నుండి విడిపించికొనినచందముగనే మంగలి దాస్యమునుండికూడ విడిపించుకొనవలసిన అక్కఱ కలిగెను. సీమకు వెళ్లువా రందఱును తుదకు గడ్డము మాత్రమైనను క్షౌరము చేసికొన నేర్తురు కాని తలవెంట్రుకలు కత్తిరించుకొనుట యెవరును నేర్చికొని యుండ రనుకొందును. ప్రిటోరియాలో నేనొకతూరి మంగలిదుకాణమున కేఁగితిని. అచట నా మంగలి 'నీకు క్షౌరముచేయను పొ'మ్మనెను. ఇంతియకాక తిరస్కారము చేయు టొకటి అధికము. నాకు చాలకష్టము కలిగెను. నేనే సూటిగా బజారుకు పోతిని. కత్తెర యొకటి కొంటిని. అద్దముసెదుట నిలువఁబడి కత్తిరించుకొంటిని. ముందఱి వెంట్రుక లెట్లో ఒకట్లు కత్తెరపడినవి. కాని వెనుక వెంట్రుకలు కత్తి

రించుకొనుట చాల కష్టమాయెను. మఱియు నా కోరినరీతి కత్తెర పడలేదు. కోర్టులో దీనినిగుఱించి కోలాహల మాయెను.

'నీతలమీఁద ఎలుక లేఘెన్ని తిరుగుచున్నదా?'

'లేదు. నా నల్లతలను తెల్లమంగలి యెటు లంటుకొనును? అందులకని నేనే యెట్లో ఒకట్లు కత్తిరించుకొంటిని. ఇదియ నా కధిక ప్రియము.'

ఈ ప్రత్యుత్తరమువలన వారి కాశ్చర్యము కలుగ లేదు. సత్యమునకు ఇందు మంగలి యపరాధ మేమియు లేదు. నల్లవానికి క్షౌరము చేయుచో వీనికూడు పడిపోవును. మనముమాత్రము మన మంగళ్లచే మాలలకు క్షౌరము చేయనిత్తుమా? దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో దీనికి ప్రతిఫల మొకమాఱు కాదు, పలుమాఱులు నాకు కానిపించెను. ఇది మన పాపఫలమే యను నుద్దేశము ధ్రువ మాయెను. దానివలన నెన్నఁడును నాకు రోషము కలుగ లేదు.

నా పనులన్నియు నేనే జేసికొనుట, వ్యయము తగ్గించుట అను నీ కోరికలు జనించి యెటులు తీవ్రరూపములు ధరించెనో దానిని యథాప్రసంగమున వక్కాణింతును; కాని దీనికి మూలము బహుపురాతనమైనది. ఇది పూచుటకును కాచుటకును నీరు చల్లుటయే యావశ్యకము. మఱియు ఆ కాలము అనాయాసముగా సంభవించెను.

౧౦

బోయరు యుద్ధము

౧౮౯౭ మొదలు ౯౯ వఱకును నాజీవితమునందలి యితరానుభవముల వదలివైచి బోయరుయుద్ధమును గూర్చి చెప్పెదను. యుద్ధము ప్రాసంగినపుడు నా మనోభావములు సంపూర్ణముగా బోయరులపక్షమున నుండెను. ఇటువంటి విషయములలో వ్యక్తిగతమైన అభిప్రాయముల ననుసరించి పనిచేయుట కధికార మింకను నాకు కలుగలేదని అపుడు నే ననుకొంటిని. దీనిగుఱించి నా హృదయమున నెంత మథన జరిగెనో దాని సూక్ష్మవిచారము దక్షిణ-ఆఫ్రికా సత్యాగ్రహేతిహాసమందు వివరించితిని గాన దాని నిటఁ దడవను. వలయువారట నగయుదురుగాక! ఇచట నీవిషయము వ్రాసినఁ జాలును: తెల్లదొరతనమందలి విశ్వాసము ఈ యుద్ధమున సాయపడుమని నన్ను ముందులకు త్రోసెను. మేము తెల్లదొరతనమువారి ప్రజలమను యోగ్యతచే మన కుండవలసిన హక్కులను మనము నిర్బంధించి పుచ్చుకొనుచో తెల్లదొరతనమువారి ప్రజలమను యోగ్యతచేతనే బ్రిటిష్‌రాజ్యమును రక్షింప సాయపడుట మనకు ధర్మమయి యున్నదని నే నెంచితిని. భారతీయుల కన్నివిధముల నున్నతి రావలయుచో బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యమువలననే రావలయు నని నాఁడు నే ననుకొనుచుండెడివాఁడను.

ఈకారణమున చేరినంతమంది మిత్రులను కూడఁదీసికొని, యుద్ధమున దెబ్బలు తినినవారి రక్షణకు మిగుల కష్టించి ఒకదళమును పోగు.

చేసితిని. అప్పటికి ఆంగ్లేయులు నల్లవారనఁగా పిఱికివారనియు, అపాయముల నెదురుకొనఁ జాలనివారనియు, వారికిఁ గావలసిన పని వారు చూచుకొనుట తక్క నితర మక్కఱలేని స్వార్థపరులనియు ననుకొనుచుండువారు. ఇందువలన నా ఆంగ్లమిత్రులు పలువురు నా ప్రయత్నమును చప్పరించిరి. ఒక్క డాక్టరు బూత్ గారు లెస్సగా ప్రోత్సహించిరి. రణాభిహతులకు ఏ మేమి చేయవలయునో దాని నంతయు నేర్పిరి. మే మీపనికి తగినవారమని డాక్టరుకడనుండి సర్టిఫికెట్టులు పుట్టెను. లాటనుగారును, ఎస్కాంబిగారును ఈ మాయుద్దేశమును మెచ్చుకొనిరి. యుద్ధమున మాసేవ ననుమతింపవలసినదని తుదకు సరకారును వేఁడితిమి. సరకారువారు మమ్మభినందించిరి. కాని ఇపుడు మీపనితో జరూరు లేదనిరి.

అయితే నే నీ 'జరూరు లేదు'తో నూరకుండలేదు. డాక్టరు బూత్ గారి మద్దతుతో నేటాలు బిషప్పుగారిని దర్శించితిని. మా దళమున చాలమంది భారతీయ క్రైస్తవులు కలరు. బిషప్పునకు మాయుద్యమ మానందము కలిగించెను. ఆయన 'నేను మీకు సాయము చేయఁగల'ననెను.

ఇంతలో ఘటనాచక్రము తన పని చేసికొనుచుఁ బోవుచుండెను. బోయరుల సన్నాహము, దార్ఢ్యము, పరాక్రమము మొదలగునవి అనుకొనినంతకంటె చాల నెక్కువగా కానిపింపఁదొడఁగెను. సరకారువారికి కూటువమూఁకను (రిక్రూటు) పోగుచేసికొనవలసి వచ్చెను. తుదకు మా ప్రార్థనయు నంగీకరింపఁబడెను.

మాదళమున సుమారు ౧,౧౦౦ మంది కలరు. ఇందు నాయకులు సుమారు నలుబండ్రు. సుమారు మున్నూఱుగురు స్వతంత్రులగు భార

తీయులు, మిగిలినవారు గిరిమిటియాలు. డాక్టరు బూత్ గారును మాతో నుండిరి. దళము చక్కగా పనిచేసెను. దీని పని సేన కేవల. మఱియు దీనికి రెడ్ క్రాస్*గుర్తు రక్షణమునకుఁగాను అంటింపఁబడెను. మఱియు నొకసమయమున యుద్ధక్షేత్రములోనికిఁగూడ నీదళము పోవలసివచ్చెను. లోఁగడ సర్కారువారు వారియిష్టము చొప్పుననే అపాయస్థలములోనికి మమ్ము ప్రవేశింపఁ జెప్పలేదు. కాని స్పియాంకోపు జాతి పోయినపిదప స్థితిగతులు మారెను. అపుడు జనరల్ బులరుగారు 'సాక్షాద్యుద్ధ క్షేత్రమునందు పనిచేయఁవలయునను నిర్బంధము మీకు లేదు. అయినను అపాయమునకు సిద్ధపడి, పడిపోయిన సిపాయీలను గాని, ఆఫీసర్లను గాని రణక్షేత్రమునుండి ఎత్తి డోలీలలో తీసికొని వచ్చుటకు ఇయ్యకొందురేని సర్కారువారు మీ యుపకారమును మన్నింతు'రని వార్త నంపిరి. మేమం దుఱుకుటకు సిద్ధముగ నుంటిమంటిమి. కావుననే స్పియాంకోప్ యుద్ధ మయినపిమ్మట మేము ఫిరంగిగుండ్లు, తుపాకిగుండ్లు పడుచోట్ల పనిచేయఁ గడఁగితిమి.

ఈదినములలో అందఱ నొకొక్కమాఱు ౨౦, ౨౫ మైళ్లు వఱకు తిరిగి పనిచేయవలసి యుండెడిది. ఒక్కతూరి దెబ్బలు తిని పడిపోయినవారిని డోలీలలో నింతదూరమును మోసికొని రావలసి యుండెడిది. ఇట్టివారలలో జనరల్ వుడ్ గేటువంటి యోధులను జేరవైచు భాగ్యమును మాకు కలిగెను.

* రెడ్‌క్రాస్ అనఁగా లోహితస్వస్తికము. యుద్ధమున పడిపోయినవారి కుపచారము చేయువారు ఎడమచేతిమీఁద పెట్టుకొను ఎఱ్ఱగుర్తు. ఈ గుర్తు కలవారిని శత్రువులు కొట్టరు అధికము తెలియఁగోరువారు ద. ఆఫ్రికా-సత్యా,౧-౯ అరయుదురుగాక!

౧౦ బోయరు యుద్ధము

ఆఱువారముల పిదప మాదళమునకు విడుదల యాయెను. స్పియాంకోపును, వాల్ క్రాంజును చేతులనుండి జాఱిపోయినపిమ్మట లేడీ స్మిత్ మొదలగు తావులను బోయరుల ముట్టడినుండి వడిగా విడిపించు నుద్దేశమును మానుకొని బ్రిటిషు సేనాపతి ఇంగ్లండునుండియు, ఇండియానుండియు సేనలను రావించుటకును. అంతవట్టు మెల్ల మెల్లగా పనిచేయుచుండుటకును నిశ్చయించుకొనెను.

మా యొనర్చిన యీస్వల్పకార్యమున కాసమయమున చాల మెచ్చొదవెను. దీనివలన భారతీయుల ప్రతిష్ఠ పెరిఁగెను. 'ఉ...... ఇంతకు భారతీయులన నెవ్వరు? రాజ్యపువారసుల్ గదా!' అను మకుటముతో పద్యములను పత్రికలు ప్రకటించెను. జనరల్ బులరు మా సేవను ప్రశంసించెను. మాదళపు నాయకులకు మెడల్సుకూడ లభించెను.

దీనివలన భారతీయులలో ఐక్య మెక్కువాయెను. నాకు గిరిమిటియాలతో సంపర్కము వృద్ధియాయెను. వీరిలో మిగుల వివేకముదయించెను. హిందువు, తురక, క్రైస్తవుఁడు, మదరాసి, గుజరాతి, సింధీ, అందఱును హైందవులే యను భావన మిగుల దృఢపడెను. ఇక భారతీయుల కష్టములు గట్టెక్కునని అందఱనుకొనిరి. ఇటుపిమ్మట తెల్లవారి నడతయందును విస్పష్టముగా భేదము కానవచ్చెను.

యుద్ధసమయయమున తెల్లవారికిని మాకును కలిగిన సంబంధము మధురమైనది. వేలకొలఁది తెల్ల సోల్జరులపొత్తు మాకు కలిగెను. వారు మాతో మైత్రి పాటించిరి. తమకు మే మొనరించిన సేవకు వారు కృతజ్ఞతాబద్ధులైరి.

దుఃఖసమయములందు మనుష్యస్వభావ మెటులు ద్రవించునో యిందులకు అపుడు జరిగిన యొక సంగతిని చెప్పక తప్పను. మేము

చీవలీశిబిర ప్రాంతమున సంచరించుచుంటిమి. రాబర్ట్సు ప్రభువు పుత్రుఁడు లెఫ్టినెంటు రాబర్ట్సుగారికి మర్మావిధమగు గుండు తగిలెను. వారు ప్రాణములఁ బాసిరి. వారిని మోచికొనిపోవు భాగ్యము మా దళమున కబ్బెను. మరలి వచ్చునపుడు ఎండ ఉడికిపోవుచుండెను. అందఱకును నాలుకలు పెడ లాగుచుండెను. దారిలో నొక చిన్న సెలయే ఉండెను. 'ముం దెవరు త్రాగవలెను?' అను ప్రశ్న, 'తెల్ల సోల్జరులు త్రావుపయి మేము త్రావెద' మంటిమి. ఆ తెల్ల సోల్జర్లు మమ్ము మాచి వెంటనే, 'ముందు మీ రందఱును త్రావుఁ' డనిరి. 'కాదు. ముందు మీరు త్రావుఁ' డని మే మంటిమి. ఇటులు చాల ప్రొద్దువఱకు 'మీరు త్రావుఁ' డనిన 'మీరు త్రావుఁ' డని ప్రేమగౌరవముతో పోటీలు పడితిమి.

౧౧

నగరసంస్కరణము—క్షామనిధి

సంఘశరీరమునం దే యవయవ మేని పనికి రాకపోవుట యెప్పుడును నా కిష్టము కాదు. లోకులదోషముల కప్పిపుచ్చి వానిని మాఁచి చూడనటు లూరకుండిగాని, లేక వానిని పాయఁజేయకుండిగాని మాహక్కులను మా కిమ్మఁ డని కోరుట నా కరుచికరము. దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని భారతీయులమీఁద నొక ఆక్షేపము కలదు. అది యేదనఁగా: 'భారతీయులు ఎడ్డెమృగములు; వీరి యిండ్లు, వాకిండ్లు చెత్తచెదారములమైలతో నిండియుండును' అని. మాటిమాటి కీమాటయే. ఇందు కొంచెము సత్యము లేకపోలేదు. నే నచట నుండఁదొడఁగినదాది దీనిని దూరగింపఁ దలపోయుచుంటిని. ఈదోషమును ఆఁపివేయ సమకట్టినది మొదలుకొని పేరుపడియున్న పెద్దలయిండ్లన్నియు పరిశుభ్రపడినవి కాని డర్బనులో ప్లేగు ప్రవేశించి ప్రకోపించునను భయము పుట్టినంతవఱకు ఇల్లిల్లు తిరిగి ప్రచారము చేయ వలనుపడలేదు. ఇందు మునిసిపాలిటీవారి సమ్మతి కావలయును. అదియు నాయెను. మేము పనిచేయఁబూనుటవలన వారికిని తేలికయాయెను. మఱియు భారతీయుల కష్టములును తగ్గెను. ఎటులనఁగా: ప్లేగుమొదలగునవి ప్రకోపించి యున్నపుడు అధికారులు లోకులమీఁద విఱుచుకొని పడుచుండువారు. ఇందుల కుపాయములు సీమాతిగాము లయ్యెడివి. వీరి కిష్టులు కానివారి కోపలేనంత యొత్తిడి కలుగుచుండెడిది. భారతీయులు

శుచిగా నుండుట మొదలిడినపిదప అట్టి కష్టములుగాని, బాధలుగాని లేకపోయెను.

ఈసంబంధమున నేనును కష్టములు చవి చూచితిని. హక్కుల కొఱకు నేటాలుసరకారుతో పోరుటకు వీరివలన నెంత సాయము పడయఁగలిగితినో వీరి విధిని వీరిచేతఁ జేయించుటలో నంతసాయము పడయఁజాలకపోతిని. కొందఱు నన్నవమానించిరి. కొందఱు వినయపూర్వకముగా 'ఫరవా లేదు ఫరవాలే' దని యోసరిల్లిరి. తమ ముఱికి తాము తీసివైచుకొనుట వారికి ఒక ఆపదవలె నుండెను. ఇందులకు డబ్బు ఖర్చు పెట్టుట యనఁగా నింకను కష్టము. దీనివలన నేను ఇదివఱకుకంటె లెస్సగా నేర్చికొనిన దేమనఁగా—'లోకులచే నేపనియేని చేయింపఁ బూనుదుమేని మనకు శాశ్వతమైన ఓర్పుండవలయును.' సంస్కర్తకు కావలయునది కేవలము సంస్కరణము. ఏసంఘమున నతఁడు సంస్కారమును చేయఁగోరునో ఆసంఘమువలన విరోధమును, తిరస్కారమును, ప్రాణాపాయముఁ గూడ వచ్చునని కనిపట్టి యుండవలయును. సంస్కర్త దేనిని సంస్కారమని తెలుపునో సంఘము దానిని 'వికార' మని యేల అనుకొనఁగూడదు? మఱియు వికార మనుకొనకున్న మానె; ఈ విషయమున నుదాసీనముగా నేల యుండఁగూడదు?

ఈయాందోళనమునకు ఫల మిది: భారతీయుల సంఘమునకు ఇండ్లు వాకిండ్లు శుభ్రముగా నుంచుకొనవలసిన యావశ్యకత కొలఁదియో గొప్పయో తెలిసెను. అధికారులలో నాకు కొంచెము గౌరవమినుమడించెను. నేను ఎల్లప్పుడు మొఱ పెట్టుకొనుచుండెడువాఁడను, లేక హక్కులను వెతకుచుండెడువాఁడను అనియే కాక, ఈవిషయము

లలో నే నెంత దిట్టరినో నా వారిని సంస్కరించుటలోఁగూడ నంత దిట్టరి నని వారికి బోధపడెను.

కాని సంఘపు మనోవికాసమున కింకను ఒకటి బాకీ కలదు. అది భారతవర్షమునెడ తన ధర్మము నెఱుఁగుట, దానిని పాలించుట. భరతవర్షము నిఱుపేద. అచటివారు ధనమునకు విదేశము లేఁగిరి. భారతవర్షమునకు ఆపత్సమయములందు వారు తమ సంపాదించిన ధనమున కొంచెము కొంచెమీయ లగ్గు. ౧౮౯౭ సంవత్సరమున క్షామము వచ్చెను. ౧౮౯౯ సంవత్సరమున దానికంటె పెద్దక్షామము. ఈ రెండు సమయములలో దక్షిణ-ఆఫ్రికానుండి పెద్దసాయము చేకూరెను. మొదటితూరి యెన్నియో మొత్తములు వచ్చెను. రెండవతూరి యింతకంతయో యెక్కువ సొమ్ము చేకూరెను. మేము తెల్లవారిని గూడ చందా లడిగితిమి. వారును కొంత సాయపడిరి. గిరిమిటియాలు కూడ చాల నిచ్చిరి.

ఈరీతిగా ఈ రెండు క్షామములందును వారికిఁ గలిగిన అలవాటు అటులే నిలిచిపోయెను. హిందూదేశమున నిట్టి సంకటములు కలిగినప్పుడెల్ల వారు ధనము పంపుచుండుట మన మెఱుఁగుదుము.

అటులు నేను దక్షిణ-ఆఫ్రికా భారతీయులకు సేవచేయుచు నొకటితరువాత నొకటిగా అనేకవిషయములను నేర్చికొనుచుంటిని. సత్య మనునది మహావృక్షము. దానిని మన మెంత యధికముగ పోషింతుమో యంత యధికముగ నది ఫలముల నొసఁగును. దానికి అంతమనుచు లేదు. నీవు దీనిగని లోనికి దిగినకొలఁది సేవారూపములయిన రత్నములు నీచేతికి దొరకుచుండును.

౧౨

స్వదేశాగమనము

యుద్ధకార్యము ముగిసినపిదప ఇఁక దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో నాపని తీఱినదనియు, మఱి స్వదేశమునసే కలదనియు గ్రహించితిని. దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోనే యుండుచో ఏదో కొంచెముసేవ కావశ్యకత చిక్కకపోదు కాని అక్కడనే యుండుచో నాకుడబ్బు సంపాదించుటే ముఖ్యకార్యమయిపోవునని శంకించితిని.

దేశమునందలి మిత్రులు దేశములోనికి రమ్మని బలాత్కరించుచుండిరి. దేశమునకు మరలుచో నా కెక్కుడు ఉపయోగ ముండునని నేనును అనుకొంటిని. నేటాలులో మి. ఖానుగారు, మనసుఖలాలు నాజరుగారును ఉండనేయుండిరి.

నా కిఁక సెల వొసఁగుఁ డని నామిత్రుల నను రోధించితిని. అతికష్టముమీఁద ఒకషరతుపెట్టి నా సెలవు మంజూరుచేసిరి. ఆషర తిది: ఒక సంవత్సరములోఁగా ఇక్కడివారికి మీతో పనిపట్టునేని దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు మరలి రావలయును. నా కాషరతు విషమ-షరతుగా నుండెను గాని ప్రేమపాశముచే బద్ధుఁడ నయితిని.

కాచరే తాంతణే మనే హరజీ ఏ బాంధీ
జేమ తాణే తేమ తేమ నీరే
మనే లాగీ కటారీ ప్రేమ నీ. *

* ఆ. నాదు మెడకు నాదినారాయణుఁడున్న
ప్రేమతంతు వొండు వేసినాఁడు
దానిఁ బూని యతఁడు తా లాగుకొఁదిని
నహహా, యతనిదాన నగుచునుంటి.

౧౨ స్వదేశాగమనము

మీరాబాయి చెప్పిన యీయుపమ యించుమించుగా నాయెడను సరిపడెను. పదుగురిలో పరమేశ్వరుఁ డున్నాఁడుకదా! మిత్రుల మాటను తీసివేయ లేకపోతిని. మాట యిచ్చి సెలవు గొంటిని.

నాకీతటి నెక్కుడు సంబంధము నేటాలుతోనే. నేటాలులోని భారతీయులు నామీఁద ప్రేమామృతము కురిపించిరి. ఊరూర అభినందనపత్రములు; ఊరూర వెలగల కానుకలు.

నేను ౧౮౯౯ సంవత్సరమున దేశమునకు వచ్చునపుడును కానుకలు దొరకెను. ఈతూరి ఆకానుకలు, ఆసభలు చూచి బెదరిపోయితిని. బంగారు వెండియేఁ గాక వజ్రములుకూడ.

నేనీకానుకల నన్నిటిని స్వీకరింపఁ జెల్లునా? నేను వీనిని దీసికొనుచో డబ్బుతీసికొని లోకసేవ చేయలేదని అనుకొనఁదగునా? నాక్లయంట్లిచ్చినవి కొన్నిమాత్రము కాక కడమవన్నియు లోకసేవ కొఱకీఁబడినవే అయినను, నాచిత్తమున అవి క్లయంట్లిచ్చిన వనియు, ఇవి యితరు లిచ్చినవనియు భేదము లేదు. పెద్దపెద్ద క్లయంట్లందఱును ఈసార్వజనికకార్యములకు సాయపడినవారే.

ఈకానుకలలో ఏఁబదిగినీల బంగారుహార మొకటి కస్తురిబాయికి ఉద్దేశింపఁబడినది. అయినను అది నాచేసిన సేవకు ప్రతిఫలముగనే యీయఁబడియుండును. దాన దీనిని విడిపెట్టరాదు.

ఒకనాఁడు రెండు గొప్పకానుకలు వచ్చెను. నాఁటిరేయి నేను పిచ్చివానివలె జాగరము చేసితిని. గదిలో నటునిటు ఊరక తిరుగుచుంటిని. ఏమి చేయను పాలుపోదు. వేలకొలఁది రూపాయలు తీసికొనకుండుట కష్టముగ నుండెను; పోనీ, తీసికొనుట అది యంతకన్న కష్టముగనే యుండెను.

ఈకానుకలను నేను జీర్ణముచేసికొనవచ్చును గాని నా యాలు బిడ్డలు? వీరు ప్రజాసేవ కలవాటుపడిరి. సేవకు వెలయుండదని వీరికి ఎల్లప్పుడును నూరిపోయుచుంటిని. నే నింటిలో వెలగలనగలు మొదలగు వాని నుంచుట మానుకొంటిని. ఇంటిలో మితజీవిక నానాటి కేర్పాటగుచుండెను. ఇట్టి స్థితిలో బంగారుగడియారములు, బంగారుగొలుసులు పెట్టుకొను టెటులు? వజ్రాలయుంగరములు తొల్చు టెటులు? అప్పటికే నగల వ్యామోహము కూడదని నేను చాటి చెప్పుచుంటిని. కావున ఈనగలు, ఈజవాహరీ తీసికొని నే నేమి చేయుదును?

ఇంట వీని నుంచుకొనరాదని తుదకు నిశ్చయించితిని. పారసీ రుస్తుంజీ మొదలగువారిని ధర్మకర్తలఁగా నేర్పఱిచి పత్రము వ్రాసిపెట్టుకొని ప్రొద్దుననే ఆలుబిడ్డలతో సంప్రతించి యీబరువు దింపుకొన నిశ్చయించితిని.

నాభార్య నొప్పించుట కష్టమని తెలియును. మఱి పిల్లల నొప్పించుటలో నేమియు కష్టము కలుగఁబోదని నాకు నమ్మకమే. కావుననే నాపక్షమున వాదింప వీరిని వకీళ్లఁగా నేర్పఱుచుకొంటిని.

పిల్లలు వెంటనే ఒప్పుకొనిరి. 'మాకీనగలతో నేమియు ఉపయోగము లేదు. ఎవరివి వారి కిచ్చివేయవలయునని మాయుద్దేశము. మఱి మనకు కావలసియున్నచో మనము చేయించుకొన లేమా?' అని వారనిరి.

నాకు సంతోషము కలిగెను. 'అటులగుచో మీరు మీ అమ్మను ఒప్పింపఁగల రనుకొందు' నంటిని.

'తప్పక, తప్పక. అది మాపని. ఈనగల అవసరము ఆమెకెందుకు? ఆమెకు కావలయునన్నచో మాకొఱకేకదా! మా కక్కఱలేదని మే మే యన్నచో నిఁక నామె యెటులు పట్టుపట్టఁగలదు?'

కాని యీపవి మొత్తముమీఁద మిగుల కష్టమని తెలియు నాయెను.

"ఇవి మీకును అక్కఱ లేకపోవచ్చును, మీపిల్లలకును అక్కఱ లేకపోవచ్చును. పిల్లలా? ఎటు లాడించిన నటు లాడుదురు; అయితే నాకు పెట్టుకొనవలయునని యున్నదనుకొందురేమో? లేదు. కాని రేపు నాకోడండ్ర కక్కఱ లేదా? మఱియు రేపటిమాట ఎవరి కెఱుక? లోకు లింత ప్రేమతో నిచ్చిన వస్తువులను తిరిగి వారి కిచ్చివేయుట అప్రశస్తము." ఈరీతిగా వాగ్ధార ఆరంభమయి దీనితో అశ్రుధారయు వచ్చికలిసెను. పిల్లలే చలింపకుండిరి; ఇఁక నేనా చలించువాఁడను?

మెల్ల మెల్లగా నేనిటు లంటించితిని: "మొదట కుఱ్ఱలకు పెండ్లి యే తరవాయి. పసితనమున వీరికి పెండ్లిండ్లు చేయముకదా! ఇఁక పెద్ద వారయిన పిదప వారి పెండ్లిండ్లు వారే చేసికొందురు. అయినను నగ నుట్ర కావలయునను కోడండ్రను మనము వెతకవలయునా? ఒకవేళ కావలసియేవచ్చు నంవము; నే నెక్కడికి పాఱిపోవుదును?"

"ఆ, మీసంగతి తెలియదా? నానగలఁగూడ ఒలిచి తీసికొన్న వారు కాదా మీరు! నన్నే పెట్టుకొననీయనిచో నిఁక కోడండ్రకు తప్పక పెట్టెదరు! కుఱ్ఱవాండ్ర నిప్పటినుండియే బైరాగులను చేసిపెట్టు చున్నారుకదా! ఈనగలను నేను మరల నీయను. ఇంతియు కాక నాహారమున మీ కేమి హక్కు?"

"ఆ హారము నీవు చేసిన పనిఁజూచి యిచ్చిరా? నాచేసిన పనిఁ జూచి యిచ్చిరా? ఒకమాట చెప్పు!"

"పోనిండు! అటులే. మీరుచేయుచో నేను చేసినటులు కాదా? మిమ్ము రాత్రిందివములు నేను సేవించుటలేదా? అది సేవ కాదోటు?

ఇంటికి తీసికొనివచ్చిన అడ్డమైనవారికిని ఎముకలు విఱుగ పనిచేయుట-ఏమి యిది? ఇది యేమియు కాదా?"

ఆ బాణములన్నియు వాఁడియైనవి. ఎన్నియో గ్రుచ్చుకొనుచునే యుండెను. కాని నగలు తిరుగ ఇప్పించుటకు నిశ్చితుఁడనై యుంటిని. తుదకు పెక్కుమాటలు జరిగిన తరువాత నెటులో ఒకటులు సమ్మతి పడసితిని. ౧౮౯౬ మఱియు ౧౯౦౧ సంవత్సరములందు వచ్చిన కానుకల నన్నిటిని త్రిప్పి యిచ్చివయిచితిమి. దీనికి దానపత్రము వ్రాసితని. నా అనుమతితోఁ గాని, ధర్మకర్తల అనుమతితోఁ గాని ప్రజాసేవ కిది యుపయోగింపఁబడవలయు నను షరతుతో నీసొమ్మంతయు బాంకులో వేయఁబడెను.

ప్రజాకార్యములకు ధనమువలసినపుడు తఱుచు ఈధర్మమునుండి ధనము తీయవలయు ననుకొంటిని గాని దీనిని ముట్టకయే వలయుధనమును సమకూర్పఁ గలిగితిని. నేఁటికిని అది ఆపత్కోశరూపముగా నున్నది. అది యిటులు క్రమముగా వృద్ధియగుచున్నది.

ఈ చేతకు నాకెన్నఁడును పశ్చాత్తాపము కలుగలేదు. కాలము గడచినకొలఁది కస్తురిబాయియు దీని యౌచిత్యము నెఱిఁగికొనఁ దొడంగెను. ఈరీతిగా నేను పలుతెగల ప్రలోభనములనుండి తప్పుకొని పోయితిని.

లోకసేవకున కెట్టి కానుకలేని వచ్చుఁ గాక! అవి యతని నిజవస్తువులు కాఁజాలవని నా నిశ్చితాభిప్రాయము.

౧౩

మరల భారతదేశములో

ఈరీతిగా నేను దేశమునకు మరలితిని. దారిలో మారిషస్ రేవు తగిలెను. అచట నోడ చాలకాల మాఁగును. నేనచట దిగి చుట్టుప్రక్కలవారి స్థితిగతులు తెలిసికొంటిని. అచట నొకరేయి గవర్నరుగా రయిన చార్లెసు బ్రూసుగారికి అతిథి నయితిని.

దేశమునకు క్రమ్మఱినపిదప కొంచెముకాల మటునిటు తిరిగి గడపితిని. ఇది ౧౯౦౧ సంవత్సరమునాఁటి ముచ్చట. కలకత్తాలో ఆయేఁడు కాంగ్రెసు అధ్యక్షులు దిన్షా ఎడల్జి వాచాగారు. నేనును దానికి పోవలయు ననుకొనుచుంటిని. కాంగ్రెసు జూచుట నాకదే తొలిసారి.

బొంబాయినుండి సర్ ఫిరోజిషా గా రెక్కి వెడలినరైలులోనే నేనును వెళ్లితిని. దక్షిణ-ఆఫ్రికా విషయములు వీరితో ముచ్చటింపవలసియుండెను. వీరి పెట్టెలో ఒకస్టేషనుదాఁక అనుగమించుటకు నాకు సెలవాయెను. వారు ఒకపెట్టెను పుచ్చుకొనిరి. వారి రాజవైభవము, ఖర్చు కరామతు నాకు వాకపే. ఏర్పాటయినస్టేషనులో వీరిపెట్టెలోనికి పోతిని. అపుడాపెట్టెలో దిన్షావాచాగారును, చిమన్‌లాల్ సెతల్వాడుగారును ఉండిరి. వీ రందఱు రాజనీతినిగూర్చి ముచ్చటించుకొనుచుండిరి. నన్నుఁజూచి ఫిరోజిషాగారు "గాంధీ! నీపని అనుకూలముగా లేదు. నీతీర్మాన మామోదింపఁబడు ననుకొనుము. అయితే మొదట మనకు మన దేశములో నేమి హక్కులున్నవి గనుక?

మనదేశమున మనకు సత్తా లేనంతవఱకు ఉపనివేశములలో మనస్థితి బాగుపడవలె నన్న నెటులు బాగుపడును?"

నేను స్తంభితుఁడ నయిపోతిని. చిమన్‌లాలుగారుగూడ వారితో నేకీభవించిరి. కాని దిన్షాగారు నాకేసి దయాదృష్టిఁ బఱపిరి.

ఫిరోజిషాగారిచే నొప్పింపఁబ్రయత్నించితిని. వారు బొంబాయి కిరీటములేని పాదుషా. అట్టివారిని నాబోఁటివాఁడా ఒప్పించుట! అంతటితో కాంగ్రెసులో ఈతీర్మానమామోదింపఁబడునుగదా యని సంతసించితిని.

నా కుత్సాహము కలిగించుటకు వాచాగారు 'తీర్మానము తయారుచేసి నాకు చూపుట మంచిది' అనిరి.

నేను ధన్యవాదములు చెప్పితిని. రెండవస్టేషనుకడ బండి యాఁగఁగనే దిగి నాపెట్టెలోనికి వచ్చి కూరుచుంటిని.

కలకత్తా చేరితిమి. నగరవాసులు అధ్యక్షుఁడుమొదలగు నాయకులను మహావైభవముతో తీసికొనిపోయిరి. నేనొక స్వచ్ఛంద సేవకుని బిలిచి, 'బస లెక్కడ?' అని అడిగితిని.

అతఁడు నన్ను రిప్పన్ కాలేజికి తీసికొనిపోయెను. అచట పలు తెఱఁగుల ప్రతినిధులు కలరు. భాగ్యవశమున నేనున్న విభాగమునకే లోకమాన్యులును వేంచేసిరి. వా రొకదిన మాలస్యముగా దయచేసిరని నాకు గుర్తు. లోకమాన్యు లెచట నుందురో అచట నొకచిన్న దర్బారు జరుగుచునేయుండును. నేను చిత్రకారుఁడనైతినేని శయ్యపై కూర్చున్నవారిని కూర్చున్నటులు లోకమాన్యుని చిత్రించియుందును. ఆచోటు, వారి యునికి మొదలగున వన్నియు అంతస్పష్టముగా గుర్తు

న్నవి. వీరి దర్శనమునకు వచ్చు కోట్లతరబడి జనులలో ఒకరి పేరు గుర్తు కలదు. అమృతబజారుపత్రికాధిపతి—మోతీబాబు. వీరి యిరువురు పెద్ద నవ్వును, పరిపాలకుల అన్యాయముల గుఱించి వా రనుకొనిన మాటలును మఱపు రాఁజాలవు.

ఇఁక నచటి కాంగ్రెసువారి నివాసములలో దృష్టిపాత మొన రింతము.

స్వచ్ఛందసేవకులలో ఒకరి కొకరికి పడదు. ఎవరికేని ఒకపని అప్పగింతుమా, అది అతనివలనఁ గాదు. అతఁడు వెంటనే మఱియొక నితోఁ జెప్పును. అల్లతఁ డింకొకనితోఁ జెప్పును. ఇఁక అభాగ్యులగు ప్రతినిధుల పని రెంటికిఁ జెడిన రేవడ.

కొంతమంది స్వచ్ఛందసేవకులతో నేను మాట మంతి కలిపితిని. వీరికి కొంచెము దక్షిణ-ఆఫ్రికా భోగట్టా చెప్పఁగా విని కొంచెము సిగ్గిలిరి. వీరికి నేను సేవాధర్మము దెలుప యత్నించితిని. వారికి కొంచెము కొంచెము బోధపడెను. కాని సేవాప్రేమ ఎక్కడఁ బట్టిన నక్కడ పుట్టకొక్కులవలె పుట్టుకొని వచ్చునది కాదు. ఇది లోపలనుండి పుట్టు కొని రావలయును. అటుపిమ్మట అభ్యాస ముండవలయును. అమా యికులును, సరళులును అగు ఈస్వచ్ఛందసేవకులకు మనస్సులో ఇచ్ఛ మాత్రము కావలసినంత; కాని నేరిమి, పిదప అలవాటు ఎటు లబ్బును? ఏమందురా? కాంగ్రెసు సంవత్సరమునకు మూన్నాళ్ళముచ్చటగదా! అయిన పిమ్మటనే అది నిద్రకుఁ బోవును. ఏఁడాదికి మూణ్ణాళ్ళ సేవవ లన వీరి కందు యోగ్యత యెటులు కలుగును?

మఱియు ప్రతినిధులును స్వచ్ఛందసేవకులవంటివారే. వీరికిని మూణ్ణాళ్ళ అభ్యాసమే. వీరు తమపనిని తాము చేసికొనరు. హుకుము

లిచ్చి పనులు చేయించుకొందురు. 'ఓయ్! వలంటీర్! అది తే, ఇది తే' అని ఊరక హుకుములు జారీచేయుదురు.

అంటరానితన మిచట మిక్కుటముగాఁ గానిపించెను. అవల వంటయిల్లు విడిగా ఏర్పాటు చేయఁబడెను. భుజించుచుండఁగా నెవరును చూడరాదు. అందులఁ జేసి కాలేజి-ఆవరణమున వారికి విడిగా వంటయిల్లు ఏర్పాటయినది. దృష్టిదోషము తగులకుండ చుట్టును దడులు, దానినిండ ఊఁపిరి సలుపనంత పొగ. పాకశాల అదే; పానశాల అదే; భోజనశాలయు నదే. అది వంటిల్లు కాదు, చందుకా పెట్టె. అన్నివైపు లను మూఁత.

ఇది వర్ణధర్మమునకు విరుద్ధముగాఁ గానిపించును. కాంగ్రెసు-ప్రతినిధులలోనే యింత అంటరానితన మున్నచో నిఁక నిట్టివారిని ప్రతినిధులనుగాఁ బంపు లోకులలో ఎంత యుండును? ఇంతకు మూఁడింతలు. ఈ ప్రత్యుత్తరముతో నాముఖమునుండి ఉష్ణని నిట్టూరుపు వెలువడెను.

ఇఁక నచటి కంపునకు మితిలేదు. నలుదిక్కుల నీరు నీరు నీరు. మఱి మఱుఁగుదొడ్లు తక్కువ. ఆ కంపు తలఁచుకొన్నచో డోఁకు వచ్చుచున్నది. ఒక స్వచ్ఛందసేవకుని దృష్టి దాని దెస మరల్చితిని. 'అది పాకీవాని పని' యని అతఁడు నిర్భయముగా ననెను 'నా కొక చీఁపురుకట్ట తెచ్చి పెట్టు' మంటిని. అతఁడు తెల్లఁబోయి నామోము చూడ మొదలిడెను. తుదకు నెతికి చీఁపురుకట్ట నేనే తెచ్చికొంటిని. మఱుఁగుదొడ్డి బాగుచేసితిని. కాని అది నా యుపయోగమునకే. ఎక్కడి లోకము? ఎక్కడి మఱుఁగుదొడ్లు? ఎన్నిమాఱులు బాగుచేసినను చాలదు. కాని అంతపని నాకు మించినది. కావున నా

పనినే నేను చేసికొని సంతోషపడ నాయెను. నలుగురికిని ఈ కంపు కొట్టినటులు లేదు.

ఇవి యింతటితో నాగలేదు. కొందఱు రాత్రిపూట తమగది వసారాలోనే మలవిసర్జనము, మూత్రవిసర్జనము చేయసాగిరి. స్వచ్ఛందసేవకులకు ప్రొద్దుననే చూపితిని. ఎవరును బాగుచేయ నొల్లరైరి. తుద కాగౌరవము నాకే దక్కెను.

ఈకాలమున వెనుకటికంటె కొంచెము మాఱెను గాని నేటికిని ఈమాట మనసునకు పట్టని ప్రతినిధులు నివాసములలోనే మలవిసర్జనమునకు వెనుదీయరును; స్వచ్ఛందసేవకులు బాగుచేతకు సిద్ధపడరును.

కాంగ్రెసు మఱికొన్నిదినములు జరుగుచో అంటురోగములును బయలుదేరు ననుకొంటిని.

౧౪

గుమాస్తా-బేరా*

కాంగ్రెసు – ప్రారంభమున కింకను రెణ్ణాళ్లు వ్యవధి యున్నది. కాంగ్రెసు-ఆఫీసులో నా కేమేని పని దొరకుచో కొంచె మనుభవము సంపాదింపవచ్చునని తోఁచెను.

కలకత్తాలో దిగిననాఁడే కాల్యకృత్యములు నిర్వర్తించుకొని కాంగ్రెసు-ఆఫీసుకు వెళ్లితిని. శ్రీభూపేంద్రనాథబసుగారును, శ్రీఘోషాలుగారును కార్యదర్శులు. భూపేంద్రబాబుకడకుఁ బోయి యేదేని పని చెప్పుఁ డంటిని. వారు నన్నుఁజూచి యిటులనిరి:

'నాకడ నేమియు పని లేదు. కాని బహుశా ఘోషాలుగారేమేనియు చెప్పఁగలరు. వారిని చూడు.'

ఘోషాల్ బాబుగారికడ కేఁగితిని. వారు నన్ను క్రిందినుండి మీఁదిదాఁకఁ జూచిరి. కొంచెము చిఱునవ్వి యిటులనిరి:

'నాకడ గుమస్తాపని కలదు. చేయుదువా?'

'తప్పక చేయుదును. నాకు చేఁతనయినంతపని చేయుటకే తమ సన్నిధికి వచ్చితిని.' అని నే నంటిని.

'కుఱ్ఱఁడా! నిక్కమగు సేవాభావ మిదియే.'

వీరికి దాపున కొందఱు స్వచ్ఛందసేవకు లుండిరి. వారికేసి తిరిగి వీ రిటు లనిరి :

* 'బేరర్' అను ఇంగ్లీషుమాట కిది యపభ్రంశము. ఇంటి పనిబాగులవాఁడని అర్థము. కలకత్తాలో ఇంటినౌకరును 'బేరా' అనుట రివాజయిపోయినది.

౧౪ గుమాస్తా-బేరా

'చూచితిరా! ఈ కుఱ్ఱవాఁ డేమనెనో?'

మరల నాకేసి తిరిగి యిటు లనిరి: 'అదిగో! ఆ యుత్తరముల గుట్ట ఒక్కటే తీసికో! ఇదిగో! ఈకురిచీమీఁద కూర్చుండి మొదలు పెట్టు! చూడు! నాకొఱకు వందలకొలఁది వచ్చుచుందురు. వీరితోడనే మాటలాడనా, మఱి యీయుత్తరములకు బదులువ్రాయుచునే కూరుచుండనా? ఈపని చూచుటకు నాకు గుమాస్తా లేఁడు. ఈయుత్తరములలో చాలవఱకు పనికిమాలినవి. కాని నీవన్నిటిని చదివిచూడు. ఆవశ్యకములగు వానికి ప్రత్యుత్తరము లిమ్ము. నాతో సంప్రతింపవలసి యున్న సంప్రతింపుము.'

నన్నింతగా నమ్మినందులకు సంతసించితిని.

ఘోషాలుగారు నన్నెఱుఁగరు. పిదప నా నామధామము లెఱిఁగెను. నా కొసఁగిన యీపని కడు తేలిక. ఈపని నంతయు వడిగా ముగించితిని. ఘోషాల్ బాబుగారు సంతసించిరి. ఈయన మాటల ప్రోవు. మాటలతో చాలకాలము గడపఁగలరు. నా సంగతి తెలిసికొన్న తరువాత నా కీగుమస్తాపని నిచ్చినందులకు నొచ్చుకొనిరి. నేను వారి నిటుల నిశ్చింతులఁ గావించితిని:

'అయ్యా, నే నెక్కడ? మీ రెక్కడ? కాంగ్రెసుసేవలో మీ తలవెంట్రుకలు నరసినవి. నాకంటె తాము వృద్ధులు. నే ననుభవములేని కుఱ్ఱఁడను. మీ రీపని నిచ్చినందులకు కృతజ్ఞుఁడ. ఏలనఁగా ముందుముందు నాకు కాంగ్రెసులో పని చేయవలయునని యున్నది. ఆపని తెలిసికొనుటకు దుర్లభమైన యవకాశము మీ రొసఁగితిరి.'

'నిజముగా నీచందము మంచిది. కాని ఈకాలపు కుఱ్ఱవాండ్రు ఇటు లుండరు. కాంగ్రెసు పుట్టినకడనుండియు నే నెఱుఁగుదును.

దీనిని స్థాపించుటలో హ్యూముగారితో పాటు నాకును పాలు కలదని ఘోషాలు బాబుగా రనిరి.

మా కిటులు బాగుగా పరిచయము కలిగెను. మధ్యాహ్న భోజనము మేమిరువురమును కలిసి. ఘోషాల్ బాబుగారి చొక్కాకు గుండీ 'బేరా' తగిలించెడివాఁడు. అది చూచి 'నేనే ఆపని చేయుదు' నంటిని. నా కది మంచిదని తోఁచెను. పెద్ద లన్న నాకు కడు నాదరము. వారికి నామనస్సు లెస్సగా తెలిసిపోయినతరువాత తమ నిజ కార్యముల నన్నిటిని నాచేఁ జేయించుకొనుచుండెడివారు. గుండీలు పెట్టించుకొనుచు మూతి బిగించి నాతో నిటు లనెడివారు: 'మాచితివా? కాంగ్రెసుసెక్రటరీకి బొత్తములు పెట్టుకొనుటకుఁగూడ తీరిక లేదు. ఏలనఁగా అప్పుడును అతనికి చేయవలసిన పనులున్నవి.' ఈ యమాయికతకు నాకు లోలో నవ్వు వచ్చెను గాని వారికిఁ జేయు శుశ్రూషను గురించి అప్రీతి యిసుమంతయు కలుగలేదు. దీనివలన నాకుఁ గలిగిన లాభ మమూల్యము.

కొలఁదినాళ్లలోనే కాంగ్రెసు తంతు అంతయు తెలిసికొంటిని. పెద్దల పరిచయము లభించెను. గోఖలే, సురేంద్రనాథబెనర్జీ మొదలగు యోధులు వచ్చుచు పోవుచు నుండిరి. వీరివైఖరి తెలిసికొననాయెను. కాంగ్రెసులో కాల మెంత వృథాయగునో తెలిసెను. ఇంగ్లీషుభాషయొక్క యధికారము చూచితిని. దానిని చూడఁగా నా కపుడే దుఃఖము వచ్చెను. ఒకని పని పదిమందిచేయుటయు, ఆవశ్యకమైనపని కెవరును రాకుండుటయు చూచితిని.

వీని యన్నింటియెడలను నామనస్సు పనిచేయుచుండెను. కాని చిత్తము ఇటులు ఉత్తర మిచ్చెను: 'ఇంతకన్న నెక్కువ సంస్కరణము జరుగుట అసంభవమేమో!' కావున దేనిని గురించి మనస్సులో దుర్ధ్యానము పొడమలేదు.

౧౫

కాంగ్రెసులో

మహాసభ మొదలాయెను. ఆ మంటపముయొక్క భవ్యత, అస్వచ్ఛంద సేవకుల పరంపర, మంచాసీనులయిన ఆ పెద్దపెద్దల సముదాయము చూచి నివ్వెఱపోతిని. ఈసభలో నాకు తా వెచట నని తికమక పడితిని.

అధ్యక్షుని ఉపన్యాస మొక గ్రంథము. దీనినంతయు చదువుట అసంభవము. కొన్నికొన్ని అంశములే చదువఁబడెను.

పిదప విషయనిర్ణయసభ కెన్నికలు. గోఖలేగారు నన్నటకుఁ గొంపోయిరి.

సర్ ఫిరోజిషాగారు నా ప్రస్తావము నిదివరకే అంగీకరింతుననిరి. కాని అందలివా రెవ రెపుడు దీనిని ప్రతిపాదింతురో యని (ఈమొదలగు విషయముల)అరయుచుంటిని. ప్రతితీర్మానమునకు దీర్ఘదీర్ఘములగు నుపన్యాసములు జరుగుచుండెను. అవన్నియు ఇంగ్లీషులోనే. తీర్మానమును సమర్థించువార లందఱు అతిసమర్థులే. ఈనగారాఖానాలో నాతూతూ వినువా రెవ్వరు? రాత్రి ప్రొద్దుపోయినకొలఁది నాగుండియలు దడదడలాడఁ దొడఁగెను. చివరచివరకు మిగిలియున్న తీర్మానములు వాయుయానముల పరుగునఁ బోవుచుండెను. అందఱును ఇంటికిఁ బోవ నుఱుకులమీఁద, పరుగులమీఁద నుండిరి. రాత్రి పదొకండు దాఁటెను. నాకు మాటలాడఁగల సాహసము లేదు. గోఖలేగారికి లోఁగడనే తీర్మానము చూపియుంటిని. వారి కురిచీకడకు వెళ్ళి మెల్లగా నిటు లంటిని:

'నా మాట మఱవకుఁడు!'

వా రిటు లనిరి: 'నాకు గుర్తులోనే ఉన్నది. వారివేగమును మీరు చూచుచునే యుంటిరిగదా! కాని దానిని తప్పిపోనీయను.'

'ఏమి? అంతయు ముగిసినదికదా!' అని సర్ ఫిరోజిషా గారనిరి.

'ఇంకను దక్షిణ-ఆఫ్రికాను గుఱించిన ప్రస్తావము మిగిలిలేదా? గాంధిగారు చాలసేపటినుండి వేచియున్నారు' అని గోఖలేగారు ఎలుఁగెత్తి చెప్పిరి.

'మీ రాతీర్మానమును జూచియుంటిరా?' అని సర్ ఫిరోజిషాగా రడిగిరి.

'చూచితిని.'

'మీకు బాగుగా నున్నదా?'

'ఆ. అంతయు బాగుగా నున్నది.'

'అయితే గాంధీ! చదువు!'

నేను వడఁకుచు దానిని జదివి వినిపించితిని.

గోఖలేగారు దానిని సమర్థించిరి.

'ఏకగ్రీవముగా తీర్మానింపఁబడిన దని అంద ఱఱచిరి.'

'గాంధీ! నీ వయిదునిమిషములు మాటాడు' మని వాచాగారనిరి.

'నా కా తెఱఁగేమియు బాగుండలేదు. ఆప్రస్తావము నర్థము చేసికొను కష్ట మెవరును పూనుకొనలేదు. అందఱును ఎపుడు పోవుదుమా అని కనిపట్టుకొనియుండిరి. గోఖలేగారు లోఁగడ చూచియున్నందులఁజేసి మఱియెవరికిని చూడను, వినను ఆవశ్యకత తోఁపలేదు.

ఉదయ మయినది.

ఉపన్యాస మెటులో యని ఆలోచింప సాగితిని. అయిదు-నిమిషములలో నేమి చెప్పను? నేను లెస్సగనే విషయమును సిద్ధము చేసికొంటిని. కాని ఆవశ్యకములగు శబ్దములు గోచరింపవు. ఏమేని యగుఁగాక! ఇంటికడ వ్రాసికొని ఉపన్యాసమును చదువరా దని నిశ్చయించుకొంటిని. దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో ఉపన్యాసము లిచ్చుటలోఁ గల నిస్సంకోచత యిపుడు మాయ మయి పోయి నటు లుండెను.

నా ప్రస్తావసమయము రాఁగనే సర్ దిన్షాగారు నాపే రెలుఁగెత్తిరి. నేను నిలువఁబడితిని. తల తిరుగఁదొడఁగెను. తీర్మాన మెట్లో చదివితిని. ఎవరో ఒకకవి తన కవిత్వమును ప్రతినిధు లందఱకు పంచి పెట్టుచుండెను. అందు విదేశగమనమును గుఱించి, సముద్రయాత్రను గుఱించి ప్రశంస కలదు. నేను వానిఁ జదివి వినిపించి దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని కష్టములు కొంచె మెఱుక చేసితిని. ఇంతలో దిన్షాగారు గంట బజాయించిరి. అప్పటి కయిదు నిముషము లయియుండ దని నాకు తెలియును. అయితే ఇఁక రెండు నిమిషముల అవకాశ మున్నదని సూచింప నాగంట గొట్టుదు రని నాకప తెలియదు. అనేకు లఱగంటవఱకు మాట లాడుచుండుట నేను వింటిని కాని అపు డిటులు గంట మ్రోఁగ లేదు. దానఁజేసి నాకు కష్ట మనిపించెను. గంట మ్రోఁగఁగనే కూరుచుంటిని. కాని నేఁ జదివిన ఆపద్యములు సర్ ఫిరోజిషాగారికి సరియగు ప్రత్యు:త్తర మగు నని బాల్యచాపలముచే అపు డనుకొంటిని.

తీర్మాన మామోదింపఁబడెనా లేదా యని అడుగ నక్కఱ లేదు. ఆగోజులలో ప్రతినిధులకును ప్రేక్షకులకును భేదము లేదు. ఏప్రస్తావమునకును విరోధ మనుమాట లేదు. అందఱు చేతు లెత్తుదురు..

ఏతీర్మానమయినను ఏకగ్రీవముగా నామోదింపఁబడుచుండెను. నా తీర్మానమునకును అదియే స్థితి. ఇందువలన నాతీర్మానము నెడల నాకు అంతగా ప్రయోజనము కానిపింపలేదు. కాని కాంగ్రెసులో దీని ప్రస్తావము జరిగెను; చాలు, నా కానందము. దీనిమీఁద కాంగ్రెసు మొహరు పడెను. ఇదియే సమస్తభారతవర్షముయొక్కయు మొహరు—ఈజ్ఞానము, ఈసంతోషము ఎవరికైనను తృప్తికరము కాదా?

౧౬

లార్డు కర్జన్ దర్బారు

కాంగ్రెసు ముగిసెను. కాని దక్షిణ-ఆఫ్రికాపనులను గుఱించి ఛేంబర్ ఆఫ్ కామర్స్ మొదలగువానితో పని యుండుట వలన కలకత్తాలోనే యుంటిని. ఇందుల కొకనెల పట్టెను. ఈ తూరి హోటలులలో నుండుటకు బదులు పరిచయము సంపాదించి ఇండియన్ క్లబ్బులో నుండు నేర్పాటు చేసికొంటిని. అచట గొప్పగొప్ప భారతీయులు బసచేయుదురు. కావున వారి పరిచయము లభించును. అపుడు దక్షిణ-ఆఫ్రికా విషయములలో వారికి కుతూహలము కలిగింపవచ్చునని నాయాశ. ఎల్లపుడు కాకున్నను అపుడపుడు గోఖలేగారీక్లబ్బునకు బిలియర్డ్సు ఆడుటకు వచ్చెడివారు. నేను కలకత్తాలోనే యుందునన్న భోగట్టా ఆయనకు తెలిసి తనకడనే నన్నుండఁగోరెను. నేనును సాదరముగా ఇయ్యకొంటిని. కాని నాయంతట నేనే యచటికేఁగుట యుక్తమనిపింపలేదు. ఇటులు రెండుమూణ్ణాళ్లు చూచి గోఖలేగారు స్వయముగా నన్ను తీసికొనిపోయిరి. వారు నా ముభావమును చూచి యిటు లనిరి:

'గాంధీ! నీ వీదేశముననే యుండవలయును గాన ఈ బిడియముచే పనులు సాగవు. నీ వెంతమందితో పరిచితి చేసికొన్న నంత మేలు. మఱి నీచేత కాంగ్రెసుపనులు చేయింపవలయును.'

గోఖలేగారికడకు వెళ్లకముందు ఇండియన్ క్లబ్బులో నేనుండఁగా జరిగిన ముచ్చటలను గొన్ని చెప్పవలయును.

ఈ దినములలో లార్డ్ కర్జను దర్బారు తీర్చెను. అచటికి ఆహూతులయిన రాజులును, మహారాజులును కొందఱిచటనే యుండిరి. వారిచట నెప్పుడును బంగాళీదోవతులను గట్టి కురతా తొడిగి ఉత్తరీయములు వేసికొనుచుండువారు. నాఁడు కాసాలకు తగు పంట్లములు తొడిగిరి. గౌనులు వేసిరి. తళతళలాడు బూట్లు తొడిగిరి. నాకిది చింతాజనకమాయెను. ఈక్రొత్తవేషమునకు కారణ మేమని యడిగితిని.

'మా దుఃఖములు మాకే తెలియును. మాధనసంపత్తి, మా బిరుదములు ఖాయముగా నుంచుకొనుటకు నేయే యవమానములు భరింపవలసివచ్చునో మీ కెటులు తెలియఁగలదు?' అని ప్రత్యుత్తరము వచ్చెను.

'పోనిండు. అయితే ఈ కాసాతలపాగ లేమి? ఈ కాసా బూట్సు లేమి?'

'మాలోను కాసాలలోను మీ కేమి భేదము కానిపించుచున్నది? వాండ్రు మాకాసా లగుచో మేము కర్జనుకు కాసాలము కామా? మేమీ దర్బారుకు గైరుహాజరగుచో దాని ఫలమనుభవింపవలసివచ్చును. మా సహజవేషముతో దర్బారుకు పోవుదుమా, అది యపరాధముగా పరిగణింపఁబడును. అది యటుండె. అచ్చటికి వెళ్లుదుము; కర్జనుతో మాటలాడఁదరమా? రామరామ! ఒక్కమాట!'

ఈ శుద్ధహృదయునిపై నాకు జాలి కలిగెను.

ఇటువంటి దర్బారు మఱియొకటి నాకు గుర్తువచ్చుచున్నది. లార్డు హార్డింజి హిందూవిశ్వవిద్యాలయమునకు శంకుస్థాపనము కావించిననాట నొక దర్బారాయెను. ఇందు రాజులును, మహారా

జులును గలరు. భారతభూషణము మాలవ్యాగారు నన్నందులకు రావలసినదని పట్టుపట్టిరి. నే నట కేఁగితిని. కేవలము స్త్రీలకే శోభ తేఁదగిన వారివస్త్రభూషణములను జూచి మిగుల సంతాపము చెందితిని. పట్టు పాజామాలు, పట్టు అంగరఖాలు, మెడలలో వజ్రములయు ముత్తెములయు మాలలు. బాహుల బాజుబందులు, తలపాగలపై వజ్రములు, ముత్తెములు పొదిగిన తురాయులు—వీని యన్నిటితోపాటు నడుములందు బంగారు పిడిగల కరవాలములు! ఇవి రాజచిహ్నములా? దాస్యచిహ్నములా? ఈ నామర్దానగలను తమ యిష్టముచొప్పుననే వీరు ధరించుచుండిరని నే ననుకొంటిని. కాని యిట్టిదర్బారులకు ఇట్టి వస్త్రభూషణములతో వచ్చుట వీరికి విధి యని తెలిసెను. కొందఱు రాజుల కిట్టి వస్త్రభూషణము లింపితము కావనియు, ఇట్టి దర్బారులందుతక్క మఱియెన్నఁడును వీనిని తాఁకరనియు తెలిసెను. ఈమాట యెంతవఱకు సత్యమో నే నెఱుఁగ. ఇతరావసరములయందు వారు ధరింతురో, ధరింపరో, వైసురాయిదర్బారునం దగుఁగాక, ఇతరస్థలమునం దగుఁగాక, ఆఁడువారికిఁ దగు నగలను వీరు తాల్తురని తెలియుట మిగుల దుఃఖదాయకము. ధనము, బలము, మానము, ఇవి మనుష్యులచే నెట్టియెట్టి పాపములను, అనర్థకములను చేయింపవు!

౧౭

గోఖలేగారితో నొకనెల—౧

మొదటినాఁటనే గోఖలేగారు నాక్రొత్తఁ బాపిరి. నన్ను తమ్మునిచందమునఁ జూచుకొనిరి. నాయావశ్యకముల నన్నిటి నెఱిఁగి కొని వాని నేర్పాటుచేసిరి. అదృష్టవశమున నాకుఁ గావలసినవి కడుఁ గొలఁది. నాపనులన్నియు నేనే చేసికొనుట నాకలవాటు గాన నాకుఁ జేయఁదగినది కడుఁ గొలఁది యాయెను. నాపనులు నేనే చేసికొనుట, మడివేషము, పూనిక, నియమము-ఇవన్నియు వీరి మనస్సున ముద్రితములగుటఁజేసి నేను నివ్వెఱపడునంతగా నన్ను నుతించెడువారు.

వారు నాకడ నేమియు దాఁచినటులు నాకు గుఱుతు చాలదు. తమను జూడవచ్చిన గొప్పవా రందఱితో నాకు పరిచయము గలిగించెడు వారు. ఈపరిచితులందఱిలో డాక్టరు ప్రఫుల్లచంద్రరాయలు ప్రధానులు. వారు పొరుగుననే ఉండెడివారు. మఱి యెల్లపుడును వచ్చుచుండెడివారు.

‘ఈప్రొఫెసరు రాయిగారికి నెల కెనిమిదివందల రూకలు జీతము. అందు నలుబది రూకలుమాత్రము తమ కుంచుకొని మిగిలిన దంతయు ప్రజాసేవ కిచ్చివేయుదురు. వీ రింతవట్టు పెండ్లాడలేదు. ఇఁక ముందు పెండ్లాడను దలఁపలేదు.’ అని చెప్పి గోఖలేగారు నాకు వీరితో పరిచయము కలిగించిరి.

నేఁటి రాయిగారికిని నాఁటి రాయిగారికిని నాకు అట్టే భేదము కానరాదు. ఇపు డెట్టి వస్త్రములు తొల్చుచుండిరో అపుడును ఇంచు

మిం చట్టివే. ఇపుడు ఖాదీ వచ్చిపడెను. అప్పటికింకను అదిలేదు. స్వదేశపు మిల్లుబట్ట లుండెడివి. వీరి యిరువురి సంభాషణము వినుచుండఁగా నాకు విసుకన్నమాట ఉండెడిదికాదు. వీరి సంభాషణమంతయు దేశహితచర్చ, లేక జ్ఞానచర్చ. వీరు మాటలాడు కొన్నిమాటలవలన కష్టము కూడఁ గలిగెడిది; ఏలనఁగా వీరు కొందఱు నాయకులను గూడ విమర్శించుచుండెడివారు. నేను పర్వతము లనుకొన్నవా రందఱును పరమాణువులైరి.

గోఖలేగారు పనిచేయురీతి ఎంత యానందజనకమో అంత జ్ఞానజనకము. వా రొక నిమిషము వితగా పోనిచ్చెడువారుకారు. వీరి ప్రతికార్యమును దేశముకొఱకే; మాటలాడుట్టయు దేశముకొఱకే. వారి మాటలలో మాలిన్యముకాని,దంభముకాని, అసత్యముకాని లేదు. భారతదేశ దారిద్ర్యము, పారతంత్ర్యము—ఈరెండును వీరిమనస్సును వేధించుచుండెడివి. పలువురు వీరిని పలువిధములుగా ఆకర్షించుటకు వచ్చుచుండెడువారు. వీ రందఱకును ఒకటే జవాబు—'మీరు మీపని చేయుఁడు; నన్ను నా పని చేసికొననిండు. నాకుఁ గావలసినది దేశ స్వాతంత్ర్యము. అది కలిగిన పిమ్మట నే మఱియొకటి. ఇప్పటికి నాకీ పనితో ఒకక్షణమును తీరిక లేదు.'

వీరి ప్రతిమాటలోను రానడేగారియెడ గౌరవము ముద్రితమై యుండెడిది. 'రానడేగా రిటులు చెప్పెడువారు' అనుమాట వీరికి 'సూత ఉవాచ' వంటిది. నే నట నుండఁగా రానడేగారి జయంత్యుత్సవమో, వార్షికోత్సవమో (సరిగా నేఁడు గుఱుతు లేదు) వచ్చెను. గోఖలేగారు ప్రతియేఁడును జరుపుచువచ్చుచున్నటులు తెలిసెను. అపుడు నేను గాక వీరిమిత్రులు ప్రొఫెసర్ కాథవటేగారు, *మఱియొక సజ్జనుఁడు

* ఇంగ్లీషుప్రతిలో సబ్ జడ్జి యని కలదు.

నుండిరి. అందులకు వీరిని గూడ నాహ్వానించిరి. అపుడు వీరు మాకు రానడేగారిని గుఱించి తమకు గుఱుతు గల విషయములు కొన్ని వినిపించిరి. రానడే తెలంగమాండలికులను పోల్చిరి. తైలంగుగారు భాషా పండితులు; మాండలికుగారు గొప్ప సంస్కర్తలు. మాండలికుగారికి క్లయంట్ల పనియెడ కడు శ్రద్ధ. ఒకతూరి వారికి రైలు తప్పిపోవఁగా స్పెషల్ రైలు చేయించుకొని వెళ్లిరి. ఇఁక రానడేగారి శక్తి సర్వాంగీణము. నాఁటికాలమున నున్న గొప్పవారందఱిలో ఆయన గొప్పవారు. ఆయన కేవలము న్యాయమూర్తి కాదు, చరిత్రకారుఁడు; అర్థశాస్త్ర వేత్త; గొప్ప సంస్కర్త. సరకారువారి జడ్జియయ్యును నిర్భయముగా కాంగ్రెసుకు ప్రేక్షకుఁడుగా వచ్చెడివాఁడు. లోకులకు వీరి నిర్ణయము ప్రమాణము. ఇటులు రానడేగారిని వర్ణించునెడ వారికిఁగల ఆనందము నకు మేర లేకుండెడిది.

గోఖలేగారొక గుఱ్ఱపుబండి పెట్టుకొనిరి. నేను దీని గుఱించి ప్రశ్నించితిని; దానియావశ్యకము నాకు తెలియరాదాయెను: 'మీరు ట్రాముబండిమీఁద వెళ్లుచో సరిపోవదా? అది నాయకుల ప్రతిష్ఠకు భంగమా?'

కొంచెము వగచి ఆయన యిటు లనియెను: 'ఏమి? నీవును నాసంగతి యెఱుఁగఁజాలక పోయితివా? నాకు కౌన్సిలులో వచ్చు సొమ్మును నాసొంతమున కుపయోగించుకొనను. మీరందఱు ట్రాము బండ్లలో పోవుట నాకీసుగా నుండును. కాని నేనటులు చేయఁజాలను. ఎంతమందితో నాకు పరిచయము కలదో అంతమందితో నీకును పరిచయము కలుగునేని అపుడు ట్రాములో పోవుట అసంభవము కాకున్నను తప్పక దుష్కర మగును. నాయకులు చేయున దంతయు సౌఖ్యము

కొఱకే యని యనుకొనుట కేమియు కారణము లేదు. నీ మితజీవిక నాకు ప్రీతికరము. వీలుకలంతవట్టు నేనును అట్టివాఁడనే. కాని నావంటి వారికి కొంచెము వ్యయ మనివార్య మగుట నిశ్చయము.'

నా ఆక్షేప మొకటి పూర్తిగా రద్దయిపోయెను. కాని మఱొకటి కలదు. దానికి మాత్రము వారు సంతుష్టి చేయఁగల ప్రత్యుత్తర మీయలేక పోయిరి.

'అయితే మీరు షికారుకైన పోవరుకదా! ఇఁక ఎప్పుడు అస్వస్థులై యుండుట వింత అగునా? దేశకార్యములలో వ్యాయామమున కవకాశము దొరకదా?' అని నే నంటిని.

'షికారుపోవుట కవకాశ మెన్నఁడేని కనిపట్టితివా?' అని ప్రత్యుత్తరము వచ్చెను.

వారియందలి ఆదరమువలన ఇందులకు నేను సమాధాన మొసఁగ లేదు. ఈ ప్రత్యుత్తరమువలన నాకు సంతోష మొదవలేదు. కాని మాఱు పలుక కూరకుంటిని. భోజనమునకు మనకు సమయము దొరకుట లేదా? ఆరీతిగనే వ్యాయామమునకును దొరకునని నాఁటికిని నేఁటికిని నాయాశయము. దీనివలన దేశసేవ తక్కువకాదు. మఱియెక్కువ అగునని నా సవినయాభిప్రాయము.

౧౮

గోఖలేగారితో నొకనెల—౨

గోఖలేగారి గొడుగునీడలలోఁ గూర్చుండి నేను కాల మతివాహితము చేయలేదు.

హిందూదేశమునందలి దేశ్యక్రైస్తవులపరిచయముఁ బడసి వారి స్థితిగతులఁ దెలిసికొని వత్తునని నేను దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని క్రైస్తవ మిత్రులకుఁ జెప్పియుంటిని. కాళీచరణబెనర్జీగారి పేరు వినియుంటిని. వారు కాంగ్రెసునందు లెస్స పనిచేయుచుండిరి. దీన నాకు వారియెడ ఆదరము కలిగిపోయెను. ఏలనఁగా—సాధారణముగా దేశ్యక్రైస్తవులు కాంగ్రెసుసభలలో, హిందువులలో, ముసల్మానులలోను కలియరు. కావున ఈక్రైస్తవులయెడఁ గలిగిన అవిశ్వాసము కాళీచరణబెనర్జీ గారియెడ కలుగలేదు. 'నేను వీరి దర్శనమాసింతు' నని గోఖలేగారితో ననఁగా, 'వారిని జూచి నీ వేమి చేయఁగలవు? వారు చాల యోగ్యులే; కాని వారిని దర్శించినందుల నీకు సంతుష్టి గలుగఁబో దని నే ననుకొందును. నేను వారిని బాగుగా నెఱుఁగుదును. నీవు చూడఁదలఁతువేని తప్పక చూడవలసినదే.' అని వా రనిరి.

నేను కాళీబాబును దర్శనమున కర్థించితిని. వారు వెంటనే అనుమతి నిచ్చిరి. దర్శన మొనర్చితిని. ఇంటిలో వారి ధర్మపత్ని మృత్యుశయ్యమీఁద నుండెను. ఇల్లంతయు నిరాడంబరము. కాంగ్రెసు నందు వారు కోటుపంట్లములలోనే యుండిరి గాని యింట బంగాళీ దోవతి కట్టుకొని కుడితినీ తొడుగుకొని యుండిరి. నే నపుడు పారసీ

కోటు, పంట్లమును ధరించియుంటిని గాని వారి యీ నిరాడంబర వేషమునకు ప్రీతుఁడ నయితిని. వారి సమయము వ్యయ మొనరింపక నాగోడవ నేను చెప్పుకొంటిని.

వీ రిటు లనిరి: 'పాపములతోపాటు మనకు పునర్జన్మము కల దను సిద్ధాంతమును మీరు విశ్వసింతురా, విశ్వసింపరా?'

'తప్పక విశ్వసింతును.'

'అయితే ఈ మూలపాపనివారణోపాయము హిందూధర్మ ములో నెచటను లేదు. కాని క్రైస్తవధర్మమందు కలదు.' అని యీమాట చెప్పి వీరు మరల నిటు లనిరి: 'పాపమునకు ఫలము మృత్యువు. ఈమృత్యువును తప్పించుకొనుటకు ఏసే శరణము.'

నేను వీరికి గీతోపదిష్టమగు భక్తియోగమును ఉపస్థితికిఁ దెచ్చి తిని గాని నాయీప్రయత్నము వృథాయయ్యెను. నేను వీరి సౌజన్యము నకు ధన్యవాదము లర్పించితిని. ఈసంభాషణమువలన నాకు తృప్తి కలుగలేదు. కాని లాభము కలిగెను.

ఈసమయమున నేను కలకత్తాలో వీథివీథి వితగా తిరిగితిని. తఱుచు నడచి. ఇపుడే న్యాయమూర్తి మిత్రగారిని, సర్ గురుదాస బెనర్జీగారిని దర్శించితిని. దక్షిణ-ఆఫ్రికా కార్యముల కీసజ్జనుల సాయ మావశ్యకము. ఇపుడే రాజా సర్ ప్యారీమోహనముకర్జీ గారి దర్శన మును పొసఁగెను.

కాళీచరణ బెనర్జీగారు కాళికాలయమునుగూర్చి నాకుఁ జెప్పిరి. ఒక పుస్తకమున దాని వర్ణన చదివియుంటిని. న్యాయమూర్తి మిత్ర గారి గృహ మాప్రాంతముననే. వారి దర్శన మొనరించి యాదారినే

కాళికాలయ మేఁగితిని. కాళికి బలి గాఁబోవుచున్న గొఱియలమందను దారిలోఁ జూచితిని. ఆలయపుసందులో బిచ్చగాండ్ర దండు. బైరాగీబాబులు సరేసరి. సంతలు, బజాఱులు మొదలగుచోటుల భిక్షుకుల కేమియు నీయరాదని నాఁటికే నాకు నియమ ముండెను; పలువురు భిక్షుకులు నావెంటఁ బడిరి.

బాబాజీ యొకఁడు యెత్తగు నలుచదరపు రాతికట్టడముపై కూర్చుండియుండెను. అతఁడు ననుఁ బిలిచి, 'నాయనా! ఎక్కడికిఁ బోవుచున్నావు?' అనెను. నేను యథోచితముగ బదులాడితిని. అతఁడు నన్నును, నామిత్రుని గూర్చుండు మనెను. మేము కూర్చుంటిమి.

నే నిటు లడిగితిని: 'అయ్యా! ఇన్ని గొఱియలను బలియిడుట ధర్మమని మీరు తలఁతురా?'

ఆయన ఇటు లనెను: 'జీవహత్య ధర్మమని యెవఁ డనును?'

'మీ రిచటఁ గూర్చుండి లోకుల కేల యుపదేశింపరు?'

'అది నాపని గాదు. భగవత్సేవయే నాపని.'

'తమ కందుల కీచోటే దొరకెనా? వేఱేచోటులు లేవా?,

'ఎక్కడఁబట్టిన నక్కడనే కూర్చుందును. నా కన్ని తావులు నొక్కటియే. లోకులగోల యేల? నా రొక గొఱ్ఱెలమంద. ఎక్కడికి పిలిచిన అక్కడికి పోవుదురు. మాకు వారితో నేమి పని?'

నే నిఁక సంవాదమును పెరుఁగనీయలేదు. పిమ్మట నే నాలయములోనికిఁ జనితిని. ఎదురుగా రక్తనది చూచినపిదప నిలువ బుద్ధి పుట్టలేదు. నామదిలో పెద్ద క్షోభ కలిగెను. తలక్రిందు లైపోతిని. అది నేటికివి మఱపురాదు.

ఆసమయమున ఒక వంగసంఘమువారు నన్ను విందునకుఁ బిలిచిరి. అచట నేనొక సజ్జనునితో ఘాతకమగు నీపూజనుగూర్చి ముచ్చటించితిని. వారిటులనిరి: 'అచట బలిదానవేళలలో చెవులు రింగుమన నవుబతులు మ్రోఁగును. ఈగందరగోళములో గొఱియలు మృత్యుబాధ నెఱుఁగవు.'

ఈమాట నాకు రుచింపలేదు. నేనిటు లంటిని: 'ఆగొఱియలకు నోరుండుచో నిటు లనవు. ఈఘోరాచారమును ఆఁపవలెను.' నాకు బుద్ధదేవుని కథ గుఱుతువచ్చెను. కాని ఆపనిమాత్రము నాశక్తికి మించిన దని గోచరించెను.

ఈవిషయమున నాకు నాఁటి కే యభిప్రాయమో నేఁటికిని అదియే యభిప్రాయము. గొఱియప్రాణమువెల మనుష్యప్రాణము వెలకంటె తగ్గదు. మనుష్యశరీరమును పోషించుటకు గొఱియను హానీ చేయ నేనెన్నఁటికి సంసిద్ధుఁడఁ గాను. జంతు వెంత నిస్సహాయమో మనుష్యహింసనుండి తప్పించుకొన మనుష్యునిసాయముఁ బడయుటకు అది అంత అధికారి. కాని యెంతో యోగ్యత, యెంతో యధికారము లేక మనుజుఁ డిట్టి యాశ్రయదానము చేయఁజాలఁడు. గొఱియల నీక్రూరహోమమునుండి తప్పింప ఇంకను నాకు చాల నాత్మశుద్ధియు, త్యాగమును ఆవశ్యకము. ఇంకను ఈశుద్ధిని, త్యాగమును గూర్చి ఘోషించుచుఘోషించుచునే ఈ దేహమును విడువనయ్యెడి నేమో యని తోఁచెడిని. మనుష్యుల నీమహాపాతకమునుండి తొలఁగించుటకు, నిర్దోషములగు నీజీవముల రక్షించుటకు, మఱి యీయాలయమును పవిత్రము చేయుట కెన్నఁడు పరమేశ్వరుఁ డేమహాపురుషుని, లేక యేమహాసతిని సృష్టించునో! నేను సదా అందులకు ప్రార్థించుచున్నాను. జ్ఞానవంతులు, బుద్ధిమంతులు, త్యాగులు, మఱి భావనాప్రధానులగు వంగవాసులు ఎటు లీవధను సహించి యూరకుండుచున్నారు?

౧౯

గోఖలేగారితో నొకనెల—౩

కాళీమాత నుద్దేశించి చేయఁబడుచున్న భయంకర మగు నీయజ్ఞమును గాంచిన తరువాత నాకు బంగాళీజీవితమును తెలిసికొను నిచ్ఛ యినుమడించెను. ఇందులకు బ్రహ్మసమాజమతగ్రంథములు బాగుగా చదివితిని. ప్రతాపచంద్రమజుమదారుగారి జీవితమును కొలఁది గొప్ప చదివితిని. వారి యుపన్యాసములు వింటిని. వీరు వ్రాసిన కేశవచంద్ర సేనుగారి చరిత్రమును కడు నాసక్తితోఁ జదివితిని. మఱియు సాధారణ బ్రహ్మసమాజమునకును, ఆదిబ్రహ్మసమాజమునకును భేదము తెలిసికొంటిని. పండితశివనాథశాస్త్రిగారిని దర్శించితిని. ప్రొఫెసర్ కాథవటేగారితో మహర్షి దేవేంద్రనాథ టాగూరుగారిని దర్శింపఁ జనితిని. కాని ఆసమయమున వా రెవరికిని దర్శనమిచ్చుటలేదు. కాన వారి దర్శన మబ్బలేదు. కాని వారి యింట బ్రహ్మసమాజోత్సవమునకు మే మాహూతులమైతిమి. అపు డచట శ్రేష్ఠమగు వంగగానము వింటిని. నాఁటనుండి వంగగాన మనిన చెవులు కోసికొందును.

బ్రహ్మసమాజమునుగూర్చి యింత తెలిసికొనినతరువాత శ్రీ వివేకానందస్వామివారి దర్శన మొనరింపకుండ నుండు టెటులు? అత్యుత్సాహముతో బేలూరుమఠమువఱకు చాలవట్టు నడచియే వెళ్లితిని. ఎంతవట్టు నడచితినో నేఁడు సరిగ గుర్తు లేదు. అట్టి యేకాంతస్థలమున ఉండుటవలన ఆమఠమును నేను చాలఁ గొండాడితిని. అచటికి వెళ్లఁగా స్వాములవారు జబ్బుపడి కలకత్తాగృహమునం దుండిరని తెలియ

వచ్చెను. ఈ సమాచారము వినఁగా నా కాళ్ళ లుడిగెను. పిదప సోదరి నివేదిత నివాస మెతెఁగికొంటిని. ఆమె యొక చౌరంగీమహలునం దుండెను. అచట నామెను దర్శించితిని. ఆమె వైభవమును జూచి నిలువున నీరయితిని. మాటయందును పలుకునందుఁగూడ మాయిరువురికి పలక కుదుర లేదు. నే నీ విషయమును గోఖలేగారికిఁ జెప్పితిని. 'ఆమె మిగుల తేజు గలది. మీ కిరువురికి ఏకవాక్యత కలుగుట కష్ట'మని గోఖలేగా రనిరి.

మఱియొకతూరి పేస్తన్‌జీ పాదుషాగారి యింట మాయిరువురకు సమావేశము కలిగెను. ఆమె యచట నుండఁగా నే నేఁగితిని; ఆమె పేస్తన్‌జీగారి వృద్ధమాత కుపదేశ మిచ్చుచుండెను. ఇందు నే ననాయాసముగా దుబాసి నయితిని. సోదరి నివేదితకును నాకును భావైక్యము లేకున్నను, నే నామెకుఁగల హిందూమతమునందలి అగాధప్రేమను గమనించితిని. ఈమె రచించిన గ్రంథములను నేను పిదపఁ జదివితిని.

అర్ధదినము దక్షిణ-ఆఫ్రికాకార్యములకు, కలకత్తాలోని నాయకులను దర్శించుటకును, మిగిలిన అర్ధదినము కలకత్తాలోని ధార్మిక సంస్థలను, ఇతరసార్వజనికసంస్థలను దర్శించుటకును నేను నాదైనిక కార్యక్రమమును ద్విధా విభజించుకొంటిని. నే నొకనాఁడు డాక్టరు మల్లికుగారి అధ్యక్షతక్రింద బోయరుయుద్ధమునందు భారతీయపరిచారకసమూహము చేసిన పనినిగుఱించి యుపన్యసించితిని. 'ఇంగ్లీష్‌మన్' పత్రికాధిపతిపరిచితి యిపుడును నా కుపయుక్త మాయెను. సాండర్సుగారి కిన్నాళ్లును సుస్తీగానే యుండెను గాని ౧౮౯౬ సంవత్సరమునందు ఎటులు నాకు సాయము చేసిరో యిపుడును అటులే సాయముచేసిరి. నా యీ యుపన్యాసమునకు గోఖలేగారు సంత

సించిరి. మఱియు నది డాక్టరు రాయిగారి మెప్పు పడయఁగా మిసుల సంతసించిరి.

నేనిటులు గోఖలేగారి ఛత్రచ్ఛాయమునం దుండుటవలన బంగాళమునందు నా పని చాల తేలికయాయెను. బంగాళమునందలి గొప్పగొప్ప కుటుంబములతోడి పరిచితి సులభముగాఁ గలిగెను. మఱియు నాకు బంగాళముతో సన్నిహితసంబంధ మేర్పడెను. చిర స్మరణీయమగు ఈకాలమునందలి విషయములు పెక్కు లున్నవి గాని వానిని విడనాడవలసివచ్చుచున్నది. ఈసమయమున నే బ్రహ్మదేశ (బర్మా) మరిగితిని. ఇచటి ఫూంగీలఁ (సన్యాసులు) గనుఁగొంటిని. వారి సోమరితనమునకు వగపు కలిగెను. బంగారు పెగోడాలు (గోపుర ములు) చూచితిని. దేవళమునందు లెక్కపెట్టలేనన్ని చిన్నచిన్న క్రొవ్వత్తులు వెలుఁగుచుండెను. అవి నా కింపిశము కాలేదు. గర్భాల యమున పరువులెత్తు నెలుకలను జూడఁగా మోర్బిలో దయానంద స్వామివారి యనుభవము గుఱుతునచ్చెను. బ్రహ్మదేశమునందలి స్త్రీల స్వాతంత్ర్యమును, ఉత్సాహమును జూచి సంతసించితినిగాని పురుషుల మాంద్యమును గాంచి దుఃఖించితిని. బొంబాయి ఎటులు హిందూ దేశము కాదో రంగూనుకూడ అటులే బ్రహ్మదేశము కాదని చూచి తెలిసి కొంటిని. మఱియు హిందూదేశమునందు మనము ఇంగ్లీషువర్తకులకు కమిషన్ ఏజెంట్ల మయినట్లే ఇంగ్లీషువర్తకులతో కలిసి బ్రహ్మదేశము వారిని మనకు కమిషన్ ఏజెంట్లుగాఁ జేసికొంటి మనియుఁ దెలిసికొంటిని.

బ్రహ్మదేశమునుండి మరలివచ్చిన పిదప గోఖలేగారికడ సెలవు గొంటిని. వీరిని విడిచిపెట్టుట దుస్సహ మాయెను. అయితే నాకు వంగదేశముతో లేక కలకత్తాతో పని అయిపోయెను.

౧౯. గోఖలేగారితో నొకనెల-3

అన్నిపనులకంటె ముందు, హిందూదేశమున మూఁడవతరగతి రైలు బండ్లలో ప్రయాణము చేసి ఆతరగతిలో పయనించువారి కష్టములను తెలిసికొనవలయు నని తలఁచితిని. ఇట్లు గోఖలేగారికి విన్నవించితిని. వినీ వినుటతోడనే వీ రపహసించిరి. కాని నాయభిప్రాయములను నేను తెలుపుకొనఁగా సంతసించిరి. ముమ్మొదట కాశికి వెళ్లి ఆనిబిసెంటుగారి దర్శన మొనరించుకొనవలయునని స్థిరీకరించితిని. ఆమె యపుడు మంచ మెక్కి యుండెను.

మూఁడవతరగతి రైలుబండి ప్రయాణమునకు తగిన సరంజామా సిద్ధపఱచికొనవలసి వచ్చెను. లడ్డువులు, పూరీలు నించిన టిఫిన్ బాక్సు ఒకటి గోఖలేగారు బహుమతి చేసిరి. పండ్రెండు డణాలకు ఒక రైలుసంచి కొంటిని. ఒకచాయ ఉన్ని (పోరుబందరు ప్రాంతమువారు నేయుదురు) కోటు, ఒకతువ్వాలు, ఒకదోవతి, ఒకకుడితినీ వీని నం దుంచితిని. కప్పుకొన నొక కంబళి నుంచికొంటిని. ఇవి గాక ఒక లోటా. ఈ సామానును తీసికొని రవాణా అయితిని.

గోఖలేగారును, డాక్టరు రాయిగారును నను సాగనంప స్టేషనుకు వచ్చిరి. రావలదని వీరిని నేను కడు వేఁడుకొంటిని గాని వీరు నామాట విన్నారు కారు. 'నీవు ఒకటవ తరగతిబండిలో పయనించుచో నేను రాను గాని యిపుడు రాకతప్పదు' అని గోఖలేగా రనిరి.

ప్లాటుఫారమ్మీఁదికి వెళ్లుచుండఁగా గోఖలేగారి నెవరును అవరోధింప లేదు. వీరు పట్టుపాగ చుట్టుకొనిరి, ధోవతి కట్టుకొనిరి. కోటు తొడుగుకొనిరి. డాక్టరు రాయిగారు బంగాళీవేసములో నుండిరి. ఈకారణమున టికెట్‌కలెక్టరుబాబు మొదట వీరి నాఁపెను గాని గోఖలేగారు 'నామిత్రు'లని చెప్పిన పిదప రానిచ్చెను. ఈరీతిగా వా రిరువురును నాకు సెల వొసఁగిరి.

౨౦

కాశిలో

ఈ ప్రయాణము కలకత్తానుండి రాజకోటకు. నడుమ కాశి, ఆగ్రా, జయపురము, పాలనపురములు చూచుకొని రాజకోట పోదలంచితిని. వీనిని చూచుటకుమాత్ర మవకాశ ముండెను. అన్నిస్థలములందును ఒకొక్కనాడే ఉంటిని. పాలనపురమునందక్క మిగిలిన స్థలములందు సత్రములందును, పండాల యిండ్లయందును ఉంటిని. ఈప్రయాణమున కయిన వ్యయ మంతయు రైలుఖర్చులతో కలిసి ముప్పదియొక్క రూపాయ లని గుఱుతు. మూడవతరగతిబండ్లలో వెళ్లుచున్నను మెయిలులో నెక్కలేదు. ఏలన, అందు జనము క్రిక్కిఱిసియుండునని తెలియును. మిగిలిన బండ్లకంటె మెయిలుబండిలో మూడవతరగతి టికెట్టు కున్న వెల యెక్కువ. నా కిది కష్ట మనిపించెను.

మూడవతరగతిబండ్లలో చెత్తయు, మఱుగుదొడ్ల కంపును నే డెటు లుండెనో నాడును అట్లే యుండెను. ఇన్నాళ్లకు కొంచెము సంస్కరణము జరిగియుండును గాని మూడవతరగతికిని మొదటితరగతికిని గల కిరాయిలోనుండు అంతరముకంటె ఆ రెండుతరగతుల కును గల సౌకర్యములో నుండు అంతర మెక్కువ. మూడవతరగతి బాటసారులకును, గొఱియలకును భేదము లేదు. ఈబండ్లుగూడ గొఱియలకే తగినవి. యూరపులో మూడవతరగతిలో పయనించుటయే నా కలవాటు. ఎటు లుండునో చూతమని ఒకసారి మొదటితరగతి పెట్టె యెక్కితిని. మూడవతరగతికిని మొదటితరగతికిని అంతర

మంతగా నాకుఁ గానరాలేదు. దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో మూఁడవతరగతి బాటసారులు తఱుచు నీగ్రోలు. అక్కడ మూఁడవతరగతి బాటసారులకు సౌకర్యము చక్కఁగా నుండును. కొన్నికొన్నిచోటుల మూఁడవ తరగతిబండ్లలో పడుకొనుటకును ఏర్పాటు లుండును. కూరుచుండుటకు దిండు లుండును. పెట్టెలలో నియతి నతిక్రమించి యెక్కువమంది యెక్కరు. ఈమర్యాదాపాలనము మన దేశములో నెక్కడను గానరాదు.

రైల్వేవారి చెడు ఏర్పాటు లటుండ, బాటసారుల అశుచిత్వమును జూచినచో శుచిగా నుండువా రం దెక్క సంకోచింతురు. సంకోచించి యేమిఫలము? ఆ పయనము వారి కొక శిక్షగఁగాన్పించును. పలువు రక్కడక్కడనే ఉమియుదురు. మఱికి చేయుదురు. బీడీల పొగ పెట్టుదురు. తములపుటాకులు, పొగాకును నమలి పిచకారికొట్టుదురు. బిగ్గఱగా మాటలాడుదురు. ప్రక్కవారి బాధ నరయక దుర్భాషలాడుదురు. ఇట్టి మూఁడవతరగతి రైలు పయనపు పాట్లు అంతట ననుభవించితిని.

నేను ౧౯౦౨ సంవత్సరము మూఁడవతరగతిబండిలో పయనించితిని. ౧౯౧౫ నుండి సంవత్సరమువఱకును ఎడతెవ్వక మూఁడవతరగతిలోనే పయనించితిని. అప్పటికిని ఇప్పటికిని ఎక్కువ భేద మేమియు కానిపింపలేదు. ఈమహావ్యాధి కొక టేమందు. చదువుకొనినవా రందఱును మూఁడవతరగతిలోనే పయనించి బాటసారుల దురభ్యాసములను మార్పఁ జూడవలయును. ఇంతియకాక అక్కఱకల వానినిగుఱించి అర్జీలు పంపి రైలు-అధికారులను నిదుర పోనీయఁగూడదు. తమతమ సౌఖ్యమునకు లంచము లీయరాదు; మఱి యేయితరము లగు నన్యాయమార్గములను బట్టరాదు. మఱియు రైలునియమముల నతిక్రమింపరాదు. ఇటు లొనరించినచో కొలఁది గొప్ప సంస్కారము

జరుగునని అనుభవమువలనఁ జెప్పుచున్నాను. నేను జబ్బువాఁడ నైపో వుటవలన ౧౯౨౦ . సంవత్సరమునుండి మూఁడవతరగతిపయనమునకు స్వస్తి చెప్పవలసివచ్చెను. ఇందులకు నాకు సిగ్గును, వగపును గలిగెడిని. మూఁడవతరగతిబాటసారుల కష్టములను దూరముచేయు ప్రయత్నము కొంచెము దారికి వచ్చుచున్న కాలముననే నాకిట్టి యదృష్టము తప్పిపో యెను. రైలునందును, పొగయోడలందును పయనించు పేదవార చిక్కు లను, అసౌకర్యములను, దురభ్యాసములను తొలఁగించుటయు, విదేశవర్త కులకు సర్కారువారు చేయు అనుచితసౌకర్యములను దొలఁగించుటయు ఇది అందఱకును సంబంధించిన ఒక స్వతంత్రవిషయము. ఇందులకు సమర్థు లొకరిద్దఱు పూనుకొనినచో మేలు కలుగును.

ఇఁక నీమాట కట్టిపెట్టి కాశీకథ వినిపింతును. ప్రాతఃకాల మున కాశిలో కాలు పెట్టితిని. పండాయింట దిగఁ దలఁచితిని. పలు వురుఁ బాపనయ్యలు నా చుట్టుముట్టిరి. వీరి అందఱిలో శుచిగానున్న పండాయింటికి వెళ్లుద మనుకొంటిని. నేను వెళ్లినట్లే ఆయిల్లు శుచిగా నుండెను. ముంగిలిలో గోవు కట్టఁబడియుండెను. ఇల్లు శుద్ధముగా నుండెను. మేడమీఁద నాబస. యథావిధిగా గంగాస్నానము చేయఁ దలఁచితిని. అంతవట్టు అన్నము తినకుండ నుండ నెంచితిని. చేయ వలసిన ప్రయత్న మంతయు పండా చేసెను. రు. ౧-౮-౦ కంటె నెక్కువ దక్షిణ యీయఁజాలనని మొదటనే పండాకుఁ జెప్పితిని. దానికిఁ దగినట్టులే చేయుమంటిని. అతఁ డించుకయు జగడమాడక, 'పకీరుల కైనను పాదుషాల కైనను పూజ ఒకరీతినే చేయింతుము. యాత్రికులు వారి శక్తిని, ఇచ్ఛను అనుసరించి యిత్తురు, దానికేమి?' అనెను. పూజాసమయమున మంత్రము లేమియు మ్రింగినటులు తోఁప లేదు. పండ్రెండు గంటలకు పూజాస్నానాదుల నెఱవేర్చికొని కాశీ

విశ్వనాథుని దర్శింపఁ జనితిని. ఆచట నాచూచిన విషయములు దుఃఖ జనకము లాయెను.

౧౯౧౫ సంవత్సరమున నేను బొంబాయిలో బారిస్టరీ చేయు చుండఁగా ప్రార్థనాసమాజమందిరమునందు కాశీయాత్రను గూర్చి ఒక యుపన్యాసమును వింటిని. దానఁజేసి నిరాశుఁడ నయియే వెళ్లితిని గాని ప్రత్యక్షదర్శనమున అనుకొనినంతకన్న నెక్కువ నిరాశుఁడ నైతిని.

జాఱుడలగా నున్న ఒక యిఱుకుసందులోనుండి ఆలయము లోని కేఁగవలయును. అచట శాంతి యను మాటయేని లేదు. నలు దెసల ఈఁగలు 'ఝుంయి' మనుచుండెను. యాత్రికులయు, దుకాణ ములవారలయు గోల పడరాదు.

ధ్యానమునకు, భగవచ్చింతనమునకు తావైన అచట వాని యూరు పేరులు లేవు. కాని తమ చుట్టు ప్రక్కల నేమి జరుగుచున్నదో తెలియక ధ్యానమునందు మునిఁగియున్న స్త్రీలను కొందఱను నేను జూడకపోలేదు. కాని యిందుల కాలయాధికారులను ప్రశంసింపవలసిన పని యేమియు లేదు. ఆలయప్రాంతములు శాంతముగ, నిర్మలముగ, సుగంధితముగ, వెలుపటి శాంతి లోపల ప్రతిబింబించునటులు చేయుట ఆలయాధికారుల విధి. నేనచట మోసపు వర్తకులు రెండవరకపు మిఠాయి అమ్ముచుండుటఁ జూచితిని.

ఆలయము ప్రవేశింపఁగనే గుమ్మముముందు క్రుళ్ళిన పూలు కానిపించెను. వీనినుండి దుర్గంధము ప్రసరించుచుండెను. లోపల నేల యంతయు చలువఱాలచే పటపఁబడియుండెను. ఆ చలువఱాలమీఁద అంధభక్తుఁ డొకఁడు రూపాయలు తాపటముచేయించెను. దానిలో నికి మఱికిమాఱి నివాస మేర్పఱిచికొనెను.

'జ్ఞానవాపికడ కేఁగితిని. అచట నీశ్వరు నన్వేషించితిని గాని వృథా. దాన నామనస్సు బాగుండలేదు. జ్ఞానవాపికడఁగూడ చెడుగ వులే. దక్షిణ నర్పింప నాకు అట్టే బుద్ధిపుట్టలేదు. కావున నొక దమ్మిడి అచట నయిచితిని. పండా ఎగిరిపడి దమ్మిడిని త్రోసివైచి కొన్ని తిట్లుతిట్టి, 'నీవిట్టి యవమానము చేయుదువేని నరకమున కూలఁగలవు' అనెను.

'అయ్యా! నా కేకర్మము కానున్నదో యది యగుఁగాక! కాని తమ రీదుర్భావలను వాకునకుఁ దెచ్చు టుచితము కాదు. ఈదమ్మిడిని తీసికొన్నచో తీసికొనుఁడు, లేదా యిదియు మీకు దక్కదు' అని నేనంటిని. 'పో! నీదమ్మిడి నాకుఁ గావలయు ననుకొంటివిగాఁబోలు?' అని పండా మఱినాలుగు తిట్లు వడ్డించెను. నేను దమ్మిడిని దీసికొని దారిని బడితిని. 'పండామహాశయునికి దమ్మిడి నష్టము; నాకు దమ్మిడి లాభ' మని నే ననుకొంటిని. కాని ఆయన దమ్మిడి పోనిచ్చువాఁడు కాఁడు. అతఁడు నన్ను వెనుకకు రాఁబిలిచి, 'మంచిది. అక్కడ ఉంచు. నేను నీవలెఁ జేయరాదు. నేను తీసికొనకున్నచో నీ కమంగళము కలుగును' అనెను.

నేను మెదలక ఆదమ్మిడి నట నుంచి ఒక పాడవు నిట్టూర్పు విడిచి నిర్గమించితిని.

ఇటుపిదప ఒకటిరెండుమాఱులు కాశీవిశ్వనాథునికడ కేఁగితిని గాని నా కప్పటికి మహాత్మబిరుదము లభించియుండెను. కావున ౧౯౦౨ సంవత్సరపు అనుభవము లెటులు కలుగును? నేనే దర్శన పాత్రమ నయిపోవఁగా నిఁక నాకు దర్శనభాగ్య మెటులు? మహాత్ముల కష్టములు మహాత్ములకే యెఱుక. అది యటుండె. ఆలయమున గవులు కంపుఁ. ఆ ఈగయు మున్నెటు లుండెనో అపుడును అటులే యుండెను.

ఎవరికేని పరమేశ్వరుని దయయెడల శంక యుండునేని వారిటు వంటి తీర్థక్షేత్రములను జూతురుగాక! ఆమహాయోగి తనపేరిట జరుగు నెంత మోసమును, ఎంత అధర్మమును, ఎంత పాషండతను సహించు చున్నాఁడోకదా? ఆయన యిటులు చెప్పియుంచినాఁడు:—

యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాం స్తథైవ భజా మ్యహమ్. * కర్మనెవఁడు మిథ్య చేయఁగలఁడు? మఱియు నిఁక భగవానుఁడు నడుమ తానేల చేయి చేసికొనవలయును? ఆయన ధర్మము నిటులు నిర్ణ యించి అంతర్హితుఁ డాయెను.

నే నీయనుభవములు వెంటఁబెట్టుకొని మిసెస్ బిసెంటుదర్శన మున కేఁగితిని. ఆమె యపుడే జబ్బుపడి లేచెను. నారాకను లోనికిఁ దెలిపినంతటనే యామె ననుఁ జూడవచ్చెను. నేను కేవలము దర్శన కాంక్షిని కావున నిటు లంటిని:—

'తమకు శరీరమున తిన్నగా లేదని వింటిని. అందులకు మిముఁ జూచిపోవుటయే నాకోరిక. తమరు జబ్బుగానున్నను దర్శన మిచ్చితిరి. చాలును; సంతుష్టుఁడను. ఇఁక నింతకంటె నెక్కువకష్టము మీ కీయఁ గోరను.'

ఇటు లామెకడ సెలవు గొంటిని.

* 'ఎవ రెటులు ననుఁ గొలిచిన వారి కట్టిఫల మొసఁగుదును.'

౨౧

బొంబాయిలో

నేను బొంబాయిలో ఉండి బారిస్టరీ చేయుచు దానితోపాటు లోకసేవలో పాలుగొన గోఖలేగారి కోరిక. ఆకాలమున లోకసేవ యనఁగా కాంగ్రెసుసేవ. అపుడు గోఖలేగారొక సంస్థను స్థాపించి యుండిరి. దానిపని కేవలము కాంగ్రెసుపనులను నడపుట.

నాకును అదియే కోరిక గాని బారిస్టరీలో ఆత్మవిశ్వాసము తక్కువ. పూర్వానుభవములు మఱపుతగులలేదు. మఱి కేసులకొఱకు వారిని వీరిని కొనియాడుట నాకు విషప్రాయము.

ఈకారణమున మొదట నేను రాజకోటయందే మకాము పెట్టితిని. అచట నాపురాణహితైషులును, నన్ను సీమ కంపినవారును అగు కేవలరాంమావజీదవేగారు మూఁడుకేసులు తెచ్చియిచ్చిరి. అందు రెండు అప్పీళ్లు: కాఠియావాడు జూడిషల్ అసిస్టంటుకడ వానివిచారణ. మిగిలినది అసలుదావా. అది జామనగరమునందు. ఇది పెద్దదావా. ఈదావా గెలిపింప నేను పూచీ యీయలే నంటిని. 'ఓడిపోవుచో మేముగదా? నీవు శక్తికొలఁది పనిచేయుము. నేనును నీతో నుందును గాదా?' అని కేవలరాముగా రనిరి.

ప్రతిపక్షుల వకీలు స్వర్గీయులగు సమర్థుగారు. నేను కేసు బాగుగా చదివి సంసిద్ధుఁడ నైతిని. నాకు ఇండియన్‌లా బాగుగా వచ్చునని కాదు. మఱి కేవలరామదవేగారు నాకు నూఱిపోసిరి. 'ఎవిడెన్స్-ఆక్టు—సాక్షివిధాన మంతయు ఫిరోజిషాగారికి జిహ్వా

గ్రమున నుండును. 'ఆయన గొప్పవాఁడగుటకు హేతు వదే' యని నామిత్రులు నేను దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు పోవకముందు చెప్పుచుండెడి వారు. ఈసంగతి నేను గుర్తించుకొని దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు వెళ్లునపుడు టీకలతోఁగూడ దీనిఁ జదివి పెట్టుకొంటిని. ఇంతియ కాక నాకు దక్షిణ-ఆఫ్రికా యనుభవమును గలదు.

నేనీ దావా గెలిచితిని. దీనివలన నా విశ్వాసము దృఢపడెను. అప్పీళ్లయెడ నాకు భయము లేదు. అవియు గెలిచెను. ఇఁక బొంబాయి వెళ్లినను భయము లేదని ధైర్యము కలిగెను.

ఈ విషయ మెక్కువ చెప్పకముందు తెల్లయధికారుల యవిచారమును, అజ్ఞానమును గుఱించి కలిగిన అనుభవము చెప్పుదును. ఈ జ్యూడిషల్ అసిస్టంటు ఎప్పుడును ఒకచోట నుండఁడు. ఈయన త్రిపాదివలె ఎక్కడెక్కడ తిరుగుచుండునో వకీళ్లును, క్లయంట్లును అక్కడక్కడికి పోవలసియుండురు. తనుచోటులు వదలివచ్చు వకీళ్లకు ఫీ జెక్కువ కాఁగా క్లయంట్లకు ఇబ్బడిఖర్చు తగిలెడిది. ఇదియంతయు విచారించుటకు జడ్జి కేమిపని?

వేరావల్ అను గ్రామమున ఈ అప్పీలు శ్రవణము. అపుడు వేరావలునందు ప్లేగు ముమ్మరముగా నుండెను. రోజుకు ౫౦ మందికిఁ తాఁకుచున్నటులు గుర్తు. జనాభా ఇంచుమించు ౫,౫౦౦. దాదాపు గ్రామమంతయు శూన్యము. నేనొక శూన్యసత్రమున విడిసితిని. అది గ్రామమునకు కొంచెము దవ్వు. అయితే పార్టీలకు నివాస మెక్కడ? వీరు దరిద్రులయినచో వీరి నీశ్వరుఁడే కాపాడుకొనవలయునా?

'అచట ప్లేగుండుటవలన విచారణ మఱియొకచోటికి మార్పుమని దొరగారిని కోరుము' అని నా కొకవకీలుమిత్రుఁడు తంతినిచ్చెను.

నే నటులు కోరఁగా దొరగా రిటు లనిరి: 'ప్లేగునకు భయపడు చున్నారా?'

'ఇం దడుగవలయునది మా భయమునుగుఱించి కాదు. నా సంర క్షణోపాయము నాకుఁ దెలియును. అయితే క్లయంట్లగతి యేమి కావలయును?'

'ప్లేగు హిందూదేశమున ఇల్లు కట్టుకొన్నది. దీనికి భయ మెందుకు? వేరావలుగాలి ఎంతమంచిది! (దొరగారు గ్రామమునకు దూరముగా రాజభవనమువంటి డేరాలో నున్నారు) ఈరీతిగా వెలుపల నుండుట జనులకు నేర్పవలయునని యిటులు చేయుచున్నాను.'

ఈ ఫిలాసఫీయందు నామాట యేమి చలామణీ యగును? 'గాంధిగారు చెప్పినది గుర్తించుకొని వకీళ్లకును,పార్టీలకును నిక్కముగా కష్టమాయె నేని నాకుఁ జెప్పు'మని దొరగారు శిరస్తాదారుతో ననిరి.

దొరగా రొప్పనుకొనినదానినే చేసిరనుట నిక్కము. కాని నల్లవారి యిక్కట్టులముం దది యేపాటి? ఆయనకు బీదలగు నల్లవారి యక్కఱలు, అలవాటులు, స్వభావములు, ఆచారములు ఎటులు తెలియఁగలవు? కాసులమీఁద నడచువారికి కానులయెఱుక యెటులు? ఎంత విచారించినను, ఏనుఁగు చీమనుగుఱించి తెలిసికొన నెటు లసమర్థమగునో, ఆరీతిగనే అక్కఱలో ఏనుఁగులంతటి తెల్లవారు అక్కఱలో చీమలంతటి నల్లవారినిగుఱించి తెలిసికొనను, వారికి తీర్పుదిద్దను అసమర్థులు కాఁగలరు.

ప్రకృత మనుసరాము. పైని జెప్పిన చందమున నాయందు నాకుఁ గొంత విశ్వాస ముదయించినపిదప కొంతకాలము రాజకోటయందే ఉండనిశ్చయించితిని. ఇంతలో నొక నాఁడు కేవలరాము గారు నాకడకు

వచ్చి, 'నిన్నిచట నుండనీయము. నీవిఁక బొంబాయిలో ఉండవలసి వచ్చును' అనిరి.

'అయితే అచట నున్నచో నాకు కేసు లేవి? నా ఖర్చులు మీరు గడపుదురా?'

'ఆహా! నీఖర్చులు గడపుదును. వలసినపుడు పెద్దపెద్ద బారిస్టరులవలె నిన్ను ఇచటికి తీసికొని వత్తును. వ్రాఁతకోఁతల పను లన్నియు అచటికిఁ బంపుదును. బారిస్టరును గొప్పవానిని జేయుటగాని, కొలఁది వానిని జేయుటగాని ప్లీడరుల చేతిలోని పని గాదా? జాంనగరమందును, వేరావలునందును నీవు నీపనిని తిన్నగాఁ జేసితివి. దీనివలన మాకిఁక పికరు లేదు. నీవు లోకారాధన చేయవలసినవాఁడవు. నిన్నిటులు కాతియావాడులో ముణుగనీయము. చెప్పు ప్రయాణ మెపుడో?'

'నేటాలునుండి నాకు కొంత పైకము రావలసియున్నది. అది వచ్చుటతోడనే నేను వెళ్లుదును.'

పైకము రెండువారములలో వచ్చెను. నేను బొంబాయి వెళ్లితిని. 'పేయిన్ గిల్ బర్టు అండ్ సయానీస్' ఆఫీసునందు 'చేంబర్స్' అద్దెకుఁగొని అచట నిలిచిపోతిని.

౧౧

ధర్మసంకటము

నే నాఫీసుతోపాటు గిరిగామునందు ఇల్లును అద్దెకుఁగొంటిని. కాని యీశ్వరుఁడు నన్ను స్థిరముగా నిలువనీయలేదు. ఇల్లుగొని యెన్నో నాళ్లు కాకముందే నా రెండవపిల్లవానికి జబ్బు వచ్చిపడెను. టైఫాయిడ్ జ్వరము. జ్వరము జారదు. తడఁబాటుమాటలు, రాత్రి సన్నిపాతలక్షణములు. ఈవ్యాధికిముం దితనికి మశూచి తీవ్రముగా సోకెను.

డాక్టరును బిలిచితిని. 'ఇందులకు మం దుపయోగింపదు; కోడి గ్రుడ్లరసము, కోళ్లరసమును ఈయవలయు'నని యతఁ డనెను.

మణిలాలువయస్సు పదియేండ్లు. వాని నే మడుగుదును? సంరక్షకుఁడను నేనే. యేదోయొకటి నిర్ణయింపవలసినవాఁడను. డాక్టరు సజ్జనుఁడు; పారసీకుఁడు. 'అయ్యా! మేము మాంసాహారులము కాము. మీరు చెప్పిన ఈ రెండువస్తువులలో దేనినీ ముట్టము. ఇందులకు బదులు మఱియొకటి చెప్పుఁ' డంటిని.

'మీకుర్రవానికి జీవితాశ లేదు. పాలలో నీరు కలిపి యీనగును గాని ఆయాహారము చాలదు. నేను పలువురు హిందువుల కుటుంబములలో వైద్యము చేయుదు నని మీ రెఱుఁగుదురు. వా రెవరును నే నెటులు చెప్పిన నటులు చేయకమానరు. నే నీపైని జెప్పినవి వారు తీసికొనుచునే యున్నారు. నేను చెప్పినటులే మీరును విని మీ కుర్రని యెడ కాఠిన్యము తొల్పకుందురేని మేలు కలుగును.'

'మీ రన్నది నిక్కమే కాని తమకిది తెలుపఁగోరెదను. ఇందు నాపూచీ చాల నెక్కువ. ఇతఁడు పెద్దవాఁడై యుండునేని వాని యిష్టానుసారము ప్రవర్తించియుందును గాని యీవిషయము నామీఁదనే పడినది. మనుష్యునకు ధర్మసంకట మిట్టిసమయమందే యని నే ననుకొందును. తప్పుగనొండె, ఒప్పుగనొండె, మనుష్యుఁడు మాంసము తినరాదని నామతము. జీవనసాధనములకును ఒక యెల్ల కలదు. ప్రాణ ధారణ మొనరించుటకును ఈవస్తువులఁ దినరాదని నాయుద్దేశము. నాకుఁ గాని, నావారికిఁగాని ఇట్టి సమయములందును నాధర్మమర్యాద మాంసము మొదలగువానిని నిషేధించుచున్నది. కావున మీరీ కుర్రవానిజీవిత మపాయగ్రస్తమయి యున్నదని నిశ్చయించినను, అట్టిది తటస్థించినను, నేను వీని ముట్టను. కాని నే నొకటి మిమ్ము యాచింతును. మీ మందులు నేను వాడను. నాకు నాడీహృదయపరీక్ష తెలియదు. నాకు కొంచెము జలచికిత్స యెఱుక. నే నాచికిత్స చేయఁదలఁతును. కాని తమరు నియమము ననుసరించి మణిలాలును జూడవచ్చి శరీరమునందు జరుగు మార్పులను నాకుఁ దెలుపుచుందురేని నేను తమ మేలు మఱవను' అని అంటిని. సజ్జనుఁడగు నతనికి నా యిక్కట్టు తెలిసెను. నాయిచ్ఛానుసారము మణిలాలును జూచుట కాతఁ డంగీకరించెను.

మణిలాలు తనయుద్దేశమును నిర్ధారించి చెప్పఁగలవాఁడు కాక పోయినను, నాకును డాక్టరునకును జరిగిన సంభాషణమును తెలియఁ జెప్పి పిదప 'నీ ఉద్దేశ మేమి?' అని అడిగితిని.

'నీవు మామూలుగా జలవైద్యము చేయుము. నాకు కోడిగ్రుడ్లు వద్దు, కోడిగ్రుడ్లరసమూ వద్దు.'

నేను వీనిని తినుమని చెప్పినచో నితఁడు తిను నని నాకుఁ దెలిసినను ఈమాటలవలన నాకు సంతసము కలిగెను.

నాకు కూనీవైద్యము కొంచెము తెలియును. లోఁగడ నీవై ద్యము చేయుచుంటిని. రోగమునకు 'లంఘనం పరమౌషధమ్' అని నాకుఁ దెలియును. కూనీపద్ధతి ననుసరించి మణిలాలును కటిస్నానము మూఁడునిమిషములు మాత్రము చేయించుచుంటిని. మూఁడుదినముల వఱకు నీరు కలిపిన నారింజపండ్లరస మిచ్చుచుంటిని.

వేఁడి జాఱలేదు. రాత్రులు కొంచెముకొంచె మెగయుచుం డెను. వేఁడి ౧౦౪ డిగ్రీలవఱకు పోవుచుండెను. నాకు తొందర పుట్టెను. 'పిల్లవాని కెక్కువ చేసిన యెడల నన్ను లోకు లేమనుకొం దురు? మాయన్న యేమనును? మఱియొక డాక్టరును పిలిపింపరాక పోయెనా? ఆయుర్వేదవైద్యుని పిలిపింపకపోదుమా? అపక్వమయిన తమబుద్ధిని పిల్లలపై ప్రయోగింప తలిదండ్రుల కేమిహక్కు?' అని యిట్టి ఊహలు కలిగెను.

'జీవుఁడా! నీవు నీకొఱకు దేనిని జేయుచున్నావో నీపిల్లవాని కిని దానినే చేయుము. దీనికి పరమేశ్వరుఁడు సంతసించును. నీకు జలచికిత్సమీఁద గుఱి. మందుమీఁద లేదు. డాక్టరు ప్రాణము పోయ లేఁడు. ఆతఁ డిచ్చునదెల్ల మందు. ప్రాణతంతువు పరమేశ్వరునిచేత నున్నది. ఈశ్వరనామము గ్రహింపుము. మఱి దీనిని నమ్ముము. నీమా ర్గమును విడవకుము' అని యీ యూహలును కలిగెను.

మనస్సునం దిటులు మల్లాసల్లాములు పడుచుంటిని. చీఁకటులు పడెను. రాత్రి మణిలాలును దగ్గఱకుఁ దీసికొని పడుకొంటిని. తడి గుడ్డ మీఁదఁ గప్పవచ్చునని నిశ్చయించితిని. లేచి బట్ట తెచ్చి చలినీటఁ దడిపి పిడిచి తలవఱకుఁ గప్పితిని. పైని రెండు కంబళ్లు కప్పితిని. తలకు తడితువాలు చుట్టితిని. ఒడలు పెనమువలె కాలి ఆర్చుకొనిపోయెను. చెమటబొట్టు లేదు.

౨౨ ధర్మసంకటము

నాకు అలపు పుట్టెను. మణిలాలును తల్లి కప్పగించితిని. ఒక అఱగంటసేపు మంచిగాలిలో తిరిగి శ్రమ తీర్చికొని శాంతి నొందఁ గోరి చౌపాటీవంకకుఁ బోయితిని. పది కొట్టెరి. మనుజుల రాకపోకలు తగ్గిపోయెను. కాని నా కదేమియు తెలియుటలేదు. నేను విచార సాగరమున మునిఁగిపోతిని. ఓయీశ్వరా! ఈధర్మసంకటమున నావి నతి నంగీకరింపుము. నానాలుకపైని రామనామ మాడుచునే యుం డెను. కొంత సేపటికి ఇంటికి మరలితిని. నా గుండెలు దడదడలాడు చుండెను. ఇంటఁ జొరఁగనే మణిలాలు 'నాన్నా వచ్చితివా?' అనెను.

'ఆ, నాయనా!'

'నన్నిందుండి తీసివేయుము! ఇందులో చచ్చిపోవుచున్నాను.'

'చెమట పోయుచున్నదా?'

'చెమటతో స్నానమయిపోయినది. వెంటనే తీసివేయుము నాన్నా!'

నేను మణిలాలు తల చూచితిని : స్వేదబిందుమాల. వేఁడి దిగ జారెను. నే నీశ్వరునకు చేతు లెత్తితిని.

'నాయనా! మణిలాలూ! భయములేదు. ఇఁక జ్వరము పోవును. కాని ఇంకొంచెము చెమట పోయనిమ్ము!'

'ఇఁక ఆఁగలేను. ఇపుడే నన్ను బయటకి తీయుము; వల యుచో నింకొకతూరి కప్పవచ్చును.'

నాకు ధైర్యము వచ్చెను. మాటలతో కొన్ని నిముసములు గడపితిని. చెమట తలనుండి ధారగా కాఱఁజొచ్చెను. కప్పినబట్ట లన్నియుఁ దీసితిని. ఒడలంతయు తుడిచి ఆఱనిచ్చితిని. పిఁప తండ్రి

బిడ్డల మామంచముమీఁద నే నిదురించితిమి. మా యిరువురకును గాఢ నిద్ర పట్టెను.

ప్రొద్దునఁ జూతునుగదా మణిలాలునకు వేఁడి చాలమట్టు తగ్గిపోయెను. నలుబదినాళ్లు పాలు నీరు పండ్లమీఁద నుంచితిని. నాకు భయము తీఱెను. జ్వరము మొండిదే గాని తుదకు వశమాయెను.

నేఁడు నా బిడ్డ లందఱిలో మణిలాలు ఆరోగ్యవంతుఁడు, బలిష్ఠుఁడును.

ఇందులకు కారణము రాములవారి కృపయా? జలచికిత్సయా? అల్పాహారమా? లేక యే దేని యుపాయమా? దీనినిర్ణయ మెవరు చేయఁగలరు? ఎవరి విశ్వాసము చొప్పున వారికి నిర్ణయించుకొనఁ జెల్లును. కాని ఆసమయమున ఈశ్వరుఁడే నావినతి నంగీకరించెనని నేను నమ్మితిని; నేఁటికిని నమ్ముచున్నాను.

౨౩

మరల దక్షిణ-ఆఫ్రికా

మణిలాలునకు పూర్తిగా నిమ్మళించెను. గిరిగాముసందలి గృహము వాసయోగ్యముగా లేదని తలఁచితిని. ఇల్లంతయు తేమ. తగిన వెలుఁగు లేదు. కావున నేను రేవాశంకరుగారితో నాలోచించి మంచితావున గాలి వచ్చు నిల్లు తీసికొన నిశ్చయించితి. బాంద్రా, సాంతాక్రూజ్ వగైరా లన్నియు తిరిగితిమి. బాంద్రాయందు కసాయిదుకాణ ముండుటచే నచటనుండ నాకు బుద్ధిపుట్టలేదు. ఘాట్కోపరము వగైరాలు సముద్రమునకు దూరమని తోఁచెను. సాంతాక్రూజునం దొక అందమైన బంగాళా దొరకెను. అచటికి కాఁపుర మెత్తితిమి. ఆరోగ్యదృష్టిలో నిఁక సురక్షితుల మనుకొంటిని. చర్చిగేటుకు వెళ్లుటకు మొదటితరగతిప్యాసు తెప్పించుకొంటిని. మొదటి తరగతిబండిలో పలుమాఱులు నేనొకఁడనే యని గుఱుతు. దీనివలన నాకు కొంచెము గర్వముకూడ జనించెను. పలుమాఱులు బాంద్రా నుండి చర్చిగేటుకు సరాసరి పోవుబండినందుకొనుటకు సాంతాక్రూజు నుండి బాంద్రాకు నడిచిపోవుచుండువాఁడను. నాకు రాఁబడి మొనలిడెను. దక్షిణ-ఆఫ్రికా క్లయంట్లుకూడ కొంచెముపని యిచ్చుచుండిరి. దీనివలననే నాఖర్చులు వెళ్లఁబారిపోయెడివి.

ఇంతవఱకు నాకు హైకోర్టుతో పని పట్టలేదు; కాని ఆదినములలో నచట 'మూట్' (చర్చ) జరుగుచుండెడిది. దానికి వెళ్లుచుంటిని. అందులో పాలుగొన ధైర్యము చాలదు. అందు జమీయత్ రామ్

నానాభాయిగారు ప్రధానభాగ మాక్రమించుకొనుచుండిరని గుఱుతు. క్రొత్తబారిష్టరు లందఱ చందమున నేనును హైకోర్టునందు కేసులు వినుటకు వెళ్లుచుంటిని; అచట నేదో యొకింత వినుటకు బదులు సముద్రముమీఁదనుండి మెల్లమెల్లగా వచ్చు చల్లగాలికి కునికిపాట్లుపడి ఆనంద మనుభవించుట సంభవించెడిది. నావలెనేకునికిపాట్లుపడువారిని జూచి సిగ్గు పోఁగొట్టుకొనుచుంటిని. అటు లచట నిదురించుటయు ఒక ఫాషన్ అని తలపోసితిని.

హైకోర్టునందలి పుస్తకాలయము నుపయోగింప దొరఁకొంటిని. అచట కొందఱతో పరిచయము చేయను మొదలిడితిని. ఇఁక కొలఁది కాలములోనే హైకోర్టులో పని చేయఁగలుగుదు ననుకొంటిని.

ఈదెస నొకవంక వృత్తినిర్వాహముసెడ కొంచెముకొంచెము చింత లేకుండఁ బోఁ దొడఁగెను; మఱియొకవంక గోఖలేగారి కన్నులు నామీఁద. వారమునకు రెండుమూఁడుమాఱులు నాచేంబర్సు లోనికి వచ్చి నాసంగతి తెలిసికొని పోవుచుండిరి. మఱియు నపుడపుడు తమ ముఖ్యమిత్రులను దీసికొనియు వచ్చుచుండిరి. వారు తమకార్యము చేయు తెఱఁగు నాకుఁ దెలుపుచుఁ బోవుచుండిరి.

అయితే నాభవిష్యద్విషయములనుగుఱించి యొకటి చెప్పిన బాగుండును. అది యేమనఁగా, నేను మొదట నేమి చేయవలయునని యేర్పఱిచికొంటినో అటువంటిదానిని దేనిని ఈశ్వరుఁడు సాగనిచ్చినాఁడు కాఁడు—'తా నొకటి తలఁపఁగా దైవ మొకటి తలఁచె.'

మూఁడుఁడు! నేను స్థిరముగా నుండ నిశ్చయించుకొంటిని; మఱియు కొంచెము స్వాస్థ్య మనుభవింపఁ గడఁగితిని. ఇంతలో ఎకాయెకి దక్షిణ-ఆఫ్రికానుండి తంతివచ్చెను: 'చేంబర్లేనుగారు ఇచ

టికి రానున్నారు. నీవు వెంటనే రావలయును.' నా చెప్పినమాటలు నాకు గుఱుతున్నవి. నేను మరల తంతి నిచ్చితిని: 'నాఖర్చులు సిద్ధపెట్టుఁడు. నేను వచ్చుటకు సంసిద్ధుఁడను.' వెంటనే ధనము వచ్చెను. నే నాఫీసు కట్టిపెట్టి అచటికి రవాణా అయితిని.

అచట నా కొక యేఁడాది పనిపట్టు ననుకొంటిని. బంగాళా నాక్రిందనే యుంచుకొని, ఆలుబిడ్డల నం దుంచిపోవుట మంచి దనుకొంటిని.

ఈదేశమున పని దొరకని పిన్నవారు విదేశములకుఁ బోవ సాహసించుట లగ్గని నా కపుడు తోఁచుచుండెను. ఇందువలన నాతోఁ గూడ నలువురైదుగురిని తీసికొనిపోయితిని. వీరిలో మగనలాల్ గాంధియుఁ గలఁడు.

గాంధీ కుటుంబము పెద్దది. ఇంకను వృద్ధియగుచున్నది. వీరిలో స్వాతంత్ర్యము గోరువారిని స్వతంత్రులఁజేయుట నాకోరిక. మాతండ్రిగారు వీరి నందఱను జమీందారీ నౌకరీలలోఁ బెట్టి యెటులో నిర్వహించుచుండెడివారు. వీ రీనౌకరీ మానుకొనిన బాగుండునని నే నెంచుచుండెడివాఁడను. వారికి వేరే నౌకరీ చూపింపలేక కాదు. శక్తియున్నను అట్టి యిచ్ఛ లేదు. వారు తమంతట తాము సంపాదించుకొనఁగల స్వతంత్రులు కావలయునని నాకోరిక.

తుదకు నా ఆదర్శములు పోనుపోను ఎటులెటులు అభివృద్ధి చెందెనవో (నా కిటులు నమ్మకము) ఈపిన్నవారి ఆదర్శములను గూడ నటులటులు నాయాదర్శములతో నైక్యముచేయఁ దొడఁగితిని; వీరిలో మగనలాల్ గాంధీని సంసిద్ధుని జేయుటలో మిగుల సాఫల్య మొందెను; అయితే యీవిషయము ముందుముందు వ్రాయఁదగినది.

ఆలుబిడ్డల నియోగము; నిలువఁబడిన వకీలుపనిని త్రెంపివై చుట; నిశ్చితవస్తువునుండి అనిశ్చితవస్తువునందు ప్రవేశించుట—ఇది యంతయు ఒక నిమిషము బాధాకరమాయెను. కాని నా కనిశ్చితజీవన మలవాటైపోయెను. ఈప్రపంచమునందు భగవంతుఁడొక్కఁడే సత్యము; మిగిలిన దంతయు నిశ్చితముకాదు; అది నిశ్చిత మనుకొనుటయు భ్రమ; మనచుట్టుప్రక్కల కానిపించునదియు, జరుగునదియు ఇది యంతయు అనిశ్చితము; మఱియు క్షణికము. దీనియందు నిశ్చితరూపమైన యేపర మతత్త్వము నిలీనమయియున్నదో దాని ప్రదర్శన మెల్లపుడు జరుగు చుండును. ఈవిషయమున నమ్మకముంచియున్నను మన జీవనము సార్థకము కాఁగలదు. ఈ యన్వేషణమే పరమపురుషార్థము.

నేను డర్బనుకు ఒక దినము ముందుగనైన వెళ్లఁజాలకపోతిని. నేను చేయవలసిన పనియంతయు తయారుచేసి పెట్టియుంచిరి. చేంబ ర్లేనుగారిని జూచు డెప్యుటేషనుకు తారీఖు నిర్ణయింపఁబడెను. వారి కీయవలసిన అర్జీ వ్రాసి నేను డెప్యుటేషనుతోఁగూడఁ బోవలసి యుంటిని.

మూఁడవ భాగము—మొదటి ఖండము సమాప్తము

[illegible]

అకారాదిపదాదిసూచి

అ

అకారాదిపదాదిసూచి

అకారాదిపదాదిసూచి

ఆ

అకారాదిపదాదిసూచి

అకారాదిపదాదిసూచి

అకారాదిపదాదిసూచి

ఈ

ఉ

అకారాదిపదాదిసూచి

ఎ

అకారాదిపదాదిసూచి

ఏ

ఒ

ఓ

అకారాదిపదాదిసూచి

క

అకారాదిపదాదిసూచి

అకారాదిపదాదిసూచి

ఖ

అకారాదిపదాదిసూచి

గ

అకారాదిపదాదిసూచి

ఘ

జ

ఝ

అకారాదిపదాదిసూచి

ట

అకారాదిపదాదిసూచి

అకారాదిపదాదిసూచి

ద

అకారాదిపదాదిసూచి

అకారాదిపదాదిసూచి

అకారాదిపదాదిసూచి

ప

భ

అకారాదిపరాదిసూచి

య

ర

అకారాదిపదాది సూచి

అకారాదిపదాదిసూచి

శ

ష

అకారాదిపదాదిసూచి

అకారాదిపదాదిసూచి

ఆంధ్ర గ్రంథమాల

నెం. 6, 7 తంబుశెట్టివీధి, చెన్నపురి.

ఈ గ్రంథమాలయందు విజ్ఞానాభ్యుదయమునకు సాధనమ్ములై వివిధవిషయములకు సంబంధించిన గ్రంథములు రెండుమాసముల కొకటివంతున ప్రచురింపఁబడును.

1. శతకమంజరి (భక్తిసంపుటము): వృషాధిప సర్వేశ్వర దేవకీనందన ఒంటిమిట్టరఘువీర నారాయణ కాళహస్తీశ్వర దాశరథి రంగశాయి రామతారక రామచంద్రశతకములు పది యిందుఁ గలవు. ఒక్కొక్క శతకమ్మునకు పీఠికయు, పాఠభేదములును గలవు. (ఈ శతకములు విడిగను దొరకును.) ౧-౮-౦

2. బసవపురాణము (ద్విపద): పాల్కురికి సోమనాథుఁడు. అనేక తాళపత్రమాతృకలను బరిశీలించి కూర్చిన మూలము. పాఠభేదములు సూచింపఁబడినవి. శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు వ్రాసిన విపులమగు పీఠిక గలదు. ౨-౮-౦

3. గాంధిమహాత్ముని బెల్గాము కాంగ్రెసు అధ్యక్షోపన్యాసము. ౦-౪-౦

4. త్యాగరాజస్వామిచరిత్రము (పద్యకావ్యము): శ్రీ పసుమర్తి కృష్ణమూర్తిశాస్త్రికృతము. శ్రీరామభక్తాగ్రణియు, గాయకపితామహుఁడు నగు శ్రీ త్యాగరాజుగారి చరిత్ర మిందు సరసముగ వర్ణింపఁ

X 2

బడినది. సందర్భానుసారముగ త్యాగరాజుగారు రచియించిన కృతులును నిందుఁజేర్పఁబడినవి. ౦-౧౦-౦

8. భీష్ముఁడు (అయిదంకముల నాటకము) : నార్వే దేశపు కవిశిఖామణి యగు ఇబ్ సను గారి బ్రాండు అను నాటకమున కనువాదము. అనువాదకులు: శ్రీ పోణకా పిచ్చిరెడ్డిగారు, బి. ఏ. (ఆనర్సు) ౧-౦-౦

9. జీర్ణవిజయనగరచరిత్రము : శ్రీ కుందూరి ఈశ్వరదత్తుగారు, బి. ఏ. శ్రీకృష్ణదేవరాయసామ్రాజ్యలక్ష్మీపీఠ మగు విద్యానగరము (హంపిశిథిలములు) యొక్క ప్రాచీనచరిత్రము, ప్రకృతజీర్ణస్థితియు నిందు వర్ణితము లైనవి. ౧-౮-౦

11. ఆంధ్రవాఙ్మయసూచిక : ముద్రితాముద్రితాంధ్ర గ్రంథములపట్టిక 3-౦-౦

12. ఆంధ్రభారతకవితావిమర్శనము : కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారు, యమ్. ఏ., యల్.టి., ౨-౦-౦

13. భారతీయచిత్రకళ : తల్లిసెట్టి రామారావు గారు, బి.ఏ., బి.యల్., ౧-౦-౦

15. జీవనప్రభాతము: కే. యస్. వెంకటరమణిగారి Murugan The Tiller అను ఆంగ్లనవలకు అనువాదము, అనువాదకులు : శ్రీపోలవరపు రామబ్రహ్మం గారు ౧-౮-౦

కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు, వ్యవస్థాపకుఁడు.

తపాలాఛార్జి ప్రత్యేకము.

BCÅ

B C

	మనసు ఫౌండేషన్ పుస్తకాల పరిశీలనాపట్టిక

పుస్తకం సంఖ్య	TPLA 102 B/79
పుస్తకం పేరు	[illegible]
తారీఖు	25-10-24
ముందు అట్ట	Yes
వెనుక అట్ట	Yes
మొత్తం పేజీలు	243
పెద్ద సైజు పేజీలు	No
ఖాళీ పేజీలు	Ci, BCi ,12,277
లేని పేజీలు	13TO222
తయారు చేసినది	Triveni
పేజీలు విడదీసినది	Triveni
స్కాన్ చేసినది	Prathyusha
పరీక్ష చేసినది	KASIMBI
పేజీలు సరిచూసినది	
బైండింగు చేసినది	
ప్యాకింగు చేసినది	
స్కాన్ చెయ్యనివి	
తప్పులు	No
పరిస్థితి	good